

KARS VE ÇILDIR HAVALİSİ'NİN XVI. YÜZYIL'DA OSMANLI DEVLETİ'NE KATILMASI

Prof. Dr. Remzi KILIÇ*

GİRİŞ:

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin Dünya siyasetinde güçlü olduğu bir dönemdir. XVI. yüzyılın başlarında Yavuz Sultan Selim'in başarılı fetihleri Osmanlıların hâkimiyet ve nüfuz sahasını genişletmiştir. Özellikle İran ve Mısır seferleri sonucu birçok ülkenin yönetim ve idaresi Osmanlılara geçmiştir. Yavuz Sultan Selim devri (1512-1520) gibi, Kanuni Sultan Süleyman devri de (1520-1566) Osmanlılar için ihtişamlı bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu XVI. yüzyılın hemen başlarında Tebriz'de Safevî Devleti'nin 1501'de kuruluşunu görmekteyiz.

Şah İsmail (1501-1524) ile ortaya çıkan Safevî Devleti, kısa zamanda Osmanlıların hâkimiyet ve nüfuz sahası olan Doğu Anadolu, Azerbaycan, Gürcistan, Şirvân, Bağdat ve Musul bölgelerinde hâkimiyet tesis etmeye yönelmiştir. Şah İsmail'in karşısına Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim çıkarak O'nu Çaldıran'da 1514'de ağır bir yenilgiye uğratmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman'da, Safevî Şah Tahmasb (1524-1576) ile aynı bölgeler için hâkimiyet ve nüfuz mücadelesi yapmıştır. Kanuni, İran üzerine üç büyük "Sefer-i Hümâyûn" düzenlemiş, fakat hiç birinde Şah Tahmasb ile karşılıklı meydan savaşı yapma imkanı bulamamıştır. Aradan geçen yarım yüzyıllık zaman Safevîlerin Azerbaycan'da gelişmesi, yayılması ve güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmalarına zemin hazırlamıştı. Nihayet Kanuni Sultan Süleyman, Şah Tahmasb ile 1555 yılında Amasya'da **İlk Osmanlı-Safevî Siyâsî Antlaşması**'nı imzalamıştır. Daha sonrada III. Murat devrinde 1590'da İstanbul Antlaşması

imzalanmıştır.

Osmanlı-Safevî m¼cadelesi XVI. y¼zyıl T¼rk tarihinde ¼nemli bir yer tutmaktadır. Balkanları ve Doğu Avrupa'yı fethetmiş olan Osmanlı Devleti, bu d¼nemde Tebriz'de ortaya ¼ıkan **T¼rk Devlet Geleneği** ¼zere kurulmuş olan Safevî Devleti ile uzun s¼ren savaş yılları yaşamak zorunda kalmışlardır. Osmanlı-İran Barış Antlaşmaları, uzun s¼ren savaşlar sonucu varılan dostluk ve karşılıklı iyi niyet mektupları, siyâsî antlaşma belgeleri ile ger¼ekleřmiřtir.

Bu hususta "XVI. ve XVII. Y¼zyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları" adlı eserimiz ve Fahrettin Kırzioğlu'nun "Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)" adlı kitabı bu sahaya en geniş manada ışık tutan akademik ¼alıřmalardır. Osmanlı Devleti şah İsmail tarafından kurulan Safevî Devleti'nin siyâsî varlığını tanımak istememiştir. Bunun Osmanlılar a¼ısından bir takım sebepleri vardı. Her şeyden ¼nce Safevîler, Erdebil'de bulunan bir tarikat ocağıydı. Bunların siyâsî hâkimiyet ve devlet kurma ¼abaları, Doğu Anadolu'da ve Orta Anadolu'da şiîliği yayma girişimleri Osmanlı padişahlarının dikkatini zorunlu olarak Safevîler ¼zerine ¼ekmiřtir[1].

Safevîyye m¼ritleri, Uzun Hasan'ın kız kardeşinden doğan şeyh C¼neyd'in oğlu Haydar etrafında toplanıp onu şeyh ilan etmişlerdir. şeyh Haydar (1460-1488), Uzun Hasan'ın kızını Alemşah olarak da bilinen Halime Beg¼m ile evlenmişti. On iki dilimli "Kızıl Tac" giymeye, kızıl sarık sarmaya başlamış, m¼ritlerine dahi giydirmişti. Buna "Haydarî Tac" denilmiş, bundan b¼yle İran'daki Safevî şahlarına tâbi olanlara S¼nnîler tarafından "Kızıl-baş" denilmiştir[2]

şeyh Haydar'ın oğlu İsmail, Uzun Hasan'ın kızını Halime Beg¼m'den 1487 yılında doğmuştu[3]. İsmail izini kaybettirmek isteyen m¼ritleri tarafından 1493'de Gilân'a ka¼ırılmıřtır. Altı yıldan fazla burada kalan İsmail, ¼oęu zaman Lahicân şehrinde saklanmıştı. Azerbaycan'da Akkoyunlu hânedânları

arasında saltanat mücadelesi devam ederken, İsmail, Gilân'dan ayrılıp müritlerinin yanına Anadolu'ya yönelmiştir. İsmail, Erdebil'den Erzincan'a kadar müritlerinin büyük bir coşkusu ile gelmişti. Her taraftan bölük bölük gelen Türkmenler; Şamlu, Ustacalu, Rumlu, Tekelü, Dulkadırlu, Karamanlu ve Varsaklara mensup idiler. İşte Safevî Devleti'ni kuran ve devam ettiren Anadolu Türkleri bunlardır[4].

Kızılbaş Türkmenler denen bu Safevî müritleri, Erzincan'da aynı zamanda şeyhleri de olan İsmail'e, Şah İsmail diyerek 1501 yılında harekete geçmişlerdir. Şah İsmail, yedi bin silahlı askeri-müridi ile Safevî hükümdarı olarak önce Şirvân ülkesine saldırmış ve Ferruh Yesar'ı öldürerek burasını ele geçirmiştir[5]. Artık Şah İsmail, kendini Akkoyunlu Devleti'nin bir varisi telakki ettiği için bütün Azerbaycan ve Diyarbakır bölgelerini kendi ülkesi olarak kabul ediyordu.

Şah İsmail, Akkoyunlu Elvend Mirza'yı yenerek Azerbaycan ülkesini ele geçirerek (1502), Tebriz'e girip saltanat tacını giyerken, Elvend Mirzâ on beş bin kadar Türkmen'i kayıp vererek Diyarbakır'a çekilmişti. Şah İsmail, Tebriz'de İran saltanat tahtına geçtikten sonra; kendi adına para bastırdı, tayinler yaptı, Şiîlik Mezhebi'ni resmî Mezhep ilan etti, on iki imam adına hutbe okuttu ve resmen Safevî Devleti'ni ilan etti[6]. Şah İsmail, kendisini peygamber nesline bağlamak, Anadolu'daki Türkmen unsuru da yanına alarak asıl hâkimiyetini Anadolu'da kurmak istiyordu. Bulunduğu Azerbaycan ve İran coğrafyasında tutunabilmek için; Türkleri, Farsları, Arapları ve Moğolları kendi etrafında toparlayarak bütünleştirmek ve böylece büyük bir Safevî İmparatorluğu kurmak istemiştir[7].

Güneydoğu Anadolu'yu ele geçiren Şah İsmail, Şiîlik anlayışını yayılma siyâsetinin bir vasıtası olarak kullanmış ve Sünnî ahaliye karşı çok ağır muamelelerde bulunmuştu[8]. Diyarbakır'ı ülkesine ilhak eden Şah İsmail (1508-1509), Irak-ı Arap'a girip, Bağdat'ta İmam Musa Kâzım'ın kabri üzerine bir kubbe inşâ ettirmiş ve İmam-ı A'zam Ebu Hanife'nin kabrini yakarak Bağdat halkının büyük bir kısmı ile bazı âlimleri

öldürtmüştür[9]. Şah İsmail Bağdat'ı 1508'de savaş olmadan teslim almıştır.

Şah İsmail, 1510 yılında bir fırsatını bularak, Özbeklerin hükümdarı Muhammed Şeybanî Han'ı (1451-1510) çetin bir savaştan sonra mağlup ederek öldürmüştür. Böylece Safevî Devleti'nin sınırları; Fırat Nehri'nden Ceyhun Nehri'ne kadar uzanıyordu. Azerbaycan, Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem (Bağdat ve Tebriz şehirleri ve bütün muhitleri), Fars Eyâleti, Doğu'da Horasan ve Herat, Batı'da ise; Osmanlılarla olan hudut; Erzurum, Erzincan, Kemah, İran'da kalmak üzere Sivas'ın Suşehri taraflarından başlıyor, Karadeniz sahiline kadar ulaşıyordu[10].

Yavuz Sultan Selim (1467-1520), çeşitli gelişmelerden sonra, babası II. Bayezid'in yerine 24 Nisan 1512'de Osmanlı Devleti tahtına oturmuştur. Yavuz Sultan Selim, tahta geçtiği zaman Anadolu'da bir takım Şiî hareketler Safevî hükümdarı Şah İsmail tarafından desteklenmiş, Osmanlı Devleti parçalanarak yıkılmak istenmişti. Bu hareketin bir an evvel bertaraf edilmesi Sultan Selim'in en büyük meselesi olmuştur[11]. İran'da Safevî Şahı İsmail, Şiîliği devlet dini olarak ilan etmiş, Batı komşusu Osmanlı Devleti'ne ve Doğu'daki Özbeklere karşı yaptığı savaşları bir din savaşı gibi göstermiştir[12].

Neticede Şah İsmail, Anadolu'yu kesif bir Şiî propagandasına tabi tutmuş ve istilâyı düşünürken, Yavuz Sultan Selim'de ülkesini koruma, istilâyı önleme ve tehlikeyi uzaklaştırmak düşüncesiyle ulemânın da fetvalarıyla İran seferine karar vermiştir[13]. Yavuz Sultan Selim, Osmanlı Devlet erkânını iknâ için şöyle hitap etmiştir: "Hâlâ Acem kisralarından olan Şah İsmail, tamamıyla İran topraklarına müstevlî olmuştur. Diyâr-ı Irak ve Diyâr-ı Arab, Azerbaycan, Gence, Şirvân, Geylân, Taberistân, Mazenderan ve Gürcan ile Kürdistan ve özellikle Gürcistan vilâyetleri hâkimiyeti altına girmiştir... Harzem padişahları ile Türk asıllı on dört adet saltanat tahtında cülûs etmiş bulunan cihân padişahlarının başlarını kesip, ömür defterlerini dürmüştür. Onların askerlerini

kırdırttı ve hezimete uğrattı. Mallarını ve hazinelerini mülhitlere ve zındık taifesine yağma ve gâret ettirdi. Özbekistan hâkimlerinden Şeybânî Han Padişah'ın kellesini altınla kaplatarak, çeşitli cevher ve incilerle süsleterek, o kap ile kumandanlarına şarap içirdi. Cemaatle namaz kılınmasını yasakladı, Câmîler'de minberleri yıktırdı. İran mülkünü viran ve eserlerini, İslâm'ın makarrı olan bölgeden bi nâm ve bi nişân eyledi. Allah'ın fazlı ile kuvvet ve kudretimiz kemaldedir. Cihânı zapteden kılıcımız İslâm'ın nuru ile parlamaktadır..."[14]

Yavuz Sultan Selim'in 23 Nisan 1514 tarihli Kadiasker ve Nişancı Tâci-zâde Câfer Çelebi inşasıyla, Şah İsmail'e, Çaldıran Seferi'ne çıkarken bir mektup yazdığını[15] ve seferin sebeplerini açıkça ifade ettiğini görüyoruz. Çaldıran Zaferi, Anadolu üzerindeki Kızılbaş emellerine katî bir darbe indirdi. Fakat tahrikler asla sona ermedi[16]. Bu tarihi savaştan önce Yavuz Sultan Selim bütün önlemleri almıştır. Birçok Türk-Türkmen devlet başkanlarına, hanlarına mektuplar göndererek, İran üzerine yaptığı seferden haberdar etmiştir[17].

Tarihin kesin neticeli meydan savaşlarından biri olan Çaldıran Zaferi Osmanlılar'ın başarısı ve Safevîler'in ağır mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır. Yavuz Sultan Selim'in, Şah İsmail'e karşı giriştiği İran Seferi ve elde ettiği Çaldıran Zaferi ile ilgili kaynakların ve araştırma eserlerin yeterince malumât verdiği kanaatindeyiz[18].

Yavuz Sultan Selim, Anadolu'nun birliğini sağlamış, Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu sınırlarını genişletmiştir. Anadolu elinden çıkmak üzere iken, Anadolu'daki Osmanlı topraklarını; Çoruh boyunda Yusufeli, Fırat başında Erzurum, Aras başında Karayazı, Murat boyunda Hınıs ile Muş, Dicle boyunda Pervari, Zaho ve Musul'a varıncaya kadar genişletmiştir. Bu hattın batısındaki; İspir, Tercan, Kığı, Bingöl, Kulp, Bitlis, Hizan, Siirt, Cizre, Şırnak, Te'l-afer ve Sincâr bölgeleri Osmanlı hudutları

içerisine alınmıştır[19]. Sultan Selim, Safevîler'den fethedilen bu Anadolu topraklarını ilelebet Şiî tehlikesinden ve Fars kültüründen korumak istiyordu. İran'a ikinci bir büyük sefer yaparak Safevîleri ortadan kaldırmayı düşünen Sultan Selim "İbrişim Yasağı" olarak bilinen ipek ticareti için İran'a boykot kararı almış, İran'a silah satışını da yasaklamıştı[20].

Safevî Devleti Şahı İsmail, Çaldıran'da aldığı ağır mağlubiyete rağmen, davasından vazgeçmemiştir. Şah İsmail'in gayesi; İran, Azerbaycan, Horasan ve bütün Türkistan'ı hakimiyeti altına alarak, Doğu-Anadolu'daki Alevî Türkmenleri birleştirip, Caferî mezhebine, Şiîlik ve eski Türk akidesine dayanan büyük bir hükümet kurmak, Arapların, Türklük üzerindeki manevî baskısını ve diğer dört mezhebi ortadan kaldırmaktı. Yavuz Sultan Selim ise; Ehl-i Sünnet ve bu mezhepler üzerinde kurulan Şeriat yolunda bütün Müslümanları birleştirip, onların başı ve peygamber vekili olmak için uğraşıyordu. İslâmiyet'i Avrupa'ya yayarak, Roma İmparatorluğu ile Abbasi Halifeliği'nin hükmettiği bütün ülkeleri idaresi altına almak istiyordu[21].

Yavuz Sultan Selim, İran'daki Safevî Devleti'ni tamamen dağıtmak arzusuyla, ikinci bir İran Seferi için hazırlıklara girişmişti. Bu arada 1499'dan 1514'e kadar on beş yıldır zaferden zafere koşan Şah İsmail, Çaldıran hezimetinden sonra adetâ nâmağlup unvanını kaybetmiştir. Derin bir manevî çöküntü içerisinde, artık günlerini Erdebil ve Tebriz'de yakın dostları ile içki içerek geçirmeye başlamıştı. Neticede, Yavuz Sultan Selim zamanında, Şiîlik bugünkü gibi sırf İran'ın içinde kalmaya mahkûm edilmiştir. Anadolu, Kızılbaş tehlikesinden korunmuş, Safevîlerin gücü iyice zayıflatılmış ve Şah İsmail sindirilmiştir[22].

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİ BAŞLARINDA DOĞU ANADOLU'DAKİ GELİŞMELER:

1520'de Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine oğlu Sultan

Süleyman'ın onuncu Osmanlı Padişahı olarak tahta oturduğunu görüyoruz. Sultan Süleyman, 1520'de Osmanlı tahtına oturduğu zaman Osmanlı Devleti, Türk tarihinin altın çağlarından birini yaşamaktaydı. Yavuz Sultan Selim'in Doğuya (İran) ve Güneye (Mısır) doğru iki büyük seferi sonucu; Osmanlı ülkesi iki kat genişlemişti. Şiîlik, Anadolu'dan adetâ atılmış ve Safevi Devleti öyle ağır bir darbe yemişti ki, hâlâ ondan kurtulamamış ve Memluklu Devleti artık yeryüzünde yoktu ve bütün toprakları Osmanlı hâkimiyetine girmişti[23].

Kanuni Süleyman, Yavuz Selim'in Çaldıran Zaferi sonucu Tebriz'den (1514) sürüp getirdiği altı yüz hânelik sürgünleri serbest bırakmıştır. İran'a karşı uygulanan "İbrişim Yasağı" ipek ticareti boykot kararını kaldırmıştır. Yavuz Sultan Selim zamanında yasağa uymayıp, hapse atılan tüccarlar bırakılmış, el konulan malları iade edilmiştir. Bozulan veya sarf edilen malları hazineden "... yüz kerre yüz binden ziyade akçe..." (on milyon akçeden fazla) altın çıkarılıp her hak sahibine hakkı ödenmiştir[24]. Yavuz Sultan Selim devrinde İran'a; tüccarların, bakır, demir, altın ve gümüş madenleri ile ateşli silahlar götürmeleri ve satmaları yasak edilmişti. Osmanlı Devleti ile yapılan ticaret Safevî Devleti'nin önemli bir gelir kaynağı idi[25]. Bütün bu yasaklar Kanuni Sultan Süleyman tarafından kaldırılmıştır.

Şah İsmail'in, 23 Mayıs 1524 tarihinde Azerbaycan'da Sürhab havalisinde vefatından sonra oğlu Tahmasb Bahadır Han (1514-1576) Safevî tahtına cülûs etmiştir[26]. Şah İsmail, on üç yaşında hükümdar olmuş, yirmi dört yıl süren saltanatı boyunca, son derece mutaassıp bir Şiî olarak tanınmıştı. Özellikle Sünnîlere karşı zalimâne tavır takınmış, Şiîliği siyasî emelleri için çok iyi kullanmıştı. Şah İsmail'in kurduğu Safevî Devleti birçok bakımdan Akkoyunlu Devleti'nin devamı sayılmaktaydı. İktidarını Şiî mezhebine ve etrafında bulunan Türk oymak beylerine borçluydu[27].

Kanuni Süleyman, Şah Tahmasb'a bir mektup göndererek; Batı Türklüğü (Anadolu) ile Doğu Türklüğü (Türkistan) arasındaki

Şiî-Safevî Devleti'nin varlığına asla müsaade etmeyeceğini belirtiyordu. "Dünyanın iki zorlu kalesi olan Belgrad ve Rodos'a düzenlediğim muzaffer seferler, yapacağım seferi geciktirdi. Şimdi kendini kolla, dizginlerimi senin üzerine çevirdim. Kahramanların düşmanlarına önceden savaş ilan etmesi âdet olduğundan seni uyarıyorum...atalarının derviş elbiselerini giyin, başından tacını çıkar, inzivâyâ çekil...aksi taktirde karınca gibi toprağın içine girsene veya kuş gibi uçup gitsen seni her yerde bulurum. Ecel gibi üzerine çöken bu fermana kulak ver ve olanlardan ders al...er isen vaktine hazır olasın"[28]. Bu mektup Sultan Selim'in Çaldıran savaşı öncesi, Şah İsmail'e gönderdiği mektuplara üslûp bakımından çok benzemektedir.

Kanuni Süleyman'da artık babası Yavuz Selim gibi, Şiî-Safevîlerin Türk dünyasının birliğine, Anadolu'nun bütünlüğüne, Türk Milleti'nin Sünnî akidesine zararlı ve ortadan kaldırılması gerekli bir unsur olduğuna tam olarak inanmış bir Türk hükümdarıydı. O'da babası Yavuz Selim gibi; Kızılbaş-Safevî tehlikesini kökünden kaldırmak, Türk dünyasını Türkistan dahil, Osmanlı bayrağı altında birleştirmek ideali ile birlik-beraberlik düşüncesini açıkça ortaya koymaktaydı[29].

Kanuni Süleyman devrinde; Zünnunoğlu (1526), Veli Halife (Kızılbaş Halifesi), Kalenderoğlu (1527) isyanları ve Molla Kabız Meselesi (1527) gibi Osmanlı Devleti'ni bazen pek muhâtaralı vaziyetlere sokan Şiî eğilimli kütlelerin, muhtemelen Safevi tahrikiyle, ihtilâller yaptıklarını görüyoruz[30]. Fakat bu isyanların hepsi bastırılmış, etkisiz hale getirilmişlerdir. Öte yandan 1529'da, Bağdat Beylerbeyisi Zülfikâr Han, şehrin anahtarlarını İstanbul'a göndererek Kanuni Sultan Süleyman adına Bağdat'ta hutbe okutup, para bastırmış ve burasının Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu ilân etmiştir[31].

Şah Tahmasb; "Sakın olmaya ki ülkeler fetheden Cihân Padişahı, Bağdad'a mâlik olub, o yoldan İran ve Turan zaptına ve

teshirine sâlik olmaya" diye korkuya düşüp, Haziran 1529'da ordusuyla Bağdat'a gelerek, Zülfikâr Han'ı şehit etmiştir[32]. Irakeyn Seferi (1533-1535) adlı tarihî sefere çıkış sebeplerinden biri de Bitlis Beylerbeyisi Şeref Han'ın İran'a ilticâsı ve Azerbaycan hâkimi Tekelü Ulama Han'ın Osmanlı Devleti'ne sığınması olayıdır.

Kanuni Süleyman adına, hutbe okunması ve kale anahtarları gönderilmiş olması hasebiyle Bağdat'ı kurtarmak ve Irak'ı fethetmek üzere Divân'da sefer kararı verilmiştir. Padişah'ın emri üzere toplar ve cephâne önceden yarar beyler ile Diyarbakır'a gönderilmiş, beylerbeyiler ile sancak beylerine sefer hazırlığı görmeleri için hükümler yollanmıştır. Gereken yerlere "Umerâ ta'yin ve tebdîl"[33] olunarak, Nisan 1529'dan beri resmen "Serasker" unvanı verilmiş olan, Vezir-i a'zam İbrahim Paşa, Halep'te kışlayıp hazırlıkları tamamlamak üzere, üç bin tüfenkçi yeniçeri ile 21 Ekim 1533 tarihinde Üsküdar'dan Irakeyn Seferi'ne hareket etmiştir[34].

"Irakeyn Seferi" olarak tarihe geçmiş olan, Kanuni Süleyman'ın Safevî Devleti'ne karşı giriştiği, Osmanlı-İran savaşı XVI. yüzyıl Türk siyasî ve askerî tarihinin çok önemli bir dönüm noktasıdır. Bu savaşın sebebi olarak, Şiî-Sünnî gerginliği, Bağdat ile Bitlis meselesi ve Ulama Han'ın Osmanlı Devleti'ne, Şeref Han'ın Safeviler'e ilticâsı olayları pek çok kaynakta müttefiken yer almaktadır[35].

Osmanlılar yüz elli bin kişilik bir ordu ile aylarca İran topraklarında, Safevi Ordusu'nu arayarak savaşmak için birçok sıkıntılar çekmiştir. Babası Şah İsmail ve Safevî Ordusu'nun Çaldıran savaşında Yavuz Selim'den yediği ağır darbeyi hatırladıkça, Osmanlı Ordusu'na karşı koyamayacağını anlayan, Şah Tahmasb, elindeki güçlü ve inatçı Türkmen-süvari birliklerine rağmen, meydan savaşı vermeyerek, hep kaçmayı tercih etmiştir[36].

Böylece Osmanlı Ordusu'nu yıpratmayı, yıldırmayı, adetâ geldiğine-geleceğine pişman ederek, eli boş tekrar Anadolu'ya

dönmelerini temine çalışıyordu. Safevi Ordusu daha Doğu Anadolu'da, Osmanlılar Avrupa'da seferde iken; Erzincan, Erzurum, Kars başta olmak üzere birçok yerleri yakıp-yıkarak, onların yararlanabileceği ne varsa, hayvan, bitki ve diğer canlıları tahrip ederek, İran içlerine doğru çekilmişlerdi. Amaç hem kendi askeri birliklerini korumak, hem de Osmanlı askerini bıktırmak ve yıpratmaktı. Ayrıca doğu halkının gözünü korkutmak ve Osmanlı yanlısı oldukları için onları cezalandırmaktı.

Kanuni Sultan Süleyman, çok kalabalık Osmanlı Ordusu ile Şah Tahmasb'ı takibe koyulmuştur. O yaklaştıkça Tahmasb kaçıyordu. Geçmişten çok iyi ders alan Şah Tahmasb, bu kaçarak bıktırma, yiyecek ve içecek sıkıntısı ile usandırma, Kış ve tabiat şartları ile yıpratma, can ve mal kaybı ile yorma ve terk ettirme taktiğini, sefer boyunca devam ettirmiştir[37].

Bağdat'ta kışı geçiren Kanuni 3 Temmuz 1535'de ikinci kez Tebriz şehrine, muhteşem bir alayla girmiş ve İbrahim Paşa ile birlikte Şah Tahmasb'ın sarayına yerleşmiştir. Bu arada Şah Tahmasb, Isfahan'a kaçmış, Ulama Paşa'da Şah'ın Yazlık Ordugâh-ı Ucan Yaylası'nı tutmuştur[38]. Kanuni 27 Ağustos 1535'de Tebriz'den İstanbul'a dönmek üzere hareket etmiştir[39]. 10 Eylül 1535'de Erciş'e gelen Padişah, 5 Ekim 1535'de Bitlis'e gelerek kurulan Divân-ı Hümâyûn'da Erzurum Eyaleti'ni teşekkül ettirmiş ve buranın beylerbeyliğine Dulkadırlu Mehmed Han'ı tayin etmiştir. Bitlis ve çevresini de Ulama Paşa'ya vermiştir[40].

20 Ekim 1535'den itibaren Kanuni Sultan Süleyman yirmi iki gün Diyarbakır'da kalmıştır. 5 Kasım'da "Cuma Selamlığı"na çıkmıştır. Diyarbakır'da kaldığı müddetçe Safevîlere karşı bir takım tedbirler almıştır. Buradan Anadolu ve Rumeli askerlerini terhis eylemiştir. 16 Kasım'da Urfa'ya, 24 Kasım'da Halep şehrine gelmiştir. 9 Ocak 1536'da İstanbul'a dönmüştür[41]. Kanuni Sultan Süleyman'ın bu sefer sırasında, İstanbul'dan gidiş-dönüşü bir yıl, altı ay, yirmi yedi gün, İbrahim Paşa'nın gidiş-dönüşü ise; iki yıl, iki ay, on sekiz

gün sürmüştür[42].

Kanuni Süleyman'ın altıncı büyük seferi olan, Irakeyn Seferi'nin sonuçları bakımından Osmanlı Devleti bir takım olumlu gelişmeler sağlamıştır. Evvelâ Anadolu'nun birlik ve bütünlüğü temin edilmiş, devletin siyasî ve coğrafî nüfûzu artmıştır. Bağdat başta olmak üzere Irak-ı Arap'ta birçok şehir ve kasabalar Osmanlı ülkesine katılmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu-Van ve Erziş hariç- tamamen ele geçirilmiştir. Kafkaslar Basra Körfezi'ne kadar olan yerler İran'a kapatılmış, Azerbaycan'ın geçici işgali, Erzurum Eyaleti'nin kurulması, Ulama Paşa başta olmak üzere Tekelü Ümerası'nın çoğunun Osmanlı Devleti'ne tâbi kılınması, Türkiye'nin Kafkasya sınırının teminat altına alınması gibi pek çok faydalı sonuçları olmuştur[43].

Kanuni tarafından Erzurum Eyaleti tesis edilirken, Kars, Ardahan, Çıldır ve havalisinde hüküm süren Sevündük Han Türkmen devletine son verilmiş, Kars ve havalisi bir sancak merkezi yapılmıştı. 1547'de Şirvân hâkimi Elkâs-Mirzâ ile ağabeyi Şah Tahmasb'ın arası açılmış, Şah kardeşinin üzerine büyük bir ordu ile sefere çıkmıştır. Mart 1547'de Samur suyu savaşını kaybeden Elkâs Mirzâ Demirkapı'ya doğru güçlkle çekilmiştir[44]. Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkâs Mirzâ, önce Kırım'a gelmiş, daha sonra Azak'tan bir gemi ile Kefe'ye geçmiş, oradan da İstanbul'a gelerek Kanuni Sultan Süleyman'a ilticâ etmiştir[45].

Elkâs Mirzâ, Kanuni Süleyman'ın elini öperek ağabeyi Şah Tahmasb'ı şikayet etmiş, "Şark diyarına sefere teveccüh buyurulmasını ayağının tozuna yüzler sürüp rica ve temennâ kılmıştır". Kanuni, Elkâs Mirzâ'nın isteğine icâbet ederek, güzel iltifatlar ve teşrifatlar ile karşılamıştır. Hurrem Sultan, Elkâs'a birçok sırmalı elbiseler, on bin altından fazla değeri olan eşyalar hediye etmiştir[46]. Osmanlı kaynakları bu olayı yeterince nakletmişlerdir.

Öteden beri cereyan eden gelişmelerin yanı sıra, Şah

Tahmasb'ın, Kanuni Süleyman'ın Avrupa'da savaşmasını fırsat bilerek Kafkaslar'daki Sünnî-Türk yurtlarını istila etmesi, Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Anadolu'daki göçebe Türkmenler'e karşı kuvvetli Şiîlik propagandası yapması, Van, Erciş ve civarındaki kaleleri zorla işgal etmesi, Erzurum ve Kars bölgesinde çevreye büyük tahribatlar vermesi, Şirvân ülkesine kanlı baskınlar yapması[47] gibi, sebepler yeniden İran üzerine sefer yapılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Ayrıca, Osmanlı hudut valileri ve Özbek Hanları, gönderdikleri arz ve mektuplarla yardım ve Şah Tahmasb üzerine sefer açılmasını istiyorlardı[48]. Osmanlı Devleti, Avrupa'da Avusturya, Almanya gibi devletlerle yedi yıllık bir anlaşma da yapmıştı. Şah Tahmasb'dan (1535-1547) on iki yıldır yaptıklarının sorulması zarureti de İran üzerine yapılacak seferi zorunlu kılmaktaydı.

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN'IN TEBRİZ SEFERİ (1548-1549) :

Kanuni'nin Tebriz Seferi'nin sebepleri arasında, Yakın Doğuda ve Doğu Anadolu'da siyasî, dinî-mezhebî birlik ve bütünlüğü sağlamak, Anadolu coğrafyasında Şiîlik görüşünü silmek, yakın komşu ülkelerde Sünnî anlayışı geliştirmek, kısaca siyasî-dini hâkimiyeti sağlamak ve rakip olan Şiî-Safevîlere ağır bir darbe indirmekti[49].

Kanuni, Bosna Sancakbeyi Ulama Paşa'yı Rumeli'den çağırıp, Erzurum Beylerbeyisi olarak atamış ve O'nu Safevi Elkâs Mirzâ'ya Lala tayin etmiştir. Elkâs Mirzâ'yı 21 Mart 1548'de büyük bir törenle, yanına asker, davul, sancak vs. vererek Safevî tahtına geçirmek üzere sınıra doğru yollamıştır. Kanuni Sultan Süleyman'da 21 Mart 1548 tarihinde Üsküdar'a geçmiş ve 31 Mart'tan itibaren büyük bir Osmanlı Ordusu ile on birinci Sefer-i Hûmâyûn'u olarak Tebriz üzerine yönelmiştir[50].

1548 yılı baharında Kanuni, henüz İran (Tebriz) Seferi'ne

çıkmadan önce, Şah Tahmasb, Doğu Anadolu'yu istilâ etmiş, Hınıs, Pasin ve Erzurum'a büyük sıkıntılar vermiştir. Van Kalesi üzerinden gelerek Hınıs'ı yağmalamış, Tercan ve Erzincan'a kadar gelmiş etrafı mahvederek kaçmıştır[51]. Kanuni, 1548 Haziran ayı sonuna doğru Erzurum önlerine ulaşp, burada sekiz gün konaklamış ve Şah Tahmasb'ı "erlikle cenge" davet eden mektubunu Erzurum'dan göndermiştir[52].

Şah Tahmasb, Irakeyn Seferi'nden bu tarafa on iki yıl içerisinde; İran'da yeniden dirlik düzenliği sağlamış, Gürcistan ve Şirvân ülkelerini ele geçirmiş, Özbekleri Horasan'dan geri püskürtmüş ve geniş imkanlara sahip olmuştur. Ayrıca, Gence, Karabağ, Revân, ve Nahçıvan gibi Azerbaycan ülkesinde ve Irak-ı Acem'de Şiîlik mezhebini iyice yerleştirmişti[53].

Kanuni 27 Temmuz 1548 de hiç bir direnişle karşılaşmaksızın Tebriz'e girmiş ve Padişah'ın şehre girişinde "ne bir yumurta ne bir tavuk dahi alınmamış", hiç bir kimseye zarar verilmemiştir[54]. Bu durum şehrin savaşız olarak ele geçirilmesi anlamına gelmektedir. Kanuni Tebriz'e girince, "İran ümerasının padişaha itaat edeceği" şeklindeki Elkâs Mirzâ'nın sözleri gerçekleşmek şöyle dursun, birçok Acem ümerâsı Şah Tahmasb yanında yer almıştır[55]. Kanuni Tebriz Seferi ile İran ülkesini parçalamak, topraklarının bir kısmını Şirvânşahlar, Gürcüler ve Dağıstanlılar gibi, eski mahalli hânedânlara vermek, bir kısmını da Osmanlı topraklarına katmak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da birliği sağlamak istiyordu.

15 Ağustos 1548'de Kanuni'nin otağı Van Ovası'na kurulmuş, önceden gönderilen Anadolu ve Karaman askerleri toplanarak Van Kalesi'ni döğmeye başlamışlardı. Van Kalesi, Çepnilü Ali Sultan tarafından savunuluyordu. Şah Tahmasb'ın "Azerbaycan'ın kilidi" saydığı Van Kalesi'nin "on iki imama" bağlı kişiler elinden asla alınamayacağı zannediliyordu. 24 Ağustos 1548'de Van Kalesi emanla teslim alınmış, Anadolu Defterdârı Çerkes Sarı İskender Bey, eyalet haline getirilen Van'a beylerbeyi

olarak tayin edilmiştir[56].

Kanuni, Dulkadırlu Mehmed Han'ın kardeşi Mirzâ Ali Bey'e paşalık unvanı vererek, Çukursa'ad (Revân) ile Erzurum arasında bulunan "Kars Kalesi'ni onarmak için Erzurum Kethüdası Osman Ağa ile birlikte dört-beş bin kişiyi" göndermişti. Bunu duyan Şah Tahmasb Çaldıran'dan hemen oğlu İsmail Mirzâ ve Kaçarlu Gökçe Sultan'ı bir miktar asker ile Kars üzerine akına göndermiştir. 25 Ağustos 1548'de İsmail Mirzâ, Kars'a ani bir baskın yaparak, Amasya, Tokat, Sivas, Erzincan, Bayburt, Kemah, Erzurum ve Tercan'dan toplanan Kars'ı yeniden inşaa eden usta ve işçilerin çoğunu kılıçtan geçirtmiştir. Kars Kalesi'ni yaktırmış ve gelerek Şah Tahmasb'ın ordusuna katılmıştır[57].

Öte yandan, Sultan Süleyman ve O'nun valileri, Şah'ın aksine, bölgeyi imar ve bayındır hale getirmeye çalışıyorlardı. Beylerbeyilikler kurarak Erzurum, Van, Kars gibi şehirleri ihya etmekteydiler. İşte bu iki farklı düşünce ve zihniyetin tavrı neticesinde Doğu Anadolu halkı Safevî Şahı'nı değil Osmanlı Padişahı'nı tercih ederek Osmanlı tebaası olarak yaşamıştır. İnsanlar zulmü değil adaleti istemişlerdir. Adalet ise, o gün için Kanuni Süleyman'ın yönetiminde bulunmaktaydı.

Kanuni, Doğu Anadolu'da çok akılcı ve gerçekçi bir yol izlemiştir. Kızılbaş-Türkmenlere; açıkça devlet aleyhinde bulunmadıkları taktirde hiçbir baskı yapılmamasını sağlamıştır. Erzurum'un Doğusu'nda Kars Beylerbeyiliği'ni Diyarbakır'ın Doğusu'nda ise Van Beylerbeyiliği'ni kurmuş, Bu günkü Türkiye-İran sınırına yakın yerleri aşağı-yukarı 1548'de güvenlik altına almıştır [58]. Bu durum Tebriz Seferi'nin önemli bir sonucudur. Yine bu seferin sonunda, Gürcistan Seferi ile kırka yakın kale, şehir veya kasaba Osmanlı ülkesine katılmıştır. Böylece, Erzurum ve Kars eyaletleri daha güvenli hale getirilmiş oluyordu. Vezir Ahmed Paşa' nın 1549'da altı hafta kadar süren bu seferi, belki Tebriz Seferi'nin yegane gözle görülür kazancı olmuştur, diyebiliriz.

4 Kasım 1549'da Diyarbakır'dan hareket eden Kanuni, 21 Aralık 1549'da İstanbul'a gelmiştir[59]. Kanuni'nin on birinci Seferi Hümâyûn'u olan Tebriz Seferi bir yıl sekiz ay yirmi gün sürmüştür.

Osmanlıların Doğu Anadolu'da otorite ve hâkimiyeti artmıştır[60]. Bu seferin neticeleri Irakeyn Seferi'nden daha aşağı kalmıştır, diyebiliriz. Gerçi Hakkari'yi içine alan Van Eyaleti, Tebriz Seferi sonucu kurulmuştur. Ayrıca Gürcüler üzerine yapılan sefer ile Erzurum'un Kuzeyi'nde dört sancaklık yerler fethedilmiştir. Şirvân Ülkesi bağımsızlığa kavuşmuştur. Osmanlı kudret ve gücünün Safevîleri ortadan kaldıramayacağı anlaşılmıştır. Van başta olmak üzere Adilcevaz, Erciş, Ahlat vb. kaleler kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır[61].

1552 yılı Yaz mevsiminde Kanuni Avrupa'da; Avusturya, Almanya ve İspanya kuvvetlerine karşı savaştığı bir sırada, Doğu'ya Osmanlı Ordusu'nun gelemeyeceğini fırsat bilen Şah Tahmasb, Safevi Ordusu'nu dört ana kola ayırarak, Osmanlı ülkesinin Doğu'daki hudut şehir ve kasabalarına çok şiddetli ve tahripkâr akın ve yağmaya göndermiştir[62].

Şah Tahmasb, kardeşi İsmail Mirzâ'yı Erzurum üzerine göndermişti. O'da Erzurum'u kuşatma altına almış, İskender Paşa, Erzurum Şehri'ni kahramanca savunmuştur. Safevîlere ağır kayıplar verdirmesine rağmen, neticede mağlup olmuştur. Kanuni yine de İskender Paşa'yı tebrik ederken, Doğu Anadolu'nun tehlikeye düşmesi üzerine yeni bir İran-Şark seferine de karar veriyordu[63].

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN'IN NAHÇIVAN SEFERİ (1554-1555):

Kanuni Süleyman, Üçüncü İran (Nahçıvan) Seferi öncesi Şah Tahmasb'a sert ve ağır ifadelerle dolu bir tehditnâme göndermiştir. Mektupta; Şah'ın İslâmiyet'in doğru yolundan çıktığı, sapık bir yol tuttuğu, geçmişte Osmanlılardan iyi ders almasına rağmen, henüz Şiîliğin mülhidâne akidelerinden vazgeçmediği, son zamanlarda Osmanlı topraklarına taarruz

edip, in fiâle sebep olduğundan söz edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman mektubunda yakında İran Seferi'ne çıkacağını belirtmiştir[64].

Osmanlı paşaları ve sancak beyleri, Şark seferi hazırlığı içerisindeyken bunu öğrenen Şah Tahmasb, 1552 Ağustos'undan beri Doğu Anadolu'da sürdürdüğü, yağma ve talan, yakıp-yıkma harekâtında görevli bütün komutan ve askerleri 1553 yılı baharında yedi-sekiz ay süren şiddetli taarruzlardan sonra Nahçıvan'da toplamıştı[65].

Kanuni, önce Şehzâde Mustafa meselesini halletmek, sonra da üç yıldır Doğu Anadolu'ya yaptığı kanlı baskınlar sebebiyle Şah Tahmasb'ı ve Safevî Devleti'ni kesin olarak ortadan kaldırmak üzere, 28 Ağustos 1553 yılında İstanbul'dan Üsküdar'a geçerek Nahçıvan Seferi'ne çıkmıştır[66]. Kanuni, 5 Ekim 1553 perşembe günü Konya-Ereğli'deki Aktepe (Aköyük) mevkiinde konaklamış ve bir tertip ile çadıra getirilen Şehzâde Mustafa, 6 Ekim 1553'te Cuma günü boğularak öldürülmüştür[67].

Şah Tahmasb, Kanuni'nin Tebriz Seferi'nden bu tarafa, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Bargiri kaleleri ve Muş'a kadar olan yerleri yağma ve tahrip ettiği gibi, Erzurum ve Pasin ovalarında da benzeri şeyleri yapmıştır. Bu yağma ve tahrip akınlarının bir gayesi de Osmanlı Padişahı'nı barış yapmaya zorlamaktır. Çünkü İran Şahı Tahmasb, yıllardır "Hazreti Hundkâr" dedikleri Kanuni ile barış yapmak istiyordu.

Halep'te tam beş ay kalan Kanuni, 9 Nisan 1554'de kalabalık maiyet ve ordu ile Halep'ten İran üzerine Nahçıvan Seferi'ne yürümüştür. 26 Nisan 1554'te Birecik'te Fırat üzerinde kurulan köprüden geçilerek Urfa-Kızıltepe (Karacadağ Kızıltepesi) üzerinden Diyarbakır civarındaki Çülek (Çevlik-Gülek) mahalline 12 Mayıs 1554'te konulmuştur[68]. Kanuni, 20 Mayıs 1554'te Diyarbakır'dan hareket ederek, Erzurum'a doğru Nahçıvan ve Revân üzerine yürümüştür[69].

Kanuni kendisine göre her türlü tedbiri almış olarak; 23

Haziran 1554'te Çoban Köprüsü mevkiinde; Erzurum ve Diyarbakır askerlerini öncü, Şehzâde Selim ile Anadolu ve Karaman askerlerini sağ kolda, Rumeli askerlerini sol kolda, Sivas ve Maraş sipahilerini artçı, kendisi ile Kapıkulu yeniçerilerini de ortada olmak üzere "harp nizâmı" almış olarak Nahçıvan'a doğru yürüyüşe geçirmiştir[70]. 29 Haziran 1534'te Zivin Kalesi'ne 5 Temmuz'da Kars Ovası'na varılmıştır. Burada Kanuni babası Selim'in Şah İsmail'e yazdığı gibi, Şah Tahmasb'a çok ağır hakaretlerle dolu bir tehditnâme göndererek, O'nu erkekçe savaşımaya davet etmiştir[71]. Bu defa, Safevîlere son bir seferle ağır bir darbe indirmek isteyen, Osmanlı Ordusu yüz elli bin'den ziyade askerle gelmiş, fakat bütün bu gayretlerin ağır hakaretler dolu ifadelerin Şah Tahmasb üzerinde savaş için ortaya çıkacak bir etkisi görülmemiştir.

Kanuni, Kars'ta beş gün kaldı. Şirvân Ülkesi'ne giden askerleri bekledikten sonra 10 Temmuz 1554 tarihinde Şuregel konağına gelmiştir. Burası tamamen tahrip edilmiş, sonra Şaraphâne ve Nilfırak konakları yağma edilmiştir. 18 Temmuz'da Revân Şehri Osmanlı Ordusu'nun eline geçmiştir. Revân'da bulunan Şah Tahmasb'ın kendisine, oğullarına, valilerine ait olan, saraylar, köşkler, evler, bağlar, bahçeler tamamen yakılıp yıkılmıştır. 24 Temmuz'da Arpaçay'ın aşağısında bulunan "Arpaçayır Kışlağı" yağmalanmıştır[72].

26 Temmuz 1554'te Acem ülkesinin zengin yerlerinden Karabağ'a giren Osmanlı Ordusu ahâli kaçmış olduğu için, mal yağması yapmıştır. Kıymetli altın ve eşyalar alınmış, taşınamayan mallar da yakılmıştır. 28 Temmuz'da Nahçıvan'a gelen Osmanlı Ordusu, burada halk tarafından terk edilmiş olduğu için bolca mal ve servet yağma etmiştir. Şah Tahmasb Lûristan taraflarına çekilmiş, İranlılardan, Erciş, Adilcevaz, Ahlat ve Pasin'e yapılan üç dört yıl öncesinin intikamı adetâ alınmıştır[73].

Osmanlı kuvvetleri, 10 Temmuz-30 Temmuz 1554 tarihleri arasında, Osmanlı kaynaklarının ve bunlardan yararlanan birçok tetkik eserlerinde belirttiğine göre, bu yirmi gün zarfında, görülmemiş bir asker kalabalığı ile 1514 tarihindeki Çaldıran

Savaşı'ndan bu tarafa geçen kırk yılın en ağır darbesini indirmişlerdir. Osmanlı kuvvetleri çok miktarda servet, esir, altın, mal ve ganimet ele geçirmiş, birçok köşk, bahçe ve sarayı da yakıp yıkmışlardır. Safevî Şah'ı Tahmasb'ın Doğu Anadolu bölgesine yıllardır revâ gördüğü yağma ve tahrip, bu sefer Azerbaycan topraklarında uygulanmıştır.

OSMANLI-SAFEVÎ DEVLETLERİ ARASINDA AMASYA BARIŞ ANTLAŞMASI (1555):

Kanuni Süleyman'a 6 Ağustos 1554'te Şah Tahmasb'a Kars'dan gönderdiği hakaret ve tehdit dolu mektubunun cevabı, barış anlaşması yapmak talebiyle Vezir-i azam Ahmed Paşa'ya ve Safevîler tarafından bir Osmanlı "Sipâhi hizmetkârı" ile gönderilmiştir. Gerçekten, Şah Tahmasb'ın vezirleri tarafından Vezir-ia'zam Ahmed Paşa'ya gönderilen ve 6 Ağustos 1554'te Bayezit'te iken getirilen bu mektup, Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında barış müzakerelerinin başlamasına vesile olmuştur.

Esasen Şah Tahmasb, İkinci İran Seferi öncesinde, Elkâs Mirzâ'nın Osmanlı Devleti'ne sığınması hadisesinden itibaren bir barış arayışı içerisine girmişti. Askerî ve teknik bakımından çok üstün olan Osmanlı kuvvetleri ile asla karşı karşıya gelerek savaşmamaya özen gösteriyordu[74].

Osmanlı Veziri Ahmed Paşa'nın cevabî mektubunda; "Bâb-ı Hümâyûn dost ve düşmana meftuhdur", ifadesi Şah Tahmasb'ın vüzerâsını ümitlendirmiş ve hemen "Kızılbaş Havassı" Ahmed Paşa'ya yeni bir mektup göndererek; "Osmanlıların taarruzcu olduğunu ve diyânete müteallık kelimât beyan ederek sulhü salah ahvâlini tezekkür eylemişler." Şah Tahmasb'ın vezirlerinden ayrıca Erzurum Beylerbeyisi Ayas Paşa'ya da mektup gelmiştir[75].

Osmanlı-Safevî barışına giden yolda Osmanlıların iki yüz elli yıllık bir devlet olduğu gerçeğini ve güçlü konumda olduğunu, üçüncü defa Safevîler üzerine yapmış olduğu Doğu seferlerinden

anlamak mümkündür. Safevîlere gelince; onlar ne yapıp-yapıp Osmanlılardan kurtulmak artık onlarla bir barış yaparak, kendilerini elli beş yıldır resmen tanımayan ve reddeden Osmanlı Devleti'ne kendilerini kabul ettirmek istiyorlardı.

Padişah Nahçıvan'dan Erzurum'a doğru yönelirken, Şah'ta Pasinler üzerinden Ağustos ortalarında "Dav-eli Vilayeti" olarak bilinen Gürcistan bölgesine, Mühürdâr Afşarlu Şahkulu Halife'yi yağmaya göndermiştir. Kanuni ise, Tortum-Sazlık menzilinde konaklar iken 3 Eylül'den itibaren, Başiaçuk-Açıkbaş, İmaret gibi Gürcistan topraklarına; Vezir-ia'zam Ahmed Paşa'yı Serâsker tayin ederek üç-dört bin nefer tüfenkli yeniçeri ile Sokullu Mehmed Paşa ve Rumeli askerlerini, Karaman ve Şam Beylerbeyisi ve askerlerini göndermiştir. Vezir-ia'zam on altı gün süren bu seferde Oltu'ya kadar gitmiş, birçok kale ve köy ele geçirilmiştir. 21 Eylül 1554'te Vezir-ia'zam Ahmed Paşa birlikleriyle, Erzurum-Ilıca konağında Orduy-ı Hümâyun'a katılmıştır[76].

Belirtmek gerekir ki, Ahmed Paşa'nın bu Gürcistan Seferi, Gürcüler üzerine değil, Tortum, Oltu, Ardahan ve Pasin gibi yerlere saldıran Şah Tahmasb kuvvetleri üzerine yapılmıştır. Ahmed Paşa'nın bu taarruzu ile Kars havalisi ve Gürcistan toprakları, Şah Tahmasb'ın adamlarının saldırıları ve zulmünden kurtarılmıştır, diyebiliriz.

26 Eylül 1554'te Kanuni, Erzurum -Ilıca'da iken, Şah Tahmasb tarafından gönderilen Safevî elçisi yüksek rütbeli Korcu-başı Şahkulu Kaçar Ağa'yı kabul etmiştir. Elçi Şahkulu Kaçar Ağa her iki hükümdarı da metheden ifadelerle dolu bir mektubu Padişah Kanuni'ye takdim etmiştir. Şah Tahmasb bu mektubunda, iki devletin arasını açan olayları değerlendirdikten sonra barış yapılması için ricada bulunmaktaydı[77].

Nihayet Osmanlı vezirlerinin Bayezit'te yaptığı müzakereler netice vermiş, Safevîlerin "Dâru'l-İrşâd" dedikleri "Erdebil Gurkhâneleri"nin Osmanlı kuvvetlerince yakılıp-yıkılacağı endişesi Safevî Şah Tahmasb ve vezirlerini barışa yöneltmiştir. Şah Tahmasb, dostluk ve muhabbet dolu bir

mektupla, Eşikağası Kemâluddin Ferruhzâde Bey'i çeşitli hediyeler ile Kanuni Süleyman'a barış için Amasya'ya göndermiştir[78].

Osmanlı vezirleri ile Ferruhzâde Kemâluddin Bey başkanlığındaki İran elçilik heyeti arasındaki görüşmeler sonucu, iki devlet arasındaki hududun son Türk fütûhâtı esas olmak kaydıyla tespitine karar verilmiştir. Bu durum üzerine; Ardahan, Kars, Çıldır, Göle, Zarşat, Arpaçay vs. havâlisi İran'dan Türkiye'ye intikâl etmiştir. 1 Haziran 1555 tarihinde Amasya Barışı ile Osmanlı Devleti, kuruluşundan yaklaşık elli beş yıl sonra ancak Safevî Devleti'ni resmen tanımış ve kabul etmiş oluyordu[79].

Safevî Devleti, Amasya barışına kadar elli beş yıldır Osmanlı padişahları tarafından meşru sayılmıyordu. Amasya Barış Antlaşması bu bakımdan Şah Tahmasb için büyük bir başarıdır. Çünkü Osmanlı Devleti'ne Safevî Devleti'nin varlığını resmen kabul ettirmiştir. Fakat karşılığında Safevîler, Osmanlı Devleti'ne Irak ve Doğu Anadolu ile Gürcistan'da, 1514'ten beri Osmanlıların ele geçirdikleri toprakları, kaleleri, şehirleri vermişler ve oraları hudut kabul etmişlerdir[80].

1 Haziran 1555'te varılan Amasya Antlaşması'na göre Gürcistan toprakları da Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında paylaşılmıştır. Kakhet, Mosuk, Ahıska, Borçalı kesimleri, Kartli, Göri, Tiflis, Meshetiye Safevîlere verilmiş iken, Başiaçuk, İmaret, Dadyan (Megrel), Güryel (Güriyan), Trabzon sınırına kadar olan Keyhüsrev Ülkesi'de denilen Çoruh boyundaki, Atabek yurtları, Dav-eli, Ardahan, Ardanuç, Oltu, Tortum kesimleri Osmanlılar'da kalmıştır[81]. Osmanlı Devleti'nin doğu sınırı Basra Körfezi'nden Hazar Denizi'nin batı kıyılarına kadar uzanıyordu. Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Tebriz Osmanlılar'da kalıyordu.

Osmanlı Devleti ise; Doğu Anadolu, Azerbaycan, Tebriz, Kars, Ardahan, Erdelân Eyaleti'nin hayli kalelerini, Irak-ı Arab ve Kuzey Irak'ı kati surette Osmanlı ülkelerine katmıştır. Sınır

saldırmazlığını kabul ettirmiştir. Ancak mezhep gayreti her iki taraf için de etkili bir rol oynamış ve çok önemli siyasî ve askeri neticeler doğurmuştur. Aslında bu tarihi mücadele jeopolitik zaruretlerin tabi neticesidir[82].

AMASYA BARIŞI SONRASI ORTAYA ÇIKAN BAZI GELİŞMELER:

Safevîler açısından gelişmelere bakmak gerekirse, Şah Tahmasb, Amasya Barışı ile İran'da Safevî hâkimiyetini güçlendirmiştir. Mahallî Türk hânedânlarını ortadan kaldırarak, Şirvân, Gilân ve Kandahar'ı doğrudan doğruya ülkesine katmıştır. Şah Tahmasb, Osmanlı Devleti'nin kudretini ve geniş imkanlarını gayet açık bir şekilde devlet erkânına ve valilerine anlatıp onları iknâ edebiliyordu[83].

Amasya Antlaşması sonucu Osmanlılar'da kalan, ancak Safevîlerin göz koydukları, Atabek Yurdu'nun Ahıska bölgesi Altunkale, Kars, Çıldır ve Ardahan gibi yerlere, zaman zaman Safevî kuvvetlerinin tekrar ele geçirmek için bazı girişimlerde ve saldırılarda bulundukları oluyordu. Vezir-ia'zâm Kara Ahmed Paşa Amasya'dan dönen İran elçisiyle, bu hususu belirten "Amasya'da Şah Tahmasb'ın vükelâsına bir cevabnâme" göndermiştir. Erdebil Mütevellisi ve Başvezir Masum Han Safevî, Rumlu Şahkulu Halife, Ustacalu Bedir Han ve eski Erzurum-Kars Türkmen Beyliği hâkimi Afşarlu Sevündük Korcubaşı gibi dört vezire yazılan bu mektubunda, Osmanlı Vezir-ia'zâmı Ahmed Paşa onlardan Altunkale'nin teslimini istemiştir.

-Padişahımız tarafından dostluğun ve barışın temelleri sağlamlaştırılarak gelen elçiniz "Ağa" ile bir "Nâme-i Hümayûn" gönderilmiştir. Barışın bizim tarafımızdan bozulacağını zannetmeyiniz. Padişahımız artık hazinelerini artırmaktan ve ülkesini yeni fetihler ile genişletmekten vazgeçti. Bütün arzusu Müslümanların barış içinde yaşamasıdır. Mabedler ve mescitlere saygı gösterilmesi ve ibadetler yapılmasıdır. Atabek II. Keyhüsrev'in başkent edindiği "Altunkale'nin bu cânibe tesliminde ihmâl olunmaya ve's-selâm,"[84] denilmekteydi.

Şah Tahmasb, Atabeklerin Altunkalesi'ni Osmanlılara vermediği gibi Kars, Ardahan ve Ahılkelek (Akşehir) ile Çıldır Gölü çevresini ve İmaret'in doğusunu, II. Keyhüsrev'in nâibi Çalıkoğlu-Varaza'yı göndererek yağma ve tecavüzler yaptırmıştır. Bu nedenle Kanuni "Kars Kalesi'ne müteallık bazı hususa dâir Şah Tahmasb'a bir Nâme-i Hûmâyûn" göndermiştir.[85]

"Amasya'da elçiniz ile barış antlaşması yapılmıştı. Hıyn-ü sulhda hudud-ı memleket serhadd-i vilâyet ve keyfiyet üzere ise, andan tecavüz olunmayub ala'l-halihi ibkaa oluna" diye kararlaştırılmıştı. Böyle iken bir takım şerirlerin, fitne ve fesatlarını artırdıkları görölüyor. "Hususa; taife-i haife-i Gürçi'den Verze (Varaza) nâm la'in ki...daima muharik silsile-i fesâd ü isyân ve ahengi inâd ü tugyândan hâli olmayub... pirâye-i fazl-ı nâmütenâhi olan kullarumdan Açukbaş (İmaretli II. Vahtang) Melik'ün vilayetinden nice nâhiyeler, nehbü gâret ve ahâlisini katl-ü hasaret eyleyüb harâba virân itmüşdür. Ardahan vilayetine teveccühle ta'adi eyledüğü meşhuru mezkurdur. Hâla Kars kal'asına dahi bazı ademler gönderilüb zabteylemek mülâhazası olunmuş. İmdi, Kars vilayeti kable's-sulh def'atile huddam-ı vâlâ makamımızdan bazıya sancak tariki ile sadaka olunub ve ana tabi niçe kura u mezari (köyler ve mezarlar) dahil-i Defter-i Humâyun olmağın sipâhi kullarım ber vechi tımâr ve zeamet mutasarrıf olub, içinde evler ve damlar yapub karar û arâm eylemişler iken...[86]demekteydi.

Kars, Ardahan ve İmaret toprakları için, Kanuni'nin yazdığı mektubun neticesi olumlu olarak alınmıştır. Şah Tahmasb bu mektuptan sonra İran'daki şaraphânelerin kapatıldığını ve erbâb-ı fışk'ın ortadan kaldırıldığını belirten mektubu, Hamza Sultan isminde bir elçi ile birlikte Kanuni Süleyman'a göndermiştir. Hamza Sultan, Padişah'tan pek çok hediyeler ile mektubu alıp İran'a memnun olarak dönmüştür. Bu şekilde olumlu gelişmeler ile iki devlet arasındaki münasebetler, Amasya Barışı'ndan sonra iyice düzelmiş ve barışın korunması için dostluk dolu mektuplaşmalar devam etmiştir[87].

Kanuni, Doğu Anadolu'nun huzur ve sükûnunu sağlamak ve Batı'ya karşı yönelmek, ülkesinin asayiş, huzurlu yönetim ve imarını temin etmek için, Safevî Devleti'ni ortadan kaldırmak ülküsünden vazgeçmiş gözükmetedir. Kanuni, hayli geniş sahalara yayılmış olarak hükümranlılığını sürdüren Safevî Devleti'ni, barış yolu ile Doğu Anadolu'dan, Irak-ı Arap'tan ve Azerbaycan'dan uzak tutmayı başarmak azmindedir.

Kanuni iyi niyetli olarak bu sebeplerden dolayı, Şah Tahmasb'a dostça ve nâzikâne mektuplar göndermiştir. Gerçekten Osmanlı Devleti siyâsetine sadâkat göstermiş, Kanuni'nin Safevîler'e karşı son on bir yılı böylece devam etmiştir[88].

1 Haziran 1555 tarihli Amasya Antlaşması'ndan itibaren, 2 Ocak 1578 tarihine kadar Osmanlı Devleti büyük bir titizlik ve sadâkatla İran ile olan barışı çeyrek asra yakın bir zaman içerisinde korumuştur[89]. Hatta Şehzâde Bayezid ve oğullarının İran'a ilticâsı gibi zorlu bir hadise dahi Amasya Barış Antlaşmasını ihlâl etmemiştir.

II. Selim (1566-1574) Devri'nde Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında, Kanuni tarafından akdedilen Amasya Barışı aynen korunmuştur. II. Selim'in vefâtıyla Osmanlı tahtına III. Murad 1574'te geçmiştir. Şah Tahmasb, III. Murad'ı da tebrik için İstanbul'a 1576'da bol hediyeler ile bir elçilik heyeti yollamıştır. Elçi Tokmak Sultan, kalabalık bir maiyet ile Üsküdar'a gelmiş ve burada büyük bir tazimle karşılanmıştır. Daha sonra İstanbul'a geçirilip Atmeydanı'ndaki Behram Paşa ve Hançerli Sultan saraylarında misafir edilmişlerdir. (5 Mayıs 1576)[90].

24 Mayıs 1524'ten beri elli iki yıldır İran tahtında oturan, Batı'dan Osmanlılar ve Doğu'dan Özbekler gibi Sünnî-Müslüman Türklerin hücumuna uğrayan ve birçok toprak kaybına rağmen, İran'da Şiîliği yerleştiren ve birliği sağlayan Şah Tahmasb, 15 Mayıs 1576'da Kazvin'de ölmüştür. İran Şehzâdeleri ve Beyleri arasında süren taht mücadeleleri sonunda, İsmail Mirzâ, yirmi yıldır bulunduğu Alamut Kalesi'nden önce Erdebil'e gelerek ecdâdının türbelerini uğur olsun diye

ziyaret etmiş, sonra da Kazvin'e gelerek 22 Ağustos 1576'da Safevî tahtına oturmuştur[91].

İran'da Şah II. İsmail'in (1576-1577) bir yıl üç ay kadar süren iktidarı süresindeki davranışları, İran için çok kanlı olduğu kadar, Osmanlılar ile de barışın bozulmasına ve savaşa sebebiyet vermesi bakımından memleketinin felâketine yol açmıştır. Safevî Şahı II. İsmail, bu kısa süre içerisinde altı kardeşini ve kardeş oğullarını, on yedi tane ileri gelen devlet adamını idam ettirmiştir. "Bir kişi ile bir ay geçinemez" tipi insan haline gelmiştir. Kahkaha Kalesi'nde mahpus iken kaldığı yirmi yıllık süre içerisinde, afyon (tiryak) macunu kullandığı için zaman zaman kendisine nevbet geldiği de ifade edilmektedir[92] .

Osmanlılar, Şah II. İsmail'in İran tahtında olduğu dönemde, bütün dikkatlerini İran'a ve Doğu sınırlarına yöneltmişlerdir. Bu sebeple; Basra, Lehsa, Şehrizor, Bağdat, Diyarbakır, Van, Kars ve Erzurum gibi bütün hudut eyaletlerinin beylerbeyilerine İstanbul'dan hükümler gönderilmiştir ki; İranlılar barışa riayet ederlerse "Ahid-nâme hilafına hiç bir tavır gösterilmemesi" belirtiliyordu[93].

Şah II. İsmail, babasının Osmanlılar ile olan "barış siyâseti"ni bozmuş, Osmanlı idaresindeki Kürt Beyleri'ni tahrik ederek kendi tarafına çekmiştir[94]. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yeniden kargaşalar ve huzursuzluklar çıkarmaya başlamıştır. Bu arada Şah II. İsmail, Kazvin'de kendi adamlarından Helvacıoğlu Hasan Bey'in evinde, almış olduğu fazla miktardaki afyonun tesiri ile ölmüş, o'nun yerine Muhammed Hudâbende Şah ilân edilmiştir[95]. Yeni Safevi Şahı Hudâbende, yeteneksizliği ve beceriksizliği sebebiyle devlet hazinesini çarçur edip, hükümet adamlarını bir birine düşürmüştür. İran'da yer yer isyanlar baş göstermiş mahallî Türkmen emirleri arasında bir kargaşa başlamıştı. Van Beylerbeyisi Hüsrev Paşa, olup bitenleri İstanbul'a rapor etmekteydi. İran'ın azıcık bir gayretle ele geçirilebileceğini, Amasya Barışı'nı öteden beri ihlâl

ettiklerini uygun ortamın oluştuğunu Sultan III. Murad'a bildirmiştir.

Osmanlı Padişahı III. Murad Divân-ı Hümâyûn'da Sünnî olan şirvân ve Dağıstan hâkimlerinin de, Osmanlı Devleti'nden yardım istediklerini belirterek İran üzerine sefer kararını almıştır[96]. 2 Ocak 1578 tarihinde Lala Mustafa Paşa, Divan-ı Hümâyûn'da alınan karar gereği İran Seferi için Serdâr tayin edilerek Erzurum üzerinden Gürcistân ve şirvân'ın istilâsına memur edilmiştir[97].

Amasya Antlaşması ile Gürcistân toprakları Osmanlı ve Safevî Devletleri'nin nüfuz mıntıkalarına ayrılmıştı. Meshiya, Kartli ve Kahti Safevîlere, Başıaçuk, Dadyan ve Gurya Osmanlılara ait idi. Serdâr Lala Mustafa Paşa, Gürcü şehzâdelerine ayrı ayrı mektuplar yazarak, Osmanlı Ordusu'nun ulaşmasından önce itaat etmelerini, aksi taktirde ülkelerinin yağma ve tahrip edilerek halkının esir sayılacağını bildirmiştir[98]. Bu Gürcü Melikleri'nin tamamına yakını sefer sırasında, Osmanlı kuvvetleriyle birlikte hareket etmişler, öteden beri Osmanlı Padişahları'na bağlı olduklarını beyan etmişlerdir[99].

Lala Mustafa Paşa 28 Nisan 1578 günü Padişah III. Murad'dan gelen, savaşta düşman ülkesinde nasıl davranılacağını bildiren fermanı yanında bulunan beş bin yeniçeriye duyurduktan sonra yola çıktı. 1 Temmuz 1578'de Aşkale yakınlarında Cinis köyünde karargah kuruldu ve burada Özdemiroğlu Osman Paşa, Serdâr ile buluştular. İki gün sonra Erzurum'a varıldı ve burada bir harp divânı toplandı, harekât planı kararlaştırıldı[100].

Osmanlı cephesindeki bu gelişmelere karşılık, Safevî Hükümeti'nin de karşı tedbirler almış olduklarını görmekteyiz. İran şahı, Tebriz Beylerbeyiliği'ni Türkmen Emir Hasan'a, Çukur-Saad (Revân) Beylerbeyiliği'ni Tokmak Muhammed Han'a vermiştir. Barış'ın ortadan kalkıp, Osmanlı Ordusu'nun İran'a tamamen yürümesi halinde bütün hazinesinin, askerinin mühimmâtı için kullanılmasını tenbih ederek ümerâsını savaşa teşvik ve tahrik ediyordu[101].

1578 yılına gelindiği vakit, Safevî Ordusu'nun sayısı iki yüz bin kadardı. Dört ana kola ayrılmıştı. Şah Hudabende'nin haremi ile Başveziri Mirzâ Selman Câbirî idaresinde kırk bin kişi, Azerbaycan cephesinde, İkinci kol, Solak-Hüseyin komutasında kırk bin kişi Bağdat cephesinde, üçüncü kol, Revân Beylerbeyi Tokmak Han komutasında yirmi binden ziyâde, Erzurum cephesinde ve yüz bin kişilik dördüncü ve en büyük kısmı ise Şah'ın emrinde ve merkez Kazvin'de ihtiyatta tutuluyor ve Horasan'ı kolluyordu[102].

Osmanlı Ordusu, Deve-boynu, Hasan Kalesi, Çoban Köprüsü, Kanlı Dağ ve Soğanlı Derbendi üzerinden 5 Ağustos 1578'de Ardahan'a ulaşmıştır. Ardahan'da konaklar iken Tokmak Han'ın otuz bin kişilik kuvvetleri ile "Ardahan câniblerine gelüp katlü gâret-i reâyâ yapacakları" casuslardan öğrenilmiştir. Bunun üzerine Serdâr Lala Mustafa'nın ağzından Tokmak Han'a bir tehditnâme gönderilmiştir[103].

1- ÇILDIR ZAFERİ: OSMANLI DEVLETİ'NİN GÜRCİSTAN VE ŞİRVAN TOPRAKLARINA HAKİMİYETİ:

8 Ağustos 1578'de Ardahan'dan hareket eden Osmanlı kuvvetleri Begre-Hatun menzilinde konaklandığı sırada, Ordu'nun yolu üzerindeki Gürcü kalelerinin zaptedilmesi kararlaştırıldı. Serdâr'ın Gürcistan fethine yönelmesi, Tokmak Han tarafından Kazvin'de bulunan Şah Hudabende'ye bildirilmişti. Safevî Hükümeti; Tebriz, Saad Çukuru ve Karabağ beylerbeyilerinin Osmanlı askerlerine karşı koymalarını, Nâib-i Saltanat Hamza Mirzâ'nın da Irak, Fars ve Kirman askerleri ile Azerbaycan'a hareketini kararlaştırdı[104].

Yenikale'nin kuşatılması sırasında Serdâr'ın emri ile Diyarbakır Beylerbeyisi Derviş Paşa, maiyyetinden dört yüz kadar kimse ile Çıldır yakınındaki boğazda İranlıların iki bin kadar pusuda bekleyen öncü kuvvetleri ile savaşa tutuştu. Üç saat kadar süren çatışma sonunda düşman askerlerinin çokluğu

ve bir dağı tamamen kapladığı anlaşılmıştır. Revân ve Gence beylerbeyinin on bin'den fazla atlısı ve daha çok yayaları vardı.

Osmanlı Ordusu'nun yolunu sınıra yakın bir dar boğaz da kesen Revân Hâkimi Tokmak Han emrindeki Safevi Ordusu iyi bir taktik kullanmıştı. Diyarbakır Beylerbeyisi Derviş Paşa'nın çok şiddetli ve güçlükle savaştığı haberi, Serdâr Lala Mustafa'ya duyulmuştu. Bunun üzerine Serdâr Özdemiroğlu Osman Paşa'yı ve Dulkadırlı Mutab-zâde Ahmed Paşa'yı yardıma gönderdi. Savaşa gelen taze kuvvetlerin gayretleri, özellikle Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yiğitliği ile büyük kuşluktan yatsı namazına kadar devam eden savaşı Osmanlılar kazanmışlardı. Çıldır Savaşı top ve tüfenk kullanılmadan Türk usulü kılıç, kalkan ve kargı ile yapılmıştır. Beş-altı bin Safevî askeri öldürülmüş, bin'den fazla esir alınmıştır. İki yüz kadar Osmanlı askeri telef olmuştur. İranlıların arzu ettikleri gibi bir savaş yapılmış, Rumî toplar hava muhalefeti nedeniyle kullanılmamıştır. Çaldıran'dan bu tarafa altmış dört yıl aradan sonra İranlılarla Osmanlı kuvvetleri ilk defa 9 Ağustos 1578'de Çıldır'da bir meydan savaşı vermişler ve zaferi Osmanlılar kazanmıştır[105].

Çıldır Zaferi, Osmanlı Ordusu'na Gürcistan kapılarını açmıştır. 10 Ağustos 1578 Pazar günü Meshıya prensi Gürcü Atabek Minûçehir, beş-altı bin askeriyle gelerek Serdâr Lala Mustafa Paşa'ya itaatını arzetmiştir. Anahtarlarını teslim ettiği Altunkale ile çevresindeki otuz iki kale Osmanlı ülkesine katılmıştır. Kendisine Azgur Sancağı, kardeşi Kuarkuar'a Oltu Sancağı, pek çok hediye ihsanıyla hil'atlar giydirilerek verilmiştir. Minuçehir, Çıldır Zaferi'nden sonra Serdar Lala Mustafa'nın yanında Şirvân Ülkesi ve Tiflis'in ele geçirilmesinde kılavuzluk ve refakatçılık yapmıştır. Serdâr, Muhammed Tokmak Han'ı Osmanlı hizmetine davet eden bir mektup yazmışsa da netice alınamamıştır. 10 Ağustos'ta Serdâr, Tiflis'e doğru yürüyüşe geçti. Ardahan Sancakbeyi Abdurrahman, Çıldır, Ahalkelek, Tümüük kalelerini ele geçirdi ve Serdâr'a

kavuştu. Böylece dört gün içinde, Altunkale Atabeyliği, Mahmud Han Ülkesi Ahıska Beyliği fethi tamamlanmıştır[106].

Serdâr Lala Mustafa'nın davet mektubuna rağmen, İranlıların hizmetinde kalmayı tercih eden Davut Han'ın boşalttığı Tiflis şehrine, Özdemiroğlu Osman Paşa öncülüğünde Osmanlı Ordusu, 24 Ağustos 1578 Pazar günü hiç bir kan dökülmeden girmiştir. 29 Ağustos'ta Cuma günü üç Kilise Camii'ye çevrilerek Osmanlı Padişahı III. Murad adına hutbe okunmuştur. Tiflis Eyaleti kurulmuş, beylerbeyiliğine Kastamonu Sancak Beyi Solak-Ferhad Paşa'nın oğlu Mehmed Bey, Paşa rütbesiyle atanmıştır. Tiflis Şehri ve kalesine Türk askeri yerleştirildi ve 30 Ağustos'ta Serdâr Doğu'ya doğru hareket etti. Zagem ve Gremi Hâkimi Kartli Beyi İskender (Aleksandre) Han, kalabalık bir maiyeti ile Osmanlı Ordugâhı'na gelerek, görkemli bir merasimle karşılandı ve itaatını arz etti. Kendisine ülkesi beylerbeyiliği münasip görüldü[107].

Bundan sonra Lala Mustafa Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa Şirvân ülkesine doğru ilerlediler. Buranın merkezi Şemahı ele geçirilerek Demirkapı yahut Derbend Şirvân Eyaleti merkezi yapılmıştır.

Revân Hâkimi Tokmak Han'a yardım amacıyla Tebriz'den gelen Emir Han, Çıldır zaferi sonrası Lala Mustafa'nın Gürcistan ve Şirvân'a doğru hareketini öğrenince kendisi; Karabağ, Azerbaycan, Nahçıvan, Gence, Berda'a askerleri ile yirmi bin kişilik kuvvet oluşturmuştur. Osmanlı Ordusu'na bir gece baskını vermek üzere harekete geçmişti. Bu durum üzerine Diyarbakır Beylerbeyisi Derviş Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Dulkadırlu Beylerbeyisi Mustafa Paşa, Halep Beylerbeyisi Mehmed ve Erzurum Beylerbeyisi Behram Paşalar, düşmanın bertaraf edilmesi için görevlendirildiler. Safevî Emir Han Koyun-Geçidi (Kür Irmağı üzeri) denen yerde oğlu Murad ile birlikte Osmanlı kuvvetlerine pusu kurmuştur. Ancak önce Halep Beylerbeyisi sonra Diyarbakır Beylerbeyisi askerleri ile cesurca öne atıldılar. 9 Eylül 1578'de öğleden akşam karanlığına kadar Koyun-Geçidi'nde Safevî kuvvetleri ile

savaştlılar.

Bu savaşta Safevîlerden beş bin kişi kadar öldürülmüş on bin kişi de bozgun halinde kaçarken Kür Irmağı'nda boğulmuştur. Canlarını kurtarabilenler Azerbaycan, Kazvin ve Nahçıvan'a dağılmışlardır. Koyun-Geçidi Savaşı ile Safevî kuvvetleri Çıldır savaşında olduğu gibi, bu sefer de Osmanlı kuvvetlerinden ikinci ağır mağlûbiyetini almış oluyorlardı. Daha sonra Şeki'de ele geçirildi ve Leventoğlu Aleksandır Han'ın oğluna tevcih edildi[108].

Koyun-Geçidi Savaşı sonunda bütün Şirvân Ülkesi Osmanlıların hâkimiyetine girmiştir. Çıldır zaferiyle, Osmanlılara Gürcistan yolları açıldığı gibi, bu zaferle de Kuzey Azerbaycan demek olan Şirvân Ülkesi ele geçirilmiştir. Safevî kılıç artıkları, Safevîlerin Şirvân Valisi Orus Han'ın kuvvetleriyle birleşmişler ise de, Sünnî Şirvân ahalisi, teşkilatlanıp silahlanarak bunlara karşı durmayı[109] başarmışlardır. Osmanlı kuvvetleri, gerek Gürcistan'da gerekse Şirvân ülkesinde yönetimi ele aldıktan sonra her tarafta, yollar, köprüler, kaleler inşaa edilmiştir. Şehirler onarılmış çok süratli bir imar ve bayındırlık faaliyetine girilmiştir.

12 Eylül 1578'de Kanak Suyu, Osmanlı kuvvetlerince geçilerek Ereş şehrine girilmiş ve burada yirmi altı gün konaklanmıştır. Ereş'te bir hafta içinde muazzam bir kale inşa edilmiş yüz top yerleştirilerek şehrin güvenliği sağlanmıştır. Osmanlı ülkesiyle bağlantılı bütün köprüler ve yollar tamir ve inşâ edilmiştir. Araplar tarafından "Bâbü'l-Ebvâb" (Kapıların Kapısı) denilen Demirkapı veya Derbend ahalisi Sünnî oldukları için Şiî valiler tarafından alınan "mezhep vergisi" sebebiyle, bu fırsatı değerlendirip isyan ederek şehirlerini Osmanlı kuvvetlerine teslim etmişlerdir. Serdâr Lala Mustafa Paşa fethedilen yerleri tahrir ettirdi. Yıllık gelirin yirmi beş milyon akçe olduğu anlaşılmıştır[110].

Özdemiroğlu Osman Paşa, Şirvân Eyaleti merkezi yapılan Demirkapı veya Derbend'e vezirlik rütbesiyle tayin edilmiş ve

emrine yeteri kadar asker verilememiştir. Osman Paşa ile Demirkapı'da kalmak isteyen ümerâyâ mansıplar tevcih olundu[111]. Bu sırada Safevilerin Doğu cephesinde bazı gelişmeler olmuştur. Safevilerin içine düştüğü bu kargaşa ortamından yararlanmak isteyen Özbekler Horasan'ı işgale kalkışmışlardı. Sultan III. Murad'ın emri üzerine, Osmanlı kuvvetleri Azerbaycan, Gürcistan ve Bakü'yü ele geçirmişlerdi. Ayrıca Kırım Hanı'nın kardeşi Giray'da Kafkasya yolu ile Osmanlılara iltihak etmiştir[112].

Osmanlı Ordusu, Serdâr Lala Mustafa komutasında, 8 Ekim 1578'de Ereş'te Özdemiroğlu Osman Paşa ile vedalaşarak Erzurum yönüne doğru hareket etmiştir. Özdemiroğlu Osman Paşa, on bin kadar asker ve seçkin beyler ile Şirvân muhafazasına bırakılmıştır[113].

Osman Paşa'nın burada iki merkezi vardır. Dağıstan toprakları için Türklerin "Demirkapı" dedikleri "Derbend" şehrini ve Şirvân toprakları için de oranın eski başkenti olan Şemahı'yı merkez seçmiştir. Osman Paşa'ya bırakılan kuvvetler kendisine yüklenen sorumlulukla denk değildir. Askeri kuvvetleri hakkında en çok miktar belirten rivayete göre, on dört bin kişi bırakılmıştır. Osman Paşa'dan önce bu görevi hiç bir Osmanlı paşası kabul etmemiştir. Bin kadar yeniçeri, altmış altı top, yüz seksen sandık cephâne verilmiştir. O zamana göre kudretli bir Türkmen Devleti olan Safevî Hânedanlığı karşısında Şirvân ve Gürcistan ülkelerini, Osman Paşa bu imkanlar ve sınırlı askerle nasıl savunacaktı? Bu sırada bölgede yapılan idari teşkilatlanma çerçevesinde, Şirvân on üç, Dağıstan yedi sancak beyliğine, taksim edilmiş, her birine beyler ve memurlar tayin olunmuştu. Bu seferin başından mevsim sonuna kadar, Gürcistan, Şirvân ve Dağıstan baştan başa Osmanlı kuvvetlerince fethedilmiştir. Safevî hakimiyeti yalnız Kür ve Aras nehirleri arasındaki Karabağ'da kalmıştır[114] .

Lala Mustafa Paşa'nın komutasındaki Osmanlı Ordusu geldiği yoldan dönüş yapmış, Tiflis civarında beş gün konaklamıştır. 24 Ekim 1578'de şiddetli bir rüzgar çıkmış, ertesi gün fırtına

on bin kadar çadırı parçalamış, gece yarısı kar yağmış köprüler yıkılmış, altı bin kadar asker telef olmuştur[115]. Ahıska, Ardahan, Oltu ve Pasinler-Başköy yolu ile 21 Kasım 1578 Cuma günü Osmanlı Ordusu Erzurum'a dönmüştür. Bu sefer yedi ay kadar sürmüş, toplam yüz otuz dört konakta durulmuştur. Osmanlı kuvvetleri Lala Mustafa Paşa ile Erzurum'a geldikten sonra birlikler halinde kışlaklara dağıtılmıştır[116].

Oysa, daha Çıldır savaşının neticesi öğrenildiği zaman askerin her halükâr da serhatte kışlaması hususu Serdâr'a tenbih edilmiş idi. Gönderilen hükümde; Çıldır başarısı ve Tiflis'e yürüyüş haberinin alındığı, derhal kışlakların tayin olunup, zahire tedârikinin ona göre istişâre edilerek lüzumlu tedbirlerin alınması, diğer bir hükümde de, Padişah III. Murad'ın bahar da bizzat sefere çıkacağı işaret edilerek, beylerbeyilerin ve beylerin gâzaya teşviki; her birinin hudutlara yakın yerlerde kışlamaları, düşman tehlikesi karşısında derhal bir araya gelmeleri, şayet uygun kışlak bulamazlarsa, bölük halkı yeniçeri ve Rumeli askerinin Serdâr'ın uygun gördüğü yerlerde kışlaması, bahar da tekrar Lala Mustafa Paşa'ya katılmak üzere vilayet ve sancaklarına dönmeleri emredilmişti[117].

2-KARS'IN YENİDEN İNŞAASI VE REVAN'IN ALINMASI:

Osmanlı kuvvetleri, 1579 yılı Temmuz ayı başlarında Erzurum'da Lala Mustafa'nın emri üzere toplandılar. Hoca Saadeddin Efendi'nin kaleminden, bir nâme-i hûmâyûn ile asker, gayret ve yüz aklığı göstermeye teşvik edilmiştir. Trabzon'dan gelen cephâne ve silahlar orduya ulaştırıldı. Serdâr'ın başında bulunduğu Osmanlı Ordusu 25 Temmuz 1579'da Kars'a ulaşmıştır[118]. İkinci gün Kars Kalesi'in keşfi yapıлып yedi burcunun inşası beylerbeyilerine, harap kapıların tamiri de kapıkullarına havale edilmiştir. Kars Kalesi ve şehri Osmanlılar eliyle yeniden yapılmıştır[119].

1579 yılı Nisan ayı sonundan itibaren, Osmanlı Ordusu'nun İran'a taarruzunu önlemek gayesi ile Tokmak Han tarafından barış girişimleri devam edip geliyordu. Önce esir düşen Kırım Hânı Adil Giray'ın ağzından Serdâr'a bir mektup gönderilmişti. Bu mektupta Padişah ile Şah'ın arasını bulmaya teşebbüs edilip, bu amaçla Mirzâ Hüseyin'in gönderildiği ve kendisinin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Lala Mustafa, Mirzâ Hüseyin'i İstanbul'a gönderip, diğerlerini İran tarafına iade etmiştir. Mirzâ Hüseyin tarafından getirilen Tokmak Han'ın mektubuna cevaben; Şahınız sulh talep ediyor, ama siz Tiflis ve Tümü'k'e saldırarak bizzat barışı bozuyorsunuz. Anadolu ve Şam beylerbeyileri pek âlâ Revân ve Nahçıvan'ı yağma ve tahrip edebilecek iken alıkonulduğu hatırlatılıyordu. Askerlerin Erzurum ve Sivas beylerbeyileri arasında taksim edilerek kışlağa gönderildiği, Hüsrev Paşa'nın akın ve yağmadan men edilmiş olduğu belirtilmekteydi[120].

Kars Kalesi tamiri sırasında Şah'ın Kars'a baskın yapacağı haberi ümerâ arasında endişe doğurmuştur. Serdâr Lala Mustafa Paşa, Gelibolu Âlî'nin kaleminden Şah Hudabende'ye bir mektup gönderip; yapılan Osmanlı seferlerinin fetih ve yağmaya yönelik olmayıp, Padişah'ın ülkesini tahkim ve sulhu yeni esaslar dairesinde tanzim etmek gayesi taşıdıklarını, vakit geçirmeden iş bilir elçiler ile Padişah'ın arzusuna uygun mektuplar gönderirse alıkoymadan İstanbul'a göndereceğini, aksi taktirde Tatar Han'ının etrafı yağma ve tahrip edeceğini ve kendisinin de Kars Kalesi inşaatı bitimiyle Tebriz'e yöneleceğini beyan ediyordu. Aynı şekilde Tokmak Han'a gönderilen mektupta da Şah'ın barış isteğinde acele etmesini, aksi taktirde taarruz girişiminden vazgeçilmeyeceği ihtar olunuyordu[121]. Revân Hâkimi Tokmak Han, kendisine yapılan Osmanlı tarafına geçme tekliflerini de reddetti ve yine sulh ricasında bulundu.

Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum kışlağına çekildiğinden beri devam eden mektuplarında Tokmak Han; hep "tarafeyn arasında sulhun tekarrürü için bir kaç güne kadar Şah'ın elçisinin

geleceğini tekrar be tekrar haber” vermektedir. Ancak hiç kimse elçi olarak gönderilmemiş, bunun üzerine, Lala Mustafa yalnız kendisinin sulha rağbet içinde olduğunu, birkaç güne kadar elçi zuhur etmez ise askerin serhatte kışlayıp “enva-i cümbüşleri icrâ” edeceğini bir kere daha ihtar etmiştir. Gerçek şu ki, Tokmak Han’ın taktiği, devamlı gönderdiği mektuplar ile Serdâr’ı oyalamak, Osmanlı Ordusu’nu kış mevsimi gelinceye kadar seferden alıkoymak, olarak anlaşılmaktadır.

Kars’ın ta’miri sırasında Tokmak Han’ın adamları, sık sık at oğlanları ve azıkçılar üzerine saldırılarda bulunmuşlardı. Bu tür tecavüzlerin intikamını almak üzere ve barışa zorlamak amacıyla, 3 Ekim 1579’da, Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa’nın serdarlığında otuz bin’den ziyade kuvvetle Revân ve çevresinin tahribi kararlaştırıldı[122].

Osmanlı kuvvetlerinin Revân üzerine yürüdüğünü duyan Revân Hâkimi Tokmak Han kaçmıştır. Seher vakti terk ettiği için bulunamamış ve çoğu Ermeni olmak üzere yirmi bin esir ve pek çok ganimet ele geçirilmiştir. Revân’ın çarşısı ve pazarı tahrip edilmiş, Serdâr o kışı da Erzurum’da geçirmiş ve bahar da Revân’a muhkem bir kale inşâ ederek bu bölgeyi kesin olarak Osmanlı ülkesine katmayı kararlaştırmıştır.

15 Ekim 1579’da Şah’tan barış isteyen mektup gelir ki, buna karşılık, mutlak yetkili bir elçi gönderilirse ve Padişah’ın arzusuna uygun şartlar ileri sürerse, ricasının Padişah’a iletileceği belirtilir[123]. Kars, Anı, Geçivan, Magazverd ve Kağızman kaleleri inşası ve tamiri yapılmış, yağın şiddetli kar ve ortaya çıkan soğuktan dolayı 27 Ekim 1579’da Erzurum’a dönmüştür[124]. Osmanlı kuvvetleri hâkimiyetleri altında tutmak istedikleri şehir ve kaleleri inşaa ve tamir ederek, buralara muhafaza için asker görevlendirerek fetihlerini kalıcı kılmak istemektedirler.

3-SAFEVÎLERİN ŞİRVAN VE GÜRCİSTANI ZAPTA

YÖNELMELERİ:

Osmanlı Devleti ülkesi sınırları içerisinde bulunan Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu topraklarının çoğunu Amasya Barışı ile kalıcı bir şekilde elde edebilmişti. Doğu Anadolu'daki Osmanlı topraklarının geri kalan kısmı da III. Murad zamanında Osmanlı ülkelerine katılmıştır. 1578'de Kars, Çıldır, Posof, Ardahan ve Ağrı ili bölgesi, 1579'da Arpaçay, Digor, Kağızman, 1583'te de Tuzluca, Iğdır ve Aralık kazaları kalıcı olarak fethedilmiştir[125].

Ayrıca, Amasya Barışı ile Kanuni zamanında Urmiye Gölü, Batısı'nda ve Kuzeyi'nde bulunan Uşni, Urmiye ve Salmas Safevîler'den alınıp, Van Eyâleti'ne bağlanmıştı. Bunlardan Urmiye ve Salmas Şah II. İsmail tarafından ayartılan "Ocaklı Beyler" in eliyle Safevîlere geçmişti. Van Beylerbeyisi Köse Hüsrev Paşa, İstanbul'dan gelen ferman üzerine 1578 yılı başlarında Hoy, Salmas ve Urmiye'yi ele geçirmiş, durumu da İstanbul'a arz etmişti. 14 Mart 1578'de Hüsrev Paşa'ya hil'atlar ve arasında altın kılıçta bulunan çeşitli hediyeler ile hükümler gönderilmiştir[126].

Daha önce belirttiğimiz gibi 8 Ekim 1578'de Lala Mustafa Ereş'ten Erzurum'a dönerken Şirvân'da Özdemiroğlu Osman Paşa'yı -sorumluluk sahasına göre- yetersiz sayıda kuvvet ile bırakmıştı. Buna rağmen Özdemiroğlu askerin manevî olarak moralini yükseltmek için Kür Nehri üzerine bir köprü yaptırarak, Kaytas Paşa serdarlığında İbrahim ve Abdurrahman beylerin refakatı ile seçme askerinden bir kısmını Gence üzerine yağmaya gönderdi. Gence beylerinden Partaloğlu Ahmed Bey askerinin çokluğuna rağmen dayanamayıp kaçmış ve şehir yağma edilmişti[127]. Cephâne ikmâli için Ereş'te bir kaç gün daha kalan Osman Paşa, Safevîlerin Şirvân eski hâkimi Rumlu Aras Han'ın Salyan'da otuz bin kişi ile Osmanlı kuvvetlerine saldırı hazırlığı içerisinde olduğunu haber almıştır. Şirvân'ı tehdit eden bu tehlike üzerine Osman Paşa, Salyan üzerine yürümüştür. Osman Paşa, zahire kıtlığı, askerin ve hayvanların

zebunluğu sebebi ile Zerdav'dan Şemahı'ya yönelmiştir[128].

Özdemiroğlu Osman Paşa, Aras Han'ın büyük bir kuvvetle üzerine yürüdüğünü haber almışken, diğer taraftan Ereş'ten feryatçılar Şemahı'ya gelmişler. Kaytas Paşa, Gence Hâkimi İmam-Kulu Han kuvvetlerinin Kür Nehri'ni geçip, Ereş üzerine yürüdüğünü ve acele yardımcı kuvvetler takviye edilmesini istiyordu. Osman Paşa Şemahı'nın tehdit altında olmasına rağmen, Hamid Ağa kumandasında Ereş'e yardımcı kuvvetler göndermiştir. Ancak pek cüz'i olan Osmanlı kuvvetleri imhâ, Kaytas Paşa'da şehit edilmiştir. Abdurrahman Bey esir edilirken, Ereş'teki erkekler kılıçtan geçirilip, kadınlar ve çocuklar esir edilerek, şehir yakılmıştır. Ereş'ten sonra Safevî kuvvetleri Şirvân'da diğer şehir ve kasabaları da yağma etmişlerdir. Beş günlük yolu bir günde alarak Şemahı'ya gelen haberci, Osman Paşa tarafından hapsedilmiştir. Ereş ve çevresindeki felâket haberi Şemahı müdafileri tarafından duyulup ta, askerlerin morali bozulmasın diye[129], bozgundan gelen asker diğerleri arasına katılmamıştır. Şirvân eski Hâkimi Aras Han, kaynakların belirttiğine göre yirmi beş ile otuz bin kişi kadar olan askeri ile 9 Kasım 1578 Pazar günü Şemahı şehrinin Batı tarafında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın kuvvetleriyle çarpışmaya başlamıştır.

Özdemiroğlu Osman Paşa, Şemahı'da otuz bin'i aşan Safevî kuvvetlerine karşı on üç- on dört bin kişilik Osmanlı kuvvetleriyle üç gün üç gece kahramanca çarpışmıştır. Her gece evlerin önüne ve meydanlara meşaleler yaktırarak geceyi gündüze çevirtmiştir. Bu kanlı çarpışmanın üçüncü günü III. Murad'ın emri üzere Osmanlı kuvvetlerine yardım için Kırım Hanı Adil Giray, kardeşleri Gazi Giray ve Saadet Giray ile on beş bin kadar Tatar askeriyle gelmişlerdir. Savaşın kaderini Kırım hanları askerleriyle tayin etmişler, zafer Osmanlı kuvvetlerinin olmuştur. Savaş meydanında Aras (Orus) Han dahil on beş bin kadar Safevî askeri katledilmiştir[130] .

Bu savaş Safevîlerin tam bir hezimetini ile sonuçlanmıştır. Osman Paşa zaferden sonra Kırım Hanı ve kardeşlerini tebrik

etti, hediyeler takdim etti. Askerlere üç gün ziyafet verdi. Ancak Tatar askeri yağma arzusundaydı. Kaçan Safevî (Kızılbaş) askerini takibe koyuldular. Aras Han'ın adamları ve Kür Nehri içerisindeki adacıkta olan Aras Han Konağı basıldı. Ailesi ve hazineleri yağma ve talandan nasibini almışlardı. Saylan ve çevresi tahrip edilmiştir.

Aras Han'ın Şemahı önündeki mağlubiyetinden canlarını kurtaran Safevî ümerâsı Karabağ'da kuvvet toplayan Naib-î Saltanat ve veliaht Hamza Mirzâ ile Vezir Mirzâ Selman'a durumu bildirmişlerdir. Kırım Hanı Adil Giray Tatar leşkeriyle, Sünnî Şirvânlıların kılavuzluğu ile Safevî kuvvetlerinden epey esir ve ganimet ele geçirmiştir[131].

Şemahı'da mağlup olan Safevîler, bunu telâfi edebilmek için, Mehd-ii Ulyâ dedikleri on dört yaşındaki Hamza Mirzâ ve Vezir Mirzâ Selman kumandasında otuz-kırk bin kişilik bir orduyu Şemahı'da bulunan Özdemiroğlu Osmân Paşa ve Osmanlı kuvvetleri üzerine sevkettiler. Öte yandan Revân Emirü'l-ümerâsı Tokmak Han, Nahçıvan Valisi Şemseddin b. Şeref Han ve Dinever Valisi Solak Hüseyin Han kumandasındaki Safevî kuvvetlerini de Osmanlı hudutlarına saldırttılar. Bunlara karşılık Serdâr Lala Mustafa Paşa, Anadolu Beylerbeyi Hadım Cafer Paşa kuvvetlerini ordunun takviyesine davet etti. Bağdat Beylerbeyisi Hüseyin Paşa ile Şehrizor Beylerbeyisi Mahmud Paşa'yı İran üzerine akın ve yağma hareketi yapmaya ve Solak Hüseyin Han emrindeki, Safevî kuvvetlerini kendi topraklarında ezmeye memur etti. Anadolu Beylerbeyisi Hadım Cafer Paşa'yı Revân Hâkimi Tokmak Han kuvvetleri üzerine gitmekle ayrıca görevlendirdi. Cafer Paşa görevini başarıyla yaparak o bölgeyi alt üst ederek Tokmak Hanı kaçmak zorunda bırakmıştır[132].

Serdâr Lala Mustafa, Şah Hudabende'nin Nahçıvan valisi olan Şeref Han ile haberleşerek O'na atalarının "Ocaklı Beyliği" olan Bitlis Beyliği'ni vaat ederek Osmanlılar tarafına geçmesini sağlamıştır. "Şerefnâme" adlı önemli tarih kaynağının da müellifi olan bu zât dört yüz kişilik seçkin maiyyetiyle birlikte Van'a gelerek, Van Beylerbeyisi Köse

Hüsrev Paşa tarafından merasimle karşılanarak, Bitlis valiliği kendisine “Ocaklık” -yani baba’dan oğul’a geçecek şekilde- verilmiştir.

Şemahı üzerine yürüyen Safevî kuvvetleri 27 Kasım 1578’de şehir vakti ansızın yapılan bir saldırı ile şehir içlerine kadar girmişlerdir. Özdemiroğlu Osman Paşa gayet cesur ve tedbirli olarak Safevî kuvvetlerine karşı top ateşiyle karşılık vermiştir. İkinci gün Safevî kuvvetleri karşı taarruzla geri püskürtülmüştür. Savaşın üçüncü günü Kırım Hanı Adil Giray’dan yardım istenmiştir. Ancak İranlılar bu sefer Adil Giray üzerine yürümüşlerdir. Bu hengâme de Osmanlı kuvvetlerinin üç gün içinde Safevîlere yirmi bin kayıp verdirdikleri ifade edilmektedir. Türk Ordusu’da on bin kadar şehit vermiştir. Kırım Hanı Adil Giray karşısına çıkan Safevî kuvvetlerini rahatlıkla dağıtmış iken, zaferi kazandığını zannettiği bir sırada pusuda bekleyen asıl Safevî birlikleri tarafından esir edilmiştir. Adil Giray, Safevî başkenti Kazvin’e götürülürken dağılan Kırım kuvvetleri Osman Paşa’ya katılmak durumunda kalmışlardır[133].

Safevîler Şirvân’ı ele geçirmekle kalmayıp, Tiflis ve Çıldır’da yağma ve talan yapmışlardı. Kazvin’den Kırımlı Mirzâ Hüseyin eliyle Adil Giray Han’ın gönderdiği mektup, 27 Nisan 1579’da Erzurum’da Serdâr’a ulaşmıştır. Hüseyin ile birlikte Şah Hudabende’nin barış dileğiyle Padişah’a yazdığı mektupta gönderilmişti. Adil Giray, Lala Mustafa’ya yazdığı mektupta; Şah, Padişah’a müracaat etti, cevap gelmeden sakın harekete geçmeyiniz. Bu Şah’ın mektubunu muhakkak İstanbul’a göndertiniz, diyordu. Bunun üzerine Serdâr “Tatar Mirzâ Hüseyin” ile Şah’ın mektubunu İstanbul’a göndermiştir.

Serdâr Lala Mustafa, Revân hâkimi Tokmak Han’a bir mektup yazarak; Adil Giray’ın mektubu ile Mirzâ Hüseyin İstanbul’a gönderildi. Siz mektubunuzda barış istediğiniz halde, Tiflis ve Tümüük üzerlerine askerler gönderdiniz. O halde siz barışa karşısınız. Halbu ki biz yağma ve akına izin vermedik. Eğer barış diliyorsanız Tiflis ve Göri yakınlarındaki askerinizi

geri çekin, muhalefet dursun ki, düzelme yoluna gidilebilsin, yoksa durumu Şah'a yazmak gerekir[134], diyordu.

Bu arada Adil Giray'ın esaret haberi, Şemahı'da bulunan Özdemiroğlu Osman Paşa'ya ve askere ulaşmış oluyordu. Osmanlı kuvvetlerinin morali bozuldu. Bir kısım birlikler Şemahı'dan ayrıldılar. Özdemiroğlu, açık ve emniyetsiz olan Şemahı Kalesi yerine kuvvetleriyle Demirkapı'ya çekilme ve oradan savunma yapma kararı almıştır. Osmanlı askerleri bin bir güçlük içinde kar-tipi altında Şemahı'dan Demirkapı'ya varmışlardır[135].

Kırım Hanı Adil Giray'ın esaretinden sonra Şemahı'ya yönelen Selman Han, Osmanlı askerinin "döküntüsünü yağmalayıp şehir halkından Sünnî mülâhaza ettiklerini katledip" şehir surlarını tahrip ederek Şirvân'da tagallüp üzere idi. Bu sırada Van Beylerbeyisi Hüsrev Paşa, Van ile Tebriz arasındaki bazı kaleleri zaptetmiştir. Bunun üzerine Şah, Vezir Selman ve Şehzâde Hamza Mirzâ'yı Tebriz'e çağırmıştır. Safevîlerin Şirvân'ı terk etmesi üzerine, Özdemiroğlu Şemahı'da bıraktığı top, barut ve kurşunu Demirkapı'ya naklettirmiştir. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Demirkapı'ya sığınması üzerine Safevî Hükümeti Şirvân'a Emirü'l-Ümerâ olarak Dulkadırlu Muhammed Halife Hacıları tayin etmiştir[136].

Safevî Valisi Muhammed Halife, yanına aldığı bazı sancak beyleri ile Şirvân Ülkesine tekrar yönelmiş ve hayli talan ve yağma da bulunmuştur. Osman Paşa'da buna karşı birlikler oluşturup mücadele vermiştir.

Adil Giray, çok cesur, kahraman ve yakışıklı bir kimse olduğu için, Kazvin'de Safevî Sarayı'nda esir iken, Şah'ın hatunu ve kız kardeşi, Kırım şehzâdesine aşık olmuşlardı. Bu durumun tespiti üzerine Kırım Hanı Adil Giray ve hatun kimseler idam edilmişlerdir. Osman Paşa, emrindeki kuvvetler ile Kafkasya'da şiddetli kışı Derbend'de (Demirkapı) geçirmek üzere 7 Ocak 1579'da buraya çekilmiştir. Ne Kırım Hanı'ndan ne de Erzurum'a kışlamak üzere çekilmiş olan Lala Mustafa Paşa'dan yardım ve destek göremeyen Özdemiroğlu Osman Paşa Demirkapı'da zor

şartlar altında kışı geçirmeye mecbur kalmıştır[137].

Safevîler bu durumdan yararlanarak 30 Mart 1579'da Dağıstan'ın merkezi olan Tiflis şehrini kuşattılar. Safevî İmam-Kulu Han emrinde on bin kişi ile İran kuvvetlerine gönüllü Gürcüler de destek veriyorlardı. Tiflis'i savunan Osmanlı kuvvetleri ancak bin sekiz yüz kişi kadardı. Başlarında Solak Ferhat Paşazâde Mehmed Paşa bulunuyordu.

Tiflis'i yanındaki çok az bir kuvvetle kendilerinden kat kat güçlü ve kalabalık olan Safevîlere karşı, yüz yirmi dört gün savunan Mehmed Paşa, ortaya koydukları metanet ve hamâsetle Türk tarihinde insanı hayrete düşüren altın sayfalardan birini yazdırtmıştır. "Tiflis müdafileri"nin yedi yüz kişiye kadar düştükleri, at, eşek, yılan, kaplumbağa yedikleri halde direnip şehri teslim etmedikleri kaydedilmektedir. Bütün bu üzücü gelişmeler karşısında Serdâr Lala Mustafa, Erzurum'dan Kars'a geldikten nice sonra Maraş Beylerbeyisi Mustafa Paşa ile ancak on iki bin kişilik yardım kuvveti gönderebilmiştir. Yardım kuvvetleri gelirken Safevîler kuşatmayı kaldırıp çekilmişlerdir. 17 Eylül 1579'da Tiflis müdâfîleri Kars'a istirahat için hareket etmişlerdir[138].

Kırım Hanı Mehmed Giray, hem kardeşi Adil Giray'ın intikamını almak, hem de Demirkapı'da Safevîler karşısında müşkil durumda bulunan Osman Paşa'ya yardım etmek üzere, pek kalabalık bir ordu ile 26 Temmuz 1579'da yola çıkmıştır. 27 Ağustos'ta kendinden önce yola çıkardığı, Azak Sancakbeyi Mehmed Bey öncü kuvvet olarak on bin kişiyle Demirkapı'ya ulaşmıştı. Padişah'ın gönderdiği mektubu Osman Paşa'ya verdi. Daha sonra Mehmed Bey, Derbend Beylerbeyiliği ve "Bahr-ı Kulzüm Kapudanlığı"na tayin edilmiştir.

Kırım Hanı Mehmed Giray, büyük bir ordu ile yetişmiş, dört menzilde Demirkapı'ya gelmiş, kendisini 10 Ekim 1579'da Osman Paşa Demirkapı'da askeriyle karşılamıştır. Ziyafetler verilip, hediye ve ihsanlar takdim edildikten sonra, Tatar askeri Şirvân ve Azerbaycan'ı yağma ve istirdâda yönelmiştir.

Şemahı'da Muhammed Halife Sultan mağlup ve esir edilmiştir. Mehmed Giray Han, Osman Paşa ile 23 Ekim 1579'da Şemahı'ya girerek şehirde üç gün kadar kaldılar. Bütün Şirvân ve Kuzey Azerbaycan Tatar askeri tarafından tahrip edildi. Bu durum karşısında Safevî kuvvetlerinin hayli bir kısmı kaçmıştır[139].

Şemahı'dan Safevî kuvvetleri tarafından yakılıp, tahrip edilmiş olan Ereş'e yönelen Kırım Hanı Mehmed Giray, Lala Mustafa Paşa'nın Kazvin fethine gidilmek üzere Gence'de buluşma taahhüdüne riayet edemeyeceğini öğrenince huzursuz oldu. Lala Mustafa'nın Kars'tan tekrar Erzurum'a dönmesi asker arasında hoşnutsuzluk oluşturdu. Tatarlar, Kür nehrini geçerek Safevîler üzerine gitmek istemediler. Fakat Osman Paşa'nın tesiri ile Ereş karşısındaki nehir geçilip, Gence, Karabağ, Muğan ve Kızılağaç'a kadar olan Kuzey Azerbaycan yağma ve talan edilerek büyük miktarda esir ve ganimet ele geçirilmiştir. Kendisiyle görüşmek isteyen Kırım Hanı, Lala Mustafa Paşa'dan; bana bağlı olan askerlerin Erzurum'da toplanmaları emredildi vs. gibi, aldığı cevap üzerine, tekrar Kırım'a dönmek üzere acele davranmıştır. Osman Paşa'nın kalması için ısrarlarına rağmen soğuk ve kış yaklaştığı gerekçesi ile Kırım yolunu tutmuştur[140].

4- SİNAN PAŞA'NIN GÜRCİSTAN SEFERİ VE SAFEVÎLERİN BARIŞ GİRİŞİMLERİ:

Sokullu Mehmed Paşa'nın 12 Ekim 1579'da bir suikastla ölümünden sonra, Lala Mustafa Paşa Serdârlıktan alınarak İstanbul'a çağrıldı. Lala Mustafa Paşa'nın yerine Serdâr olarak Doğu cephesine Koca Sinan Paşa tayin edilmiştir.

Lala Mustafa Paşa iki yıla yakın bir zaman Doğu'da sadece Kars Kalesini ve şehrini inşaa ve imar işlerini başarıyla bitirmiştir. Kafkasya fethini Özdemiroğlu Osman Paşa gerçekleştirmiştir. Çıldır zaferi, Koyun-Geçidi zaferi, I. Şemahı zaferleri hep Özdemiroğlu Osman Paşa'nın başarısıdır.

Lala Mustafa Paşa, Osman Paşa'yı Kafkasya cephesinde Demirkapı'da çok zor durumda bırakmıştır. Kırım Hanı Mehmed Giray'a destek olmamıştır. Bütün bunlar bir vesile ile Padişah'a ulaştırılmış ve sonunda Lala Mustafa Serdârlıktan alınarak yerine III. Vezir Koca Sinan Paşa atanmıştır. Lala Mustafa, Van eski Beylerbeyisi Hüsrev Paşa'yı vekil bırakarak Erzurum'dan ayrılarak İstanbul'a gitmiştir[141].

Doğu Cephesi Serdarlığı'na tayin olunan Koca Sinan Paşa, 25 Nisan 1580'de Üsküdar'a geçerek Erzurum'a doğru yola çıkmıştır. Sinan Paşa Erzurum'a varıp, askerin toplanmasını beklerken, Dulkadırlu Hacı Maksud Bey başkanlığında bir İran elçilik heyeti gelmiştir[142]. Serdâr Sinan Paşa, Çermik'te İran elçilerinin huzurunda askere alay göstermelerini emretti. Anadolu, Karaman, Diyarbakır, Şam, Rûm, Halep ve Dulkadırlu beylerbeyileri ile Hüsrev Paşa'nın on bin yeniçeri ve üç binden fazla bölük halkı ile geçit resminden sonra elçiler Şah'ın arzusuna uyularak İstanbul'a gönderilmiştir.

4 Ağustos 1580 Perşembe günü mu'tad törenle Üsküdar'dan İstanbul'a geçirilen İran elçisi Maksud Bey Atmeydanı'nda "Miralem Sarayı"nda misafir edilmiştir. Elçi 15 Ağustos 1580'de Divân-ı Hûmâyûn'da getirdiği hediyeler ve mektubu III. Murad'a takdim edip el öpmüştür[143].

İran Şahı mektubunda; kardeşi Şah II. İsmail'in aceleci ve itidâlden mahrum mizacı sebebi ile bu hadiselerin çıktığını, daha önce Safevî elçisi Veli Bey'in serhatte tutuklanıp hapsedilmesiyle, Osmanlı kuvvetlerinin giriştiği yağma ve talandan Müslüman kadın ve çocuklarını esir etmelerinden şikayet ediyor, İran hacılarının huzur ve güven içinde serbestçe haclarını eda etmelerine müsaade olunmasını rica etmiştir. Divân'a tekrar kabul edilen Maksud Beye ziyafet verilerek cevabî mektup ve dönüş icazeti verilmiş, 11 Eylül 1580'de Üsküdar'a geçerek memleketine dönmüştür[144].

Sinan Paşa 6 Temmuz 1580 tarihinde Tomanis Boğazı'na vardı, şiddetli yağan yağmurdan dolayı kale onarımı yapılamadı, 13

Temmuz'da boğaz geçildi. 15 Temmuz'da Kapucular Kethüdâsı Yemişci Hasan Ağa sadaret mührünü getirerek Sinan Paşa'nın Vezir-ia'zam olduğunu müjdeledi[145]. Tiflis'e gelen Vezir-ia'zam mührünü alan, Serdâr Sinan Paşa, askerin şikayeti üzerine Hacı Beyoğlu Ahmed Paşayı beylerbeyilikten azletti. "Sinan" lakabı verilen Giorgi Bey Tiflis muhafızlığına tayin edildi.

0 sırada Şah'ın önemli bir kuvvetle hareket edip, Tiflis havâlisine geldiği ve ormanlık sahada pusuya girdiği şa'yâsı Serdâr'ın huzurunu kaçırdı. Serdâr orduya derhal dönüş emrini verdi. Kars'a gelindikte Şah'ın Arpaçay'ına kadar gelmişken geri döndüğü öğrenildi. Tebriz'in fethi için hazırlık yapılması emredilmiş iken, Safevîler'den Haydar Ağa elçi olarak gönderilmiş, barış isteği ile "yakında hediyeler ile yarar elçiler gelecektir" ifadesi üzerine seferden vazgeçilmiştir. Kars'tan sonra Hasankale'ye gelinmiş, yirmi gün kadar kaldıktan sonra da 9 Kasım 1580'de Erzurum'a ulaşılmıştır[146].

7 Ocak 1581 tarihinde Dulkadırlu Tâbûtoğlu Şah-kulu Sultan başkanlığında bir Safevî elçilik heyeti Erzurum'a kadar gelerek Serdâr Sinan Paşa'ya hediyeler takdim edip, Amasya Barışı üzere sulh istediler. Bunlar, kan dökülmesine son vermek üzere Kanuni devrindeki hudutların esas alınmasını istiyorlardı. Bu teklife göre; son fütuhatta ele geçen Gürcistan, Dağıstan, Azerbaycan ve Şirvân bölgelerindeki birçok şehrin Safevîlere iadesi gerekiyordu. Tabi ki, bu teklifleri reddedilmiştir. Siyasî ve askeri ilke olarak; "Türk atının ayak bastığı yerler Türkiye'ye aittir" düsturuyla cevap verilmiştir[147].

Zaten anlaşılan o ki, Safevîler hem bu barış girişimleriyle oyalama politikası gütmekteler, hem de Osmanlı kuvvetlerinin kararlılığı ve durumları hakkında yakından bilgilenmiş oluyorlardı. Bütün bu barış girişimleri çok sathi kalmıştır. İran'ın üst üste yaptığı barış girişimleri ve Sinan Paşa'nın savaş yapmama temayülü Acem harekâtına bir durgunluk

vermiştir. Osman Paşa, Serdâr Sinan Paşa'dan yardımcı kuvvetler istemiş ise de, aralarında olan soğukluk ve çekememezlik buna mani olmuştur. Osmanlıların bu vaziyetinden yararlanmak isteyen Safevîler, Şirvân'ı ele geçirmek için Kür nehrinin Güneyine askeri yığınak yapmaya başlamışlardır. Şemahı'yı istirdât etmişlerse de Osman Paşa hemen geri almıştır.

Ustacalu Selman Han kumandasında bir Safevî Ordusu oluşturulurken, Kırım şehzâdesi Gazi Giray ile birlikte Osman Paşa, Osmanlı-Kırım kuvvetlerinden oluşan birliklerle bir gece ansızın İran karargâhına saldırmışlar. On yedi-on sekiz bin Safevî askerinden çok az bir kısmı canını kurtarabilmiştir[148]. Bu gelişme Özdemiroğlu Osman Paşa'nın ününe ün katarken Safevîleri bölgede bir kez daha mağlup ve perişan halde bırakmıştır. Ancak, Serdâr Sinan Paşa, 1581 yılı bahar mevsiminde İran üzerine yürüneceğini, bölgede bulunan bütün beylerbeyiler ve sancak beylerine bildirmiş olmasına rağmen, barış hususunda gösterdiği iyimserlik nedeniyle, 15 Nisan 1581 tarihinde sefer tehir edilerek, 26 Temmuz 1581'de İstanbul'a dönmüştür[149].

Aslında, Osmanlı Padişahı III. Murad, başlangıçta Van Beylerbeyisi Köse Hüsrev Paşa ve bazı beylerbeyilerinin teşvikleriyle İran üzerine ordu göndermişti. Yapılan bunca yıllık çaba ve masraf ciddi bir sıkıntı ve asker kaybı meydana getirmiş, Safevî kuvvetleri de, inadına karşı durmuş, on binlerce insan kanı akıp gitmiştir. Sanki hem Osmanlı Paşaları, hem de Safevî hudutlarındaki Şah-Kulu Sultanlar gelinen noktada her iki tarafında zararda olduklarını görüyorlardı.

Ayrıca Osmanlı kuvvetleri, niçin 1578 baharından itibaren doğrudan Tebriz, Kazvin, Erdebil gibi Safevî merkezlerine değil de, Gürcüler üzerine, diğer bir ifadeyle, Safevîlerin mülhakâtları olan şehirlere, Tiflis, Çıldır, Oltu, Şemahı gibi yerlere yönelmişlerdir? Bunu şöyle yorumlamak belki mümkün olabilir. Önce Doğu Anadolu'yu Osmanlı'ya tam olarak bağlamak

istiyorlardı. Safevîlerin Türkmenlerden oluşan kuvvetli süvari birlikleriyle doğrudan savaşmak yerine Gürcüler üzerine vararak, dolaylı olarak Safevî birliklerini sindirmek istemiş olabilirler. Çünkü bu topraklara Safevî yöneticiler tayin edilmişti. Ayrıca, Osmanlı kuvvetlerinin Safevîleri yok etmek gibi bir hedefleri de mevcut değildir. İran içindeki kısmî kargaşadan yararlanarak, kendi hudutlarını tamamen güvence altına almak, Kars Kalesini ve Çıldır havalisini Osmanlı Ülkesine katmak, İran'ın gelecekte Osmanlı'ya karşı tehlike olabilecek askeri gücünü azaltmak, biraz kırmak olabilir. Azerbaycan-Şirvân bölgesindeki Sünnî ahaliye destek ve oradaki mahalli Şirvânşahlar hânedanlarını desteklemek de amaçlanmıştır.

Serdâr Sinan Paşa'nın İstanbul'a dönmesinin ardından, Safevî Tokmak Han'ın Erzurum Beylerbeyisi ile yazışmalarından İran'ın yeniden barış için elçi göndermek düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, acaba Tiflis ve Şirvân'a yapacakları taarruzu gizlemek için böyle mi görüntü vermek istiyorlar, diye araştırılması tenbih edilmiştir. Nihayet Safevî Şahı'dan, oğlundan ve Safevî vüzerâsından gelen mektuplardan; Şah'ın 28 Ağustos 1581'de Meydancık Yaylağı'ndan kalkıp, Erdebil üzerinden Kazvin'e gitmekte olduğu ve barış ahdi için büyük bir elçilik heyetinin pek yakında Erzurum'a dahil olacak şekilde gönderilmek üzere olduğu öğrenilmiştir. Bu harekete uygun olarak Tokmak Muhammed Han, bir taraftan Diyarbakır ve Sivas beylerbeyilerine gönderdiği mektuplarda Osmanlı kuvvetlerinin sulha aykırı hareket ve tecavüzlerinden şikayet ediyordu. Osmanlı Hükümeti, bütün bu barışa doğru giden teşebbüsler karşısında, ihtiyat ve teenni ile hareket ediyordu. Safevîlerin riayet ettiği müddetçe barışın korunmasını, bütün serhat boylarında bulunan görevlilere bildiriyor ve beylerbeyilerinin eyaletlerine dönmelerini caiz görüyordu[150].

Safevîler tarafından Kum hâkimi Türkmen İbrahim Sultan'ın Hanlık pâyesiyle elçi olarak gönderilmek üzere olduğu

öğrenilince, “Kızılbaş ülkesine taarruz edilmemesi” ve elçinin ihtiyaçlarının temin olunup, salimen İstanbul’a ulaştırılması emredilmiştir. Kalabalık bir maiyetle (iki yüz kişi kadar)

1582 Ocak ayında serhadde ulaşan İbrahim Han, üç ay sonra 29 Mart 1582 Perşembe günü İstanbul’a gelmiştir. İran elçisi iki gün sonra Osmanlı vezirleri ile görüşmüş, 7 Nisan 1582’de ise Divân-ı Hûmâyûn’a kabul edilmiştir. İran Şahı’ndan getirdiği hediyeleri ve mektubu el öperek Padişah III. Murad’a takdim etmiştir[151].

Gerek İran Şahı’nın mektubundan gerekse İran elçisi, İbrahim Han’ın ifadelerinden, anlaşılan şudur ki; Safevîler, Osmanlı Ordusu’nun zaptettiği ülkelerden feragat edecekler, ancak Şirvân’ın kendi ellerinde kalması karşılığında, Osmanlı Devleti’ne yıllık haraç vermeyi teklif etmişlerdir. Böylece elçi kabûlü hakkında Osmanlı Hükümeti’nin esas şartı olan, bütün fethedilmiş ülkelerden Safevîlerin feragati maksadının hasıl olmadığı, Sinan Paşa’nın barış umudunun çürük temellere dayandığı ortaya çıkmış oluyordu.

Osmanlı “şart-ı esâsisi”nin kabul edilmediği taktirde, Sinan Paşa yeniden Serdâr olarak Doğu’ya gönderileceği, Demirkapı’dan toplanan kuvvetler ile Bağdat serhaddinde Şahlık davasında olan ve Osmanlılara bağlılığını bildiren Kalender ile hareket edilip, Horasan’a inmeye hazırlanan Özbekler ile müstereken hareket edileceği ve İran’ın baştan başa fethedileceği belirtilmiştir[152].

Elçi bu tehdit karşısında Horasan’da bulunan Şah’a müracaat ederek, Şirvân’da Osmanlılar eline geçen yerlerden ferâgat olunmasını, aksi taktirde her sene yeni bir ülkesinin kaybedilmesinin mukarrer olduğunu açıkça arz etti. Safevî Şahı yapılan bu girişimi olumsuz cevaplamıştır. Ayrıca, o arada Gürcistan ve Şirvân’ın Safevîler tarafından kuşatılmış olduğu haberleri duyulmuştur. Osmanlı Vezir-i â’zamı Sinan Paşa’nın gâfil ve aldatılmış olduğu hususiyeti büsbütün ortaya çıkmıştır.

III. Murad, Sinan Paşa'dan Şah'ın mektuplarını istemiş, hepsini baştan başa gözden geçirmiş ve içinde asla bir sonuç verecek çözüm önerisi bulunmadığını görmüştür. Hele İran elçisinin Sinan Paşa'nın isteği ve ısrarı üzere gönderildiğini öğrenince çok kızmış ve derhal Vezir-ia'zam Sinan Paşa'yı görevinden azletmiştir (6 Aralık 1582)[153].

Bu sırada Doğu'da hem Gürcistan beyleri arasında bazı hadiseler, hem de Şirvân'da bazı gelişmeler olmuştur. Özdemiroğlu Osman Paşa Demirkapı'dan devamlı bu bölgelere hükmederek Osmanlı Devleti'nin nüfuzunu korumaya çalışmaktaydı. Osmanlı Padişahı III. Murad, Sinan Paşa'dan boşalan Vezir-ia'zamlık makamına Sivayuş Paşa'yı tayin etmiştir (24 Aralık 1582). Yeniçeri Ağalığı'ndan azledilmiş olan Ferhat Paşa önce Rumeli Beylerbeyiliği'ne sonra da vezirlik pâyesi ile Şark Serdârlığı'na tayin edilmiştir. Serdâr Ferhat Paşa altmış bin asker, dört yüz çavuş, üç yüz top, on bin amele ve iki milyon akçe ile Üsküdar'dan Erzurum'a doğru yola çıkmıştır (28 Mart 1583)[154].

5- ÖZDEMİROĞLU OSMAN PAŞA'NIN MEŞ'ALE SAVAŞI:

Demirkapı'da kışı hazırlıkla geçiren Osman Paşa, 1583 yılı Nisan başlarında kışlaktaki askeri topladı. Osmanlıların, Kefe üzerinden gelen takviyesi ile gücü artan Osman Paşa'nın Şirvân'ın kalan kesimini ele geçirmek için yürüyebileceğini düşünmüş olan Safevîler, Kaçarlu İmam-Kulu Han serdarlığında üç bin korucu ve kırk bin'den fazla bir orduyu Şirvân'a gönderdiler. Şemahı'ya varan İmam-Kulu Han, Çıldır savaşından beri Safevîlerin gözünü yıldırılmış olan, Osman Paşa ile savaş etmeyi çok arzuluyordu. Rüstem Han idaresindeki altı bin kadar çok seçkin Safevî öncüleri, Şabran yanındaki Niyazabâd'da, 24 Nisan 1583 Pazar günü, Silistre Sancakbeyi ile Alaybeyi askerleri, Osman Paşa'dan izin almadan bir cenge, giriştiler. Rumeli askerleri mağlup, Rüstem Han kolu sonuçta galip olmuşlardı. Kurtulabilen Osmanlı askerleri Demirkapı'ya Osman

Paşa'ya sığınmışlardı. Osman Paşa gayet tedbirli olarak Safevî Ordusu ile savaşmak üzere harekete geçmiştir[155].

Osmanlı kuvvetleri Demirkapı'dan hareketle Samur nehrini geçip, Baştape mevkiine kondular. Ağırılıklar nehir kenarına bırakılıp, Cafer Paşa, Kefe ve Rumeli askeri ile sol, Çerkes Haydar Paşa, Sivas ve Kastamonu askeri ile sağ cenahta, Serdâr Osman Paşa merkezde, tüfenkli yeniçeriler ve darbzenler önde olmak üzere savaş tertibi alınmıştır. Safevî-Kızılbaş Ordusu ise; Hassa korucularla İmam-Kulu Han merkezde, Rüstem Han, Haydar Paşa koluna, Ebubekir Mirzâ'da, Cafer Paşa koluna tekâbül edecek şekilde tertiplenmişlerdi. 8 Mayıs 1583 Pazar günü başlayan savaş öncü kuvvetler arasında yapılan çarpışmalar şeklinde cereyan etmiştir. Ertesi sabah top ve darbzenlerin ateşleriyle savaş başladı ve gece karanlığına kadar sürmüştür. Silahdârbaşı kumandasındaki kuvvetler ile takviye edilen Osmanlı sol cenâhı, Safevîlere karşı galebe çaldıysa da, Cafer Paşa, karanlıktan dolayı askere takip için izin vermemiştir[156].

Gerek Safevî askeri gerekse Osmanlı kuvvetleri meş'aleler yakıp yatsıya kadar savaşa devam edilmiş olduğu için bu savaşa "Meş'ale Savaşı"da denilmiştir. Yatsı vaktinden sonra iki tarafta çadırlara çekilmişlerse bile karanlıklar arasındaki savaş devam etmiştir. Savaşın üçüncü günü Safevîler Osman Paşa kuvvetlerinin dönüşünü engellemek için üç fersah mesafeye sarkarak Samur suyu kenarına konmuşlardır. Savaşın dördüncü günü 11 Mayıs 1583 çarşamba günü ağırılıklarını yükleyen Osmanlı kuvvetleri, kendilerini galip zanneden İranlıların üç koldan süren hücumları üzerine, pek şiddetli bir çarpışmaya girmişlerdir. Neticede İranlılar ağır bir hezimete uğramışlardır. İmam-Kulu Han bozgunu önleyememiş sonunda kendisi de firarilere katılmıştır. Bu savaşta kesin galibiyet Demirkapı'dan gelen Kafkas Serdârı Osman Paşa'nın kumanda ettiği Osmanlı kuvvetlerinin olmuş ve Safevîler on bin'den ziyade ölü bırakmışlardır[157].

Meş'ale Savaşı'nın sonunda Şirvân Ülkesi Osmanlıların

hâkimiyetine girmiştir. Bu savaşta yaklaşık yirmi bin kişilik Osmanlı kuvvetlerine Safevîler elli bin kişilik bir askerle karşılık vermişlerdir.

Osman Paşa sahte bir ric'at (dönüş-kaçış) oyunu ile İranlıları yanıltarak, kesin darbeyi indirmiştir. Osmanlı Devleti için bu Meş'ale Zaferi önemli bir başarı olayıdır. Bu zaferden sonra Osman Paşa, 2 Haziran'da Şemahı'ya girmiş, buradaki kaleyi kırk beş günde yeniden inşâ ettirmiştir. Bu zaferden sonra Safevîlere meyletmiş olan bölgedeki bütün Gürcü Beyleri Osman Paşa'ya hediyeler sunarak bağlılıklarını arz etmişlerdir.

Bu arada altmış bin kişilik orduyla Şark Serdârı olarak tayin edilen Ferhat Paşa, kışlaklardaki kuvvetleri de toplayarak yüz bini bulan askeri ile Erzurum'a gelmiştir. Kars üzerinden Revân'a geçen Ferhat Paşa kuvvetleri, şehri ele geçirmişler, Tokmak Han hiç bir direniş göstermeden kaçmıştır. Revân Türkler tarafından Ekim 1583 itibariyle baştan başa yeniden inşâ ve imar edilmiş, kalesi, camii, mektebi, beylerbeyilik sarayı kırk beş günde yapılmış, 5600 muhafız ve elli üç top ile Cağal-zâde Sinan Paşa Beylerbeyi tayin edilmiştir[158].

Osman Paşa 1583 yılı Haziran ayı başlarında bütün Şirvân'ı Osmanlı Ülkesine katmış, sancakları zapt edilmiştir. Safevîler Tebriz müdafâsı için tedbirler almak durumunda kalmışlardır. Osman Paşa bölgede hâkimiyeti pekiştirdikten sonra, 16 Eylül 1583'te Şemahı'dan Bakü'ye geçmiştir. Burayı da imar ettirmiş ve Demirkapı'ya çekilmiştir. Kendisine gelen bir çavuşun Vezir-ia'zam tayin edileceğine dair "ağız müjdesi" üzerine, beş buçuk yıldır fasılasız olarak yürüttüğü Kafkas fütuhâtına, Kefe Beylerbeyi Cafer Paşa'yı "kaimakâm" tayin ederek, Kefe'den İstanbul'a gitmek üzere, 21 Ekim 1583'te Demirkapı'dan vedâlaşarak ayrılmıştır[159].

Daha sonra yaşanan bazı gelişmeler üzerine iki buçuk yıldır İstanbul'da Kadırga Sarayı'nda rehin tutulan Safevî elçisi Türkmen İbrahim Han, Erzurum kalesinde ikamet edilmek üzere Şark Serdarı Ferhat Paşa'ya gönderilmiştir. Ferhat Paşa kişisel çabalarıyla pek çok Gürcü beyini Osmanlı tarafına

geçirmiştir[160].

Osman Paşa 28 Haziran 1584'de İstanbul'a gelmiş, 11 Temmuz 1584'de Padişah'ın huzuruna kabul edilmiştir. Kendisi pek parlak bir törenle karşılanmış, III. Murad'dan bin bir iltifât ve hediyeler alarak ihsanına mazhar olmuştur. 25 Temmuz 1584'de Vezir-ia'zam olan Osman Paşa üç ay kadar İstanbul'da kalmıştır. İslâm Giray'ın talebi de göz önüne alınarak, Kırım meselesini düzeltmek için, on bin kadar yeniçeri ile Kastamonu'ya doğru Kırım Serdârı olarak 15 Ekim 1584'de Üsküdar'dan hareket etmiştir[161].

6-ÖZDEMİROĞLU OSMAN PAŞA'NIN TEBRİZ SEFERİ:

Osman Paşa, pek şiddetli kışa rağmen İzmit ve Bolu üzerinden Kastamonu'ya ulaştı ve dört ay kadar Kış mevsimini orada geçirdi. Osman Paşa, Sinop'tan Kefe'ye gönderdiği eski Bosna Beylerbeyisi Ferhat Paşa vasıtasıyla gönüllülerin de desteğiyle, isyana kalkışan Mehmed Giray'ın oğullarını ve etrafındaki Nogay beylerini mağlup ettirerek dağıttırdı. Kırım hadiselerini mühim bir mesele olmaktan çıkartan, Osman Paşa, 15 Mart 1585'de İran Seferi'ne Serdâr olarak tayin edilmiştir[162].

Osman Paşa, 9 Nisan 1585'te Kastamonu'dan Amasya'ya oradan Tokat'a ulaşmıştır. Tokat'ta İran Serdârı Ferhat Paşa, geri çağrıldığı için O'nunla buluştular. Osman Paşa çıkardığı bir tamimle Anadolu'dan on iki beylerbeyi, Rumeli'den on yedi sancak beyi, İstanbul'dan silahdâr ve sipâhiler ile üç yüz çavuş, dört yüz darbzen topunun Sivas'ta kendisine katılmasını emretmiştir.

Serdâr Osman Paşa, yüz bin'den fazla Osmanlı Ordusu ile; Erzurum, Pasin, Eleşgirt, Çaldıran, Hoy, Merend, Sûfiyân üzerinden Tebriz'in fethine yönelmiştir. 21 Eylül 1585'te Şenb-i Gâzan mevkiinde Hamza Mirzâ kumandasındaki Safevî Ordusu'nu bozguna uğratan Osmanlı Ordusu'nun öncü kuvvetleri

Tebriz kapılarına dayanmışlardır. 22-23 Eylül 1585 gecesi Osmanlı Ordusu Tebriz'e girmiş, şehrin tamamı ele geçirilmiştir. Safevî kuvvetleri şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. Tebriz'den bir heyet Müfti Mevlana Muhammed Ali başkanlığında Osman Paşa'nın huzuruna çıkmışlardır. Osman Paşa heyeti kabul edip, hasta olduğu halde atına atlayıp, derhal yağma ve talanı durdurmuştur. Ahali kılıçtan kurtarılmış, 25 Eylül'de şehre giren Osman Paşa, 27 Eylül 1585'te Uzun Hasan Camii'nde Ehl-i Sünnet üzere hutbe okutup Cuma namazı kıldırılmıştır. Ertesi gün Tebriz'e kale yapımı emredilmiştir. Bir ay içinde Osmanlı kuvvetleri Tebriz'e kale inşa etmişlerdir[163].

23 Eylül 1585'de Tebriz'i ele geçiren Osman Paşa, ertesi gün büyük bir meclis toplayarak, ahaliye eman vermiş, Tebriz başta olmak üzere bütün Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti'ne katıldığını bildirmiş, orduya da münâdiler vasıtasıyla, artık bir Osmanlı şehri olan Tebriz'e ve Osmanlı Ülkesi sayılan Azerbaycan'a zarar verilmemesini temine çalışmıştır. Tebriz bu fütuhâtla on sekiz yıldan fazla Osmanlıların elinde kalmıştır[164].

Osmanlı kuvvetleri Tebriz'de iken Safevîler Sürhab Dağı'nda toplanmışlardır. Osmanlıların iase kıtlığından haberdar olan Hamza Mirzâ on-on iki bin kişilik kuvvetle yer yer taarruz etmişse de bir başarı elde edemeyerek püskürtülmüştür. Fakat 25 Ekim 1585'de yapılan bir şiddetli çarpışma sonucu Diyarbakır Beylerbeyisi Mehmed Paşa şehit olmuş, Karaman Beylerbeyisi Murad Paşa esir edilmiştir[165].

Bu olumsuz gelişmeler, Serdâr Osman Paşa'nın hastalığını ve üzüntüsünü büsbütün artırmıştır. Asker zahire ve hayvan yemi sıkıntısını dile getirirken, atların açlıktan kırıldığını, kışın yaklaştığını, geri dönüş şikayetleri olarak Serdâr'a bildirmişlerdir. Osman Paşa'nın hayatından ümidini azaltan beylerbeyiler ve beyler toplanarak müşavere edip, Serdâr kaymakamlığını Cağalzâde'ye vermişlerdir. Tebriz muhafazasına ise, Beylerbeyi olarak Trablusşam Beylerbeyisi Hadım Cafer Paşa'yı tayin ettirmişlerdir. Alelacele kale mühimmâtı

görölüp, yedi-sekiz bin asker, birkaç yüz top ve darbzen, gerekli diğer erzâk ve cephâne bırakılmıştır. 27 Ekim 1585'de Osmanlı Ordusu ağır hasta Serdâr Osman Paşa ile birlikte Tebriz'den ayrılmışlardır.

Safevî veliahtı Hamza Mirzâ durumu öğrenince otuz bin askerle Şenb-i Gâzan'da Osmanlı Ordusu'nun artçı kuvvetlerine saldırmıştır. Özellikle sipâhilerin çok şiddetli karşılık vermesi üzerine kesin bir bozguna uğrayarak çekilmiştir. 29-30 Ekim 1585'te Şenb-i Gâzan'da Serdâr Osman Paşa vefat etmiştir. Osman Paşa'nın cenâzesi Diyarbakır'a defnedilmiştir[166].

Osmanlı askeri önce Van'a, sonra Bitlis'e ulaşmış ve asker orada yerli yerine dağılmıştır. Cağal-zâde Sinan Paşa, Van'a vardığı zaman Serdâr tayin edildiğini öğrenmiş ve Tebriz muhafâzasına ait gerekli tedbirleri almasını belirten hükm-i hümayunu tebellüğ etmiştir. Tebriz'in fethi İstanbul'a duyulunca üç gün eğlence ve kutlamalar yapılmış, serhat kalelerinden toplar atılmıştır.

Osmanlı Ordusu'nun dönüşünü fırsat bilen Safevî kuvvetleri Tebriz'e dönerek şehri on bir ay kuşatma altında tutmuşlardır. Hamza Mirzâ, maiyyetinde bulunan; Azerbaycan Valisi Ali-Kulu Han, Korucu-başî Afşar Muhammed Kulu, Mühürdâr Dulkadırlu Şahruh Han, Tokmak Han ve İmam-Kulu hanlar kısım kısım kuşatmayı görevli olarak sürdürmüşler.

Tebriz Kalesi'ni savunan Osmanlı askerleri kısa sürede erzâk tükendiği için büyük sıkıntı çekmişlerdir. Zaman zaman huruç hareketi yaparak erzâk elde edip Osmanlı birlikleri geri dönmüşler, bazen de İran askerinin gece yürüyüşlerini püskürtmüşlerdir[167]. Safevîler Tebriz'i ele geçirmek için var güçleriyle kuşatmayı sürdürürken Osmanlı kuvvetleri de canları pahasına Tebriz'i kahramanca savunmuşlardır.

İstanbul'da 15 Nisan 1586'da Siyavuş Paşa Vezir-ia'zam olmuş, 8 Nisan 1586'da sekiz bin kişilik bir kafil ile İstanbul'dan Şark Seferi Serdârlığına Üçüncü Vezir Ferhat Paşa Tebriz'e

doğru yola çıkmıştı. Eyaletlerden olan katılımlar ile seksen bin kişiyi bulan Ferhat Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu, aylardır Safevî kuvvetlerine direnen Tebriz'deki Hadım Cafer Paşa'ya yardıma gidiyordu.

Tebriz muhâfızları erzaksızlıktan dolayı perişan olmuş, "at ve it etleri" dahi yemişler. Safevîlerin on sekiz taarruz ve üç genel hücumuna kahramanca karşı koymuşlar, hatta elli-altmış defa huruç hareketi ile düşman kuşatmasını akim bırakmak ve ganimet elde etmek için çok çaba sarf etmişlerdir. Ferhat Paşa Erzurum yolu ile 30 Ağustos 1586'da Tebriz'e ulaşmıştır[168].

Hamza Mirzâ'nın kuşatma altında tuttuğu Tebriz'den Serdâr Ferhat Paşa'nın büyük bir ordu ile geldiğini haber alması üzerine, kuşatmayı kaldırarak geri çekildiğini görüyoruz. Ferhat Paşa'nın Tebriz'e girişinden önce Diyarbakır Revân beylerbeyilerine gereken mühimmat ve zâhireyi Tebriz'e ulaştırmaları tedbir olarak emredilmişti. Ferhat Paşa dört gün kadar Tebriz'de kalmış, Tebriz Kalesi'nin bozulan yerleri onarılmış, kaleye bolca erzâk ve mühimmât ile altı bin koruyucu bırakılmıştır. Serdâr Ferhat Paşa, Eylül 1586'nın ilk haftasında Erzurum'da kışlamak üzere Ordu ile Tebriz'den ayrılmıştır. Erdebil'in Güneybatısı'ndaki Serab kasabasına kadar Osmanlı Ordusu gitmişti.

Safevîleri bozguna uğratan ve Tebriz'i zapt û rabt altına alan, on üç aylık Tebriz Muhafızı Hâdım Cafer Paşa'ya, Diyarbakır Eyaleti üzerinde kalmak şartıyla, Aralık 1586'da Van Beylerbeyiliği ile vezirlik pâyesi de verilmiştir[169].

Ancak, Azerbaycan Osmanlıların, Herat'ta Özbeklerin hakimiyeti altında bulunduğu sırada, Safevî Emirû'l-ümerâları arasında kıyasıya bir rekabet sürüp gidiyordu. Meşhed Valisi Mürşid Kulu Han, yanında bulunan az bir kuvvetle Horasan'dan Irak üzerine yürüyüp Kazvin'e giderek on yedi yaşındaki Şehzâde Abbas'ı Mayıs 1587'de Safevî tahtına geçirmiştir[170]. Kazvin'de tahta oturan Abbas Mirzâ (1587-1629) etrafındaki

ümerasının da tahriki ile barışa yanaşmayarak Tebriz ve havalisini yağma ve tahribe yönelmiştir.

1587-1588 kışını Tebriz civarına taarruz için, Erdebil havalisinde geçiren Şah Abbas on beş kadar Sultan ve Han ünvanında valilerin katıldığı bir Safevî Ordusu ile Erdebil'den Tebriz üzerine yürümüştür. Revân, Nahçıvan, Kapan ve Ordubâd kalelerini ele geçirmeye çalışmışlardır. Bunlara karşı Cafer Paşa, Kürt beylerini de yanına alarak on altı bin kadar askerle karşı durmuş, iki gün süren vuruşmalardan sonra Cafer Paşa, Safevîleri mağlup etmiştir. Cafer Paşa Ordubâd, Merend, Dizmar ve havalisini ele geçirerek, Tebriz'e dönmüştür[171].

İSTANBUL BARIŞ ANTLAŞMASI (1590) ÖNCESİ VE SONRASI GELİŞMELER:

İkinci defa Serdâr olarak İran Seferi'ne çıkan Ferhat Paşa, henüz Tebriz'e gelmeden önce, Safevîler hemen barış talepleri ile ortaya çıkmışlar ve karşılıklı barış müzakereleri için mektupların teati edildiğini görmekteyiz. Ancak Safevî valileri, kendi aralarında bulunan nifak sebebiyle zaptedilen şehirleri koruyamadıklarını, her yıl birkaç vilayetin Osmanlılar eline geçtiğini, Osmanlıların güç bakımından üstünlüğünü müzakere ederek, Osmanlılara barış yapmanın lüzumuna karar vermişlerdir. Veliaht Hamza Mirzâ, Serdâr Ferhat Paşa'nın isteği üzere oğlu Haydar Mirzâ'yı barış hususundaki samimiyetinin delili olmak üzere İstanbul'a göndermeye razı olmuştur. Ferhat Paşa'da Çaşnigir-başı Veli Ağa'yı barış durumunu müzakere ve Haydar Mirzâ'yı getirmek üzere Karabağ'a göndermiştir[172].

Bu arda Hamza Mirzâ'nın öldürüldüğünü görmekteyiz. Hamza Mirzâ'nın öldürülmesi üzerine İran iyice karışmış, Irak ve Fars valileri müstakil hareket etmeye başlamışlardır. Şah Abbas'ın ise, barış taraftarlarını katlettiirdiği ifade edilmektedir. Safevîler bu karışık vaziyet üzerine Erzurum'da

kışlayan Ferhat Paşa'ya birkaç defa yine barış için mektuplar göndermişlerdi. İran'ın bu "sulh teklifine" Divân-ı Hümâyûn ve Padişah tam bir itimat gösterememiştir. Evvelki barış girişimlerini değerlendiren Osmanlı Hükümeti, "Sulh talebi ve Haydar Mirzâ'yı gönderme teşebbüsünün sefer zamanını geciktirmek maksâdına ma'tuf olup olmadığını iyice tahkik etmesi hakkında Serdâr'ı ikâz etti". Ferhat Paşa'ya yazılan mektup'ta; "Murâdları seyf-i İslâm'dan emân bulmaktır ekâziblerine (çokça yalanlarına) nihâyed yokdur üzerlerine seferden ve hareketten hâli olmayasız", diyerek bu şüphe dile getirilmiştir[173].

Ferhat Paşa'ya gelen Safevî elçileri, zamanın dar olduğunu, İstanbul'a gitmenin mümkün olmayacağını söyleyerek, şehzâdeyi getirmek üzere dönüş için izin istediler. Elçilerden Tahmasb-Kulu Sultan ve Musa Sultan kardeşi Erzurum'da alıkonuldu. Musa Sultan, Haydar Mirzâ'yı getirmek üzere, yanında bazı beyler ve Karaman askeri ile Karaman Beylerbeyisi Mehmed Paşa'da, ayrıca Tebriz'e gönderildi. Fakat barış girişimleri bu safhada iken, Şah Abbas, Mayıs 1587'de tahta geçtikten sonra bütün barış girişimcilerini katlettiği[174].

Serdâr Ferhat Paşa, Kars'ta, Çıldır Beylerbeyisi Çerkez İskender Paşa-zâde Ahmed Paşa'nın Serdârlığında, Kars Beylerbeyisi askerleri ve Karaman askerlerinin bir kısmı ile, Kürt ocak erlerini ve bazı kapıkulu askerlerini Minüçehir'in sığındığı Ahıska üzerine göndermiştir. Minüçehir kayınpederi Simon'dan yardım istemiştir. Serdâr'ın Gence ve Karabağ üzerine yürüyeceğini öğrenmiş bulunan Simon Kartli'nin taarruza uğramayacağını düşünerek, Minüçehir'e yardım etmişse de mağlup edilmişlerdir. Ahıska'da kale inşâ edilmiş ve muhafazasına kuvvetler bırakılarak Ahıska, Çıldır Beylerbeyiliği'ne katılmıştır[175].

27 Ağustos 1587'de Kazak Han, Osmanlı kuvvetlerine iltihak etmiş, törenle karşılanıp Serdâr'ın elini öpmüş, kendisine murassa kılıç, kemer, çifte hil'at verilmiş, atalarından kalan ülkesi eyalet olarak "Ocaklık tariki" ile kendisine teveccüh

edilmiştir. Kazak Han Borçalı'daki Akçakale'nin tamirine de görevlendirilmiştir. Serdâr Ferhat Paşa'ya her nereye gittiye kılavuzluk yapmış, etrafındaki beylere de kılıç, hil'at ve atlar hediye edilmiştir. 28 Ağustos'ta Şirvân Seferin'den beri sıkıntı çıkaran Simon'un ülkesine girilmiştir. Gori'de kale inşâsına karar verilmiş, 11 Eylül 1587'de Osmanlı kuvvetleri Gori'ye konmuş ve 2 Ekim'de Camii'ye çevrilen Kilise'de Cuma Namazı kılınıp, III. Murad adına hutbe okutulmuştur. Hasan-âbâd adı verilen kale bir ay içinde yapılmış, Gori Beylerbeyiliği'ne Varazaoğlu Mahmud Han, muhafazasına ise Trabzon Beylerbeyisi Çerkez Haydar Paşa eyaleti askeri ile birlikte tayin olundu[176].

Osmanlı kuvvetleri, Gürcistan topraklarında; Kazak Han Nazar Paşa'yı Minûçehir'i, Varazaoğlu Mahmud Han'ı, Simon'u itaat altına almış, Borçalı, Akçakale, Ahıska, Gori, Kartli gibi kalelerde de güvenliliği sağladıktan sonra, Tiflis üzerinden 25 Ekim 1588'de Kars'a, sonra da Erzurum'a dönerek asker terhis edilmiştir. Ferhat Paşa Kış ı Amasya'da geçirme fikrine karşı, Safevîlerden bölgeyi korumak gerekirse yeniden bahar'da İran üzerine sefer yapabilmek için, Erzurum'da kışlamayı uygun görmüştür[177].

Şah Abbas 1587-1588 Kış ını Karabağ'da geçirerek, Tebriz, Revân, Nahçıvan gibi yerleri tekrar Osmanlılardan almak istiyordu. Etrafında bu anlamda O'na destek olan bir yığın Safevî ümerâsı vardı. Serdâr Ferhat Paşa, bunlara karşı hem tedbir almak, hem de barış, metin bir şekilde kabul edilip sağlanmadıkça, İranlılara asla güvenilmemesi yönünde uyarılmıştır.

Serdâr Ferhat Paşa, maiyyetine verilmiş olan ümerâyaya, bahar'da sefer için hazırlanmalarını emretmiştir. Serhat'tan gelen mektuplardan Şah Abbas'ın barışa kesinlikle yanaşmadığı, Revân ve Karabağ'ı tehdit ettiği anlaşılmaktadır.

Fakat Özbek Hükümdarı Abdullah Han Herat'ı zaptedip, Meşhed üzerine yürüyünce Şah Abbas, Horasan'ı istirdât amacıyla

Kazvin'den hareket etmiştir. Bunu duyan Serdâr Ferhat Paşa, 25 Temmuz 1588'de Erzurum'dan hareketle Kars'a konmuştur. Kars'ta on gün konaklanmış, burada gelen fermanda Gence ve Karabağ'a değil Kazvin üzerine yürünmesi şiddetle emredilmişti[178].

Serdâr Ferhat Paşa, istişâre yaparak Kazvin Seferi'ni Kars'ta beylerin görüşüne sundu. Kars-Kazvin arasının elli iki konak ve on iki konağın çöl olduğu ifade edilmiştir. Padişah'tan gelen tashihi hükümle birlikte, esasen, seferin yönü ve planı da öyle olduğu için Karabağ ve Gence üzerine yürüme kararı alınmıştır.

Serdâr Ferhat Paşa, Anadolu'dan gelen beylerbeyilerinin de katılımı ile yüz bin'e yaklaşan Osmanlı Ordusu ile 10 Ağustos 1588'de Kars'tan hareket ederek Akbaba yolu ile Borçalı'ya, 23 Ağustos'ta Akçakale yakınındaki Kür ırmağı kıyısına konulmuştur. Erzurum Beylerbeyisi Hızır Paşa'nın başbuğluğu ile Halep Beylerbeyisi Hasan Paşa ve Akçakale Beylerbeyisi Nazar Paşa, Kürt, Anadolu ve Rumeli valilerinden ve kapıkullarından seçilmiş bir kuvvetle Gori Kalesi'ne zahire ve hazine nakletmişlerdir. Simon hezimete uğratılmış ve Gori'ye ulaşılmıştır. Osmanlı kuvvetleri ileri yürüyüşle Beylerbeyisi Ziyadoğlu Muhammed Han tarafından tahliye edilmiş olan Gence'ye 1 Eylül 1588'de girmiştir. Şehrin surları tahkim edilerek kırk gün içinde büyük bir kale yapılmıştır.

Gence Şehri ve bağlar, bahçeler, dükkanlar, kervansaray, hamam askerin tahribinden korunmuştur. Gence'ye kırk üç kuleli, yedi demir kapılı ve iç kalesi olan büyük bir hisar yapılmış ve Haydar Mirzâ Gence Beylerbeyisi tayin edilerek, gerekli mühimmâtla bırakılmıştır[179].

Bu sırada Safevîlerin Gence Valisi Ziyadoğlu Muhammed Han, Ustacalular'dan aldığı destekle on bin kişilik bir kuvvet toplamıştır. Gence halkından kırk elli bin haneyi de Aras suyu kenarına nakletmişti. Osmanlı kuvvetleri Gence'den çekilir çekilmez burayı tekrar işgal etmeyi düşünüyordu. Çevreden katılan Safevî Beyleri ve askerleri ile asker sayısının yüz

bin'e doğru yaklaştığı da zikredilmektedir[180]. Muhammed Han'ın kuvvetleri Tokmak Han'ın ve diğer Safevî hanlarının askerleriyle, Osmanlı kuvvetlerinin ağırlıklı kısmı bölgeden çekilince derhal, Revân, Karabağ, Tebriz, Nahçıvan, Gence gibi önemli merkezleri tahrip ve yağma ederek ele geçirmeyi planlamışlardır. Durumu istihbâr eden Serdâr Ferhat Paşa, derhal otuz bin kişiyi Cafer Paşa komutasında bunlar üzerine sefere çıkarmıştır. 30 Eylül 1588 Cuma günü şiddetli yağmura rağmen gece gündüz yol kateden Cafer Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, Aras suyu kenarında Safevîler ile iki gün çok şiddetli bir çarpışma yapmışlar, çoğunu kılıçtan geçirmişler ve bazıları da Aras suyunda boğulmuşlardır. Safevilere vurulan ağır darbeden sonra bolca ganimetle Osmanlı Ordusu Gence'ye dönmüştür[181].

SONUÇ:

Osmanlı Ordusu, Serdâr Ferhat Paşa emrinde Eylül 1588'de Gence şehrini ve kalesini yeniden inşâ ederken, Aras suyu kenarında da Cafer Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Safevîleri ağır bir mağlubiyete uğratmıştı. 15 Ekim'de Gence'den hareketle Sarıkamış menziline konulmuş, 8 Kasım 1588'de ise Osmanlı Ordusu Erzurum'a ulaşmıştır. Erzurum'da askerinin bir kısmı terhis edilirken, bir kısmı yine kışlaklara dağıtılmıştır.

Osmanlı Ordusu'nun Gence'den dönüş haberinden sonra, Safevî Şahı Abbas, kendisini hep savaşa sürükleyen ve mahveden Mürşid Kulu Han'ı öldürtmüştür. Kardeşi Hamza Mirzâ'nın oğlu Haydar Mirzâ'yı da barış için bir mektupla rehin olarak, Osmanlı Padişahı'na göndermiştir. Bu haber duyulur duyulmaz, Serhad kalelerinde sevinçle karşılanmış, toplar atılıp, şenlikler yapılmıştır[182].

Safevî Devleti çok ciddi sıkıntılar içerisindeydi. Batı'da Osmanlı Devleti, Doğu'da Özbek Hanları, devamlı Safevîleri sıkıştırıyor ve baskı altında tutuyorlardı. Safevîler zorunlu olarak iki taraftan birisiyle barış yapmak durumundaydı.

Ayrıca Şah Abbas, babası Hudabende'yi zorla tahttan indirmiş, ülkede her bir emirü'l-ûmerâ veya şah-kulu, sultan, han ünvanlı idareciler, kendi bölgelerinde bağımsız veya yarı bağımsız bir halde, hâkimiyetlerini tesis etmeye çalışıyorlardı.

Safevî ülkesinde tam bir kargaşa mevcuttu. Saray entrikaları, beylerin birbirlerini çekememezlikleri sürüp gidiyordu. Şah Abbas akıllı ve zeki bir devlet adamıydı. İktidarı ele geçirdiğinden bu tarafa iki yılı aşkın bir zaman geçmiş, ne ülkenin Doğusu'nda Herat ve Meşhed'i istilâ eden Özbekleri mağlup edebilmiş, ne kendisinden kat kat güçlü olan Osmanlı kuvvetlerini, Gürcistan, Şirvân ve Azerbaycan topraklarından atabilmişti. Savaşıkça mağlup olan, Safevî Beyleri ile bu durumu daha fazla götüremeyeceğini anlamış gözükmeaktadır.

1589 senesi içinde Yezd Hâkimi Bektaş Han, Şah Abbas'a muhalefet ettiğİ gibi, Fars bölgesindeki Dulkadırlu taifesi de Bektaş Han'a tâbi olarak O'na baş kaldırmış, Gilûye dağında Ereşlû ümerâsı ve Afşar Hasan Han istiklâl davasında bulunmuşlardır. Herat'tan Özbekleri sökmek şöyle dursun, Özbek II. Abdullah Han'ın oğlu Abdu'l-Mü'min Han dört ay süren bir kuşatmadan sonra Meşhed'i zorla ele geçirmiştir. Şah Abbas içerideki isyan ve ihtilâlleri bastırabilmek, Özbek tehlikesini de bertaraf edebilmek için, Batı'daki kuvvetli komşusu Osmanlı Devleti ile barış antlaşması yapmayı zorunlu olarak tek çıkar yol olarak görmüştür[183].

Osmanlı Hükümeti yeni fethedilen kalelere yazılacak muhafaza kuvvetlerinin ulufelerini ödemekte zorlanıyordu. Uzayıp giden savaşlar, askerin intizâmını, başarının zarurî şartı olan âmirlere itaatini gevşetmiş, zaman zaman serhaddeki muhafaza kuvvetlerinin beylerbeyileri aleyhinde ayaklandıkları vâki oluyordu. Alınan sert ve şiddetli tedbirlere rağmen serhat kalelerinden firar eksik olmuyordu. Barışın tesisi sadece malî veya iktisadî olarak değil askerî ve siyasî bakımdan da zaruri olmuştur[184].

Osmanlı XVI. Yüzyıl'da dünyanın en güçlü devletlerinden biriydi. Uzun süren yıllar boyunca İran'la savaşı O'nu Batı'daki gelişmelerden ve fütuhâttan alıkoymuştur. Ayrıca İran seferlerinde sayıları yüz bini aşan Osmanlı Ordusu'nun uzun yıllar boyunca serhat şehirlerinde kalması, bunların iâşesi, yiyecekleri, hayvanlar için yem ve diğer ihtiyaçlardan dolayı da büyük sıkıntılar çekilmekteydi.

Nihayet iki yıldır Kazvin'de alıkonulan Çaşnigir Veli Ağa ile yapılan görüşmeler sonunda, Erdebil Hâkimi Ustacalu Mehdî-Kulu Han çavuşlu başkanlığında Haydar Mirzâ'nın atabeyi konumunda olan Şah-Kulu Halife ile Ali-Kulu Sultan, diğer bir Mehdî-Kulu Sultan, Tabip Ebû Talib ve altı yüz korucudan meydana gelen elçilik heyeti Haydar Mirzâ'yla birlikte yola çıkarılmışlardır. Kafile Kazvin'den Erdebil'e ulaşınca; Veli Ağa, Bayram Çavuş, Şah'ın Eşik Ağası Ali Han, Şehzâde Haydar Mirzâ'nın gelmekte olduğunu haber vermek için Erzurum'da bulunan Serdâr Ferhat Paşa'ya gönderildiler. Ferhat Paşa meseleyi derhal İstanbul'a arz edip, kendisi de Haydar Mirzâ ile beraber İstanbul'a gelmek için izin istemiştir. Bir taraftan da Şehzâde Haydar Mirzâ'yı kabul için merasim ve hazırlıklar yapılmasını emretmiştir. Kağızman üzerinden Hasankale'ye gelen Haydar Mirzâ büyük bir törenle karşılanmış, Ferhat Paşa O'nu otağın dışında sarılıp öperek karşılamıştır[185] .

Haydar Mirzâ'nın elçilik heyeti ile gelmekte olduğu haberi İstanbul'a ulak vasıtası ile bildirilince, aynı ulak ile Ferhat Paşa'ya Kışın şiddetine bakmayıp, süratle İstanbul'a ulaşılması emredilmiştir. Serdâr Ferhat Paşa, 14 Ocak'ta İstanbul'a gelmiş, Haydar Mirzâ'da dört gün sonra, 18 Ocak 1590 Perşembe günü İstanbul'a vasıl olmuştur. Haydar Mirzâ, Fenerbahçe yakınında Sokulluzâde Hasan Paşa ve Bölük Ağaları, Üsküdar'da da Yeniçeri Ağası tarafından karşılanmıştır. Kaptan Paşa'da on kadırga ile şenlik yaparak, heyeti İstanbul'a geçirmiştir. Safevî Şehzâdesi Haydar Mirzâ, Pertev Paşa Sarayı'nda misafir edilmeye başlanmıştır.

İran elçilik heyeti ve başkanı Mehdi-Kulu Han, 24 Ocak 1590'da Vezir-ia'zâm ve diğer vezirler tarafından kabul edilmiş, getirdiği mektupları vermiştir. 28 Ocak'ta Şehzâde Haydar Mirzâ ve Mehdi-Kulu Han Divân-ı Hümâyûn'a kabul edilmişlerdir. Şehzâde ve elçilere hil'atlar giydirilip, Mehdi-Kulu Han, Şah Abbas'ın mektubunu Padişah'a arz etmiştir. Bir an önce hudut kesilmesini sağlamak için elçinin iadesinde acele edilmiştir[186].

Sonunda İran elçileri; Hâkimi Erdebil Mehdi-Kulu Han, Şah-Kulu Halife, Mehdi-Kulu Sultan, Ali-Kulu Sultan, Tabip Ebû Talib'in "ittifâk-ı tav'ı ile hatem etdükleri vesikâ" ile Osmanlı Ülkesine katılan yerler ve hudutları, genişlik ve uzunluklarıyla bir bir belirtilmiş ve oraların İran tarafından Osmanlılara bırakıldığı kabulü tescil edilmiştir[187]. İran elçisi Mehdi-Kulu Han, Dergâh-ı âli müteferrikâlarından Hüseyin Çavuş'la İran'a gönderilmiştir.

III. Murad'ın iradesi üzerine kabul edilen, Padişah'ın hocası Hoca Saadeddin Efendi inşâsı ile 21 Mart 1590 Çarşamba Nevruz günü, Şah Abbas'a hitaben yazılıp, İran elçisine verilen ve on iki yıldır devam eden Osmanlı-Safevî savaşlarını sona erdiren İstanbul Barış Antlaşması'nda başlıca şu hususlar yer almaktadır[188]. Mektubun girişinden itibaren, barışın bozulması ve savaşın sorumlusu olarak Safevîler gösterilmektedir. Padişah III. Murad atalarının gününden beri yapılan İran fütûhâtını özetlemiştir: "Osmanlılar düşmanlarına galibdir. Atalarımız Tanrı'nın lütfuna nail olduklarından hepsi gazidirler... Hilâfet sırası bana gelmiş ve kâfir üzerine niyet etmişken Amminüz Şah II. İsmail, tahta geçince kötülük isteyenlere uyarak barışı bozdu... halkın vebâlini üzerine aldı ve çok yaşamadı... Babanız Hudâbende, Acem tahtına geçince yeniden dostluk yollarını aradı. "Lâkin a'sakiri muhtelif ve aşâyir-i gayr-i mü'telifesi" anlaşma vasıtalarını bozup kaldırdılar, aykırılık gösterdiler... Babanızda bunlara engel olmaya kudreti ve zabt û rabtlarına cür'eti olmadığı cihetten ızhâr-ı temerrüd eden oymaklara uymak lazım gelüb, oturdukları

yerler ÷lkemize katıldığından fethedilen yurtlarını savaşla geri almaya kudretleri yoğ iken ve çekilip giderek Irak'tan bakarken siz tahta geçtiniz ve sulh yapmaya niyetlendiniz..."[189].

Burada 21 Mart 1590 tarihine kadar (her iki devlet içinde) ele geçmiş olan yerler kendilerde kalacaktır. Bu cümleden olarak Tebriz, Karacadağ, Gence, Karabağ, şirvân, Gürcistan, Nihaved, Luristan, şehrizer ve mülhâkatları Osmanlı Devleti'nde kalacaktır. Düşmanlık ve taarruz yapılmayacaktır. Kuvvet ile veya halkının rızâsıyla Osmanlı tarafında kalan bu ÷lkeler masun kaldığı müddetçe İran tarafına her hangi bir taarruzda bulunulmayacak, barışa bağlı kalınarak, barış şartları korunacaktır. Barış mektubunun son kısmında ise; "Bu uslûbu meslubû nakz üzere kat'ı hudud ve men'i sudûd için âsitâne-i râsitân-ı devlet-i âşiyandan (Osmanlı Devleti) Revân Beylerbeyisi Hızır Paşa ve müteferrika-i dergâh-ı alişan zümresinden Hüseyin ta'yin olunub... İran elçileri de Pâdişah'ın in'amları ile izin alıp döndüler"[190], denilmektedir.

Bu ifadelerden de Osmanlı-İran hudutlarını belirlemek için Osmanlılar tarafından Van Beylerbeyisi Hızır Paşa ve İstanbul'dan Hüseyin Çavuş yetkili kılınmıştır. Sınırlar belirlenip, bir daha saldırı, isyan, kışkırtma yapılmaması kabul edilmiştir. Böylece, Tebriz havalisi ile Azerbaycan'ın bir kısmı, şirvân, Lûristan ve Gürcistan, Osmanlılara bırakılmış olunuyordu. Safevî şahı, İranlıların Hulefây-ı Râşid'in ile Hz. Aişe hakkında tahkir edici kelimeler kullanmamalarını temin ve teahhüd ediyordu[191].

İstanbul Barış Antlaşması, birçok olumlu girişimleri de beraberinde getirmiştir. Barış Antlaşması'ndan hemen sonra karşılıklı tutsaklar serbest bırakılmıştır. İran elçilerinin daha İstanbul'dan ayrılmadan önce yaptıkları girişim üzerine, "Kürek Cezası" ile tutuklu bulunan İran esirleri serbest bırakılmıştır. Tebriz savaşları sırasında esir düşen ve Alamut Kalesi'nde mahpus bulunan, Murad ve Hasan Paşalar ve diğer Osmanlı esirleri de İran tarafından İstanbul'a sağ-salim

gelmeleri üzere serbest bırakılmışlardır. Osmanlılar elinde esir bulunan Şahruh Han, Şamlu Mehdi-Kulu Han, Ebu'l-Masum Sultan ve Korkmaz Han ve diğer İranlı esirlerin serbest bırakılmaları için emirler gönderilmiştir[192].

1555 Amasya Barış'ından sonra 1576 yılında II. Şah İsmail zamanında Safevî hanları eliyle Osmanlı-Safevî Barış bozulmuştu. 1578'de Lala Mustafa Paşa'nın, Şark cephesi Serdârlığı ile başlamış, 1590 yılı Ocak ayında Serdâr Ferhat Paşa'nın İstanbul'a getirdiği barış rehini Safevî Şehzâdesi Haydar Mirzâ'nın gelmesiyle, on iki yıl süren Osmanlı-İran Savaşları, Osmanlı Ordusu'nun galibiyetiyle sonuçlanmıştır. III. Murad'ın isteğine göre dikte ettirilen yukarıda belirtilen hususlar üzere, yapılan 21 Mart 1590 İstanbul Antlaşması ile artık barış dönemine geçilmiştir.

21 Mart 1590'da imzalanan Osmanlı-Safevî düşmanlığına son veren İstanbul Antlaşması her iki tarafın da savaşın doğurduğu sıkıntılardan bir an önce kurtulma arzularının sonucuydu. Osmanlı Devleti; askerî ve ekonomik gücünü daha fazla kaybetmemek, fethedilen ülkeleri tamamen kontrolü ve idaresi altına almak, serhat bölgelerinde oraya buraya göç ederek dağılmış olan halkın yerlerine dönmesi ve uzun süren savaş sebebiyle disiplini bozulmuş askerin yeniden "zapt ü rabt" altına alınması için bu barışı kabul etmiştir. Batı'da Avusturya ile çıkabilecek bir savaş durumunda, Doğu hudutlarından da emin olmak istiyordu.

Safevî Devleti ise, Doğu'da Özbek Hanları'nın tehdidinden kurtulmak, içeride çıkan isyanları bastırmak, Osmanlı kuvvetlerinin uzun yıllar yaptığı taarruzlardan dolayı, dağılma noktasında olan Han ve Sultanları toparlamak, devlet otoritesini yeniden tesis etmek istiyordu. Sosyal ve ekonomik olarak büyük sıkıntı içerisindeydi.

Bu yüzden Şah Abbas (1587-1629), zahiren barışın tesis ve temini için, kardeşi Hamza Mirzâoğlu Haydar Mirzâ'yı, rehine olarak III. Murad Han (1574-1595) nezdine İstanbul'a

göndermiştir[193]. İran Şahı'nın gerçek amacı; ordusunu yeniden güçlendirmek, isyân ve muhalefet halinde bulunan beyleri ve hanları teskin etmek, Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş olan, Gürcistan, Şirvân, Azerbaycan, Nihavend gibi ülkeleri ve yerleri tekrar Safevî ülkesine katmaktır.

Azerbaycan'daki Osmanlı-Safevî hududunun tespitinde problem çıkmadığı anlaşılmaktadır. Sınır tespiti için görevlendirilen Hızır Paşa Tebriz'de Cafer Paşa ile durum değerlendirmesi yaptıktan sonra İşkember Yaylağı'nda Safevî murahhasları ile buluşmuştur. Merağa Vilayeti hududundan Aras nehri Güneyindeki Deliklitaş Derbendi'ne kadar Tebriz Vilayeti'nin sınırları belirlenmiştir[194]. Dikilitaş Derbendi'nden Hazar Denizi'ne kadar Aras ve Kür nehirleri, Revân, Gence ve Şirvân vilayetlerinin güney hududu kabul edilmiştir.

Bu araştırma ile XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti ile İran'da hüküm süren Safevî Devleti arasında cereyan eden çok zorlu bir mücadele dönemi ortaya konulmuştur. Osmanlılar ile Safevîlerin özellikle Doğu Anadolu, Azerbaycan, Gürcistan, Kuzey Irak, Bağdat havalisi üzerinde kıyasıya bir hâkimiyet ve nüfuz mücadelesi verdiklerini görmekteyiz. Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim'den itibaren (1512-1520) Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki Kafkasya bölgesine, merkezi Tebriz olan Azerbaycan Coğrafyası'na ve Hint Okyanusu'na açılan Basra Körfezi'ne hükmetmek arzusundaydı.

Ancak Safevî Devleti'ni kuran Şah İsmail (1501-1524) ve Anadolu Türkmenleri, "Türk Devlet Geleneği"ne göre teşkilatlanmış askerî kuvvetleri ile Osmanlı Devleti'ne karşı amansız ve kararlı bir tavırla karşı durmuşlardır. Safevî askeri kuvvetleri Türkmen süvari birliklerinden oluşmaktaydı. Kendilerini Akkoyunlu Türkmen Devleti'nin varisi kabul eden Safevî Şahları Azerbaycan ve Doğu Anadolu'nun kendi yurtları olduğunu iddia ediyorlardı.

Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) iktidarında Osmanlı kuvvetleri İran üzerine üç büyük sefer yapmak zorunda

kalmışlardı. Bu seferler; Irakeyn Seferi (1533-1535), Tebriz Seferi (1548-1549) ve Nahçıvan Seferidir (1553-1554). Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti 1555'de imzalanan Amasya Barış Antlaşması ile aralarında sürekli devam eden kanlı savaşlar dönemine son vermişlerdi. Amasya Barış Antlaşması ile Bağdat, Kerkük, Musul, Basra, Erzurum, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ın büyük bir kısmı Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.

Safevî Şah Tahmasb (1524-1576), Kanuni Sultan Süleyman'ın karşısına Osmanlı Ordusu'nun büyüklüğü ve üstün askerî teknik güce sahip olmasından dolayı bir türlü çıkıp karşılıklı meydan savaşına girmemiştir. Çaldıran'da (1514) Şah İsmail'in büyük bir hata yaparak üstün teknolojik donanıma sahip Osmanlı Ordusu'na ve toplarına karşı süvari Türkmen Ordusu ile karşılık vermesini yanlış ve talihsiz bir karar olarak görmüş, Şah Tahmasb Osmanlı Ordusu karşısında asla meydan savaşı yapmamıştır.

Şah Tahmasb ve daha sonra Şah I. Abbas (1587-1629) gayet akıllı bir siyasetle askerî birliklerini büyük Osmanlı kuvvetleri karşısında şehir şehir kaçarak meydan savaşı vermeksizin korumayı başarmışlardır. Osmanlı kuvvetleri bazen iki-üç yıla varan seferleri süresince İran topraklarını bir uçtan bir uca dolaşmışlardır. Ancak arzu ettikleri bir meydan savaşı yapamadan elleri boş olarak ülkelerine dönmüşlerdir. Büyük masraflara ve zaman kaybına yol açan İran seferleri Osmanlı Ordusu'nu olumsuz yönde etkileyerek bıkkınlık, yılgınlık ve çaresizlik içerisinde aşırı zaiyatlara uğratmıştır.

Osmanlı ve Safevî kuvvetleri karşılıklı birbirlerinin fırsatını kollayarak büyük miktarda insan kaybına ve ekonomik kayıplara yol açan tahrip ve yağma hareketlerini, Gürcistan, Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Bağdat bölgelerinde bulunan şehir ve kalelerde icra etmişlerdir. Sadece 1578-1590 Osmanlı Devleti'nin Safevîler'e karşı giriştiği Kafkas fütühâtı on iki yıl süren çok kanlı çarpışmalara sahne olmuştur. 1590'da imzalanan İstanbul Barış Antlaşması'yla Osmanlılar, Safevîler

karşısında bir kez daha üstünlüklerini kabul ettirmişlerdir. Erzurum'dan doğuda bulunan Kars, Tiflis, Çıldır, Nahçıvan, Sarıkamış, Iğdır, Ardahan, Bayezit ve Çaldıran gibi şehir ve kaleler Osmanlılar'a katılmıştır.

KAYNAKÇA:

-Abdu'l-Aziz, Karaçelebi zâde, **Süleymannâme**, Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmut Kitaplığı, Nr. 4823, (Bulak Matbaası-Mısır), İstanbul, 1248 h.

-_____, **Târih-i Ravzâtu'l-Ebrâr**, Süleymaniye Ktb, Hüsrev Paşa Kitaplığı, Nr. 397, Bulak Matbaası-Mısır, İstanbul, 1238 h.

-Ağaoğlu, Ahmet, **İran ve İnkılâbı**, Bayezid Ktb., Genel Kitaplığı, Nr. 37951, Ankara, 1941.

-Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, I-IV, Fey Vakfı, İstanbul, 1990-1993.

-Altundağ, Şinasi, **"Selim I", İ.A.**, XI, M.E.B., İstanbul, 1966, (ss. 423-434).

-Asrar, N. Ahmet, **Kanuni Sultan Süleyman Ve İslâm Alemi**, Hilal Yayınları, 2. Baskı, İstanbul,?.

-Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Ali Emiri Tasnifi: Nr.131, 329, 330, 335.

-B.O.A., İbnü'l-Emin, Hariciyye Tasnifi: Sıra Nr.18.

-B.O.A., Name-i Hümâyûn Defteri: Nr. 7, s. 4-6.

-B.O.A., Mühimme Defteri: M.D. I, Sıra Nr. 172, **M.D. VII**, Sıra Nr.185, **M.D. XXXII**, Sıra Nr. 84, 119, 175, 195, 293, 420, 424, 425, 426, 546, 665, **M.D. XXXV**, Sıra Nr. 727, **M.D.**

XXIX, Sıra Nr. 524, 580, **M.D. XLIV** , Sıra Nr. 123, **M.D. XLVII**, Sıra Nr. 360.

-Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nr. 5, Ankara, 1992.

-Barthold, W., **İslâm Medeniyeti Tarihi**, (Terc. M. Fuat Köprülü), D.İ.B.Yay., 5. Baskı, Ankara, 1977.

-Brockelmann, Carl, **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**, (Terc. N.Çağatay), T.T.K. Basımevi, Ankara, 1992.

-De Busbecg, G., **Türk Mektupları (1552-1592) Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hatırâtı**, (Terc. Hüseyin Cahid Yalçın), İstiklâl Matbaası, Ankara, 1953.

-Celâl-zâde, Mustafa, **Selim-nâme**, (Haz. A. Uğur-M. Çuhadar), 1. Baskı, K.B. Yayınları, Ankara, 1990.

—, **Tabakâtü'l-Memâlik fi Derecâtî'l-Mesâlik**, Süleymaniye Ktb., Fatih Kitaplığı, nr. 4423, (Türkçe Yazma), İstanbul, ?.

-Danişmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, I-IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1948.

-Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca -Türkçe Asiklopedik Lügat**, 2. Baskı, Doğu Matbaası, Ankara, 1970.

-Diyânet, Ali Ekber, **İlk İran-Osmanlı Anlaşması (1555 Amasya Musalahası)**, İ.Ü.E.F. Basımevi, İstanbul, 1971.

-Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, I-XV, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.

-Downey, Fairfax, **Kanuni Sultan Süleyman**, (Çev.Enis Behiç Koryurek), K.B Yayınları, İstanbul, 1975.

-Emecen, Feridun, **"Kanuni Süleyman Devri", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, .X, Zafer Matbaası, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, (ss. 313-382).

-Feridun Ahmed Bey, **Münşeatu's-Selâtin**, I-II, 2.Baskı, İstanbul, 1274-1275 h.

-Fırat, Mehmet Şerif, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, 5.Baskı, T.K.A.E. Yayınları, Ankara, 1983.

-Gelibolu Mustafa Âlî, **Kitâbu't-Tarih-i Künhu'l-Ahbâr**, Nr. 920, (Türkçe Yazma), Raşid Efendi Ktb., Kayseri, 1083 h.

-Gökbilgin, M.Tayyib, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütühâtı", **Belleten**, XXI, T.T.K. S. 83, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1957, (ss. 449-483).

—, "İbrahim Paşa", **İ.A.**, V/2., İstanbul, 1968, (ss. 908-915).

—, "Süleyman I", **İ.A.**, XI., İstanbul, 1970, (ss. 99-155).

— Gölpinarlı, Abdalbaki, "Kızılbaş", **İ.A.**, VI, İstanbul, 1977, (ss. 789-795).

-Grammont, Jean-Louis Becque-, "Osmanlı İmparatorluğu Doruğu Olaylar (1512-1606)", **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Server Tanilli), I, 1. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 1992, (ss. 171-194).

-Göyünç, Nejat, **Kanuni Devri Başlarında Güney-Doğu Anadolu**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1975.

-Hammer, J. Pustgall, **Devlet-i Osmaniyye Tarihi**, (Terc. M. Atâ), I-X, Selanik Matbaası, İstanbul, 1330 h.

-Haydar Çelebi, **Haydar Çelebi Ruznâmesi**, (Haz. Yavuz Senemoğlu), Tercüman Yayınları, İstanbul, ?.

-Hezarfen Hüseyin b. Cafer, **Tenkihu't-Tevârih-i Mülûk**, Süleymaniye Ktb., Esat Efendi Kitaplığı, (Türkçe Yazma), nr. 2239, İstanbul, 1083 h.

-Hoca Saadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, İstanbul, 1280 h.

—, **Tâcü't-Tevârih**, (Haz. İsmet Parmaksızoglu), Kültür Bak. Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1992.

-İlgürel, Mücteba, "I Ahmed", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, X, Çağ Yay., İstanbul, 1989.

-**İslam Ansiklopedisi**, I-XIII, M.E.B., İstanbul, 1940-1986.

-**İslam Ansiklopedisi**, I-XXXVII, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1988-1999.

-**Kanuni Sultan Süleyman Devri Muhaberâtı, T.S.M.K.**, Revân Kıs, Nr.1956, İstanbul, 1275 h.

-Kemal Paşa-zâde, "Fetevây-ı Kemal Paşa-zâde der Hakk-ı Kızılbaş", **Mecmua**, Süleymaniye Ktb., Esat Efendi Kitaplığı, nr. 3548, İstanbul.

-Kevserânî, Vecih, **El-Fakih Ve's-Sultân, (Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi)**, (Çev. Muhlis Canyürek), Denge Yayınları, İstanbul, 1992.

KILIÇ, Remzi, **Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı-İran Münâsebetleri (1520-1566)**, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2006.

-_____, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları**, Tez Yayınları, İstanbul, 2001.

-Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi(1451-1590)**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1993.

-Koçu, Ekrem Reşad, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar**, Türkiye Mat., İstanbul, 1934.

-Konukçu, Enver, **Selçuklulardan Cumhuriyet'e Erzurum**, Y.Ö.K. Matbaası, Ankara, 1992.

-Kramers, J.H., "İran", **İ.A.**, V/2, İstanbul, 1968, (ss. 1013-1053).

-Kütükoğlu, Bekir, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993.

-De Lamartine, **Cihan Hakimiyeti, (Türkiye Tarihi)**, (Haz. M.R.Uzmen), Tercüman Yayınları, İstanbul, ?.

-Mantran, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I-II**, (Çev. Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

-Matrakçı Nâsuh es-Silâhi, **Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han**, (Nşr. H.Gazi Yurdaydın), T.T.K. Basımevi, Ankara, 1976.

-Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuât(Osmanlı Tarihi)**, (Haz. Neşet Çağatay), I-II, T.T.K. Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 1992.

-Müneccimbaşı, Ahmed b.Lütfullah, **Sahaifu'l-Ahbâr fi Vekây-i ü'l-A'sâr**, (Terc. Nedim Ahmed), I-III, Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud Kitabı, Nr. 4741, İstanbul, 1285 h.

_____, **Sahâiful-Ahbâr fi Vekây-iü'l-A'sar, (Müneccimbaşı Tarihi)**, (Terc. İsmail Erünsal), I-III, İstanbul,?.

-**Münşeat Mecmuası**, Süleymaniye Ktb.,Esad Efendi Kitaplığı, Nr. 3345, İstanbul, 996 h.

-Nişancı Mehmed Paşa, **Tarih-i Nişancı Mehmed**, Süleymaniye Ktb., İzmirli İsmail Hakkı Kitaplığı, nr. 2375, İstanbul, 1290 h.

-Öztuna, Yılmaz, **Kanuni Sultan Süleyman**, Kültür Bak. Yayınları, Ankara, 1989.

-Pakalın, Mehmed Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I-III, 3. Baskı, M.E.B., İstanbul, 1983.

-Peçevî İbr ahim Efendi, **Tarihi Peçevî**, I-II, Amire Matbaası, İstanbul, 1281 h.

_____, **Tarihi Peçevî**, I-II, Enderun Kitabevi,

İstanbul, 1980.

-Rasim, Ahmed, **Resimli Haritalı Osmanlı Tarihi**, I-II, Şems Matbaası, 1. Baskı, İstanbul, 1326-1328 h.

-Sâbityan, Zeki, **Devre-i Safevîyye, (İsnâd ve Nâmehây-ı Tarihi)**, Tahran, 1964.

S-alis, Renzo Sertoli, **Muhteşem Süleyman**, (Çev. Şerafettin Turan), Ank. Üni. Basımevi, Ankara, 1963.

-Saray, Mehmet, **Türk-İran Münâsebetlerinde Şiîliğin Rolü**, T.K.A.E. Yayınları, Ankara, 1990.

-_____, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

-Sarı Abdullah Efendi, **Düstûru'l-İnşâ**, Süleymaniye Ktb., Esad Efendi Kitaplığı, nr. 3332, İstanbul, 1053 h.

-_____, **Münşeat-ı Fârisi**, Süleymaniye Ktb., (Yazma) Esad Efendi Kitaplığı, nr. 3332, İstanbul, 1053 h.

-Selanikî Mustafa Efendi, **Tarihi Selâniki**, (Haz. Mehmet İpşirli), I-II, Edeb. Fak.Basımevi, İstanbul, 1989.

-Solakzâde, Mehmed Hemdemi, **Solakzâde Tarihi**, (Haz. Vahid Çabuk), I-II, Kültür Bak. Yayınları, Ankara, 1989.

-Süheyli, Ahmed b. Hemdem, **Tarih-i Şahi (veya) Tarihi Süheyli**, (Türkçe Yazma, Müellif Hattı), Süleymaniye Ktb., Fatih Kitaplığı, Nr.4356, İstanbul.

-Sümer, Faruk, **Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1992.

-_____, **Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1990.

-III. Şemseddin b. Şeref Han Bidlisi, **Tarih-i Şeref-nâme**, (Farsça Yazma), Mehmet Paşa Ktb., Nr. 4539/12, Darende, 1051

h.

-Şeref, Abdurrahman, **Tarih-i Devlet-i Osmaniyye**, I-II, Karâbet Basımevi, İstanbul, 1315 h.

-Tansel, Selahattin, **Yavuz Sultan Selim**, 1. Baskı, M.E.B., Ankara, 1969.

-Tekindağ, M. Şehabettin, **Fatih'ten III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi (1451-1574)**, İst. Üni. Edeb. Fak., Ders Notları, İstanbul, 1977.

-_____, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran seferi", **T.D.**, XVII, S. 22, İstanbul, 1968, (ss. 49-78).

-Togan, A.Zeki Velidî, **XVI. Asırdan Günümüze Kadar Müstemleke Devrinde Asya Tarihi**, Bayezid Ktb., Nr.133905, İstanbul, 1965-1966.

-**Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, (T S M A)**, Ev. Nr.; 1999, 2063, 3192, 4970, 5441, 5860, 5905, 6364/2, 6368/1, 6401, 8968, 9300/11, 9506, 11969, 12077.

-Uğur, Ahmet, **İbn-i Kemal**, Kültür Bak. Yayınları, İzmir, 1987.

-Uğur, Ahmet, **Yavuz Sultan Selim**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, Kayseri,1989.

-Unat, Faik Reşit, **Hicrî Tarihleri Miladî Tarihe Çevirme Kılavuzu**, 6. Baskı, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1988.

-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, I-VIII, 5. Baskı, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1988.

-Yazıcı, Tahsin, "Safevîler", **İslâm Ansiklopedisi**, X., İstanbul, 1966, (ss. 53-59).

-_____, "Şah İsmail", **İ.A.**, XI., İstanbul, 1970, (ss. 275-279).

-Yücel, Yaşar, **Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl**, T.T.K. Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1991.

▪ Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi,
kilicremzi@gmail.com

[1] Remzi Kılıç, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları**, Tez Yayınları, İstanbul, 2001, s, 11.

[2] Abdalbaki Gölpınarlı, “Kızılbaş”, **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B., İstanbul, 1977, C.VI, s. 789; Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993, s.2; Ahmet Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, Kayseri,1989, s. 46.

[3] Solak-zâde, Mehmed Hemdemi, **Solak-zâde Tarihi**, (Haz. Vahid Çabuk), Kültür Bak. Yayınları, Ankara, 1989, C.I, s.426.

[4] Tahsin Yazıcı, “Safevîler”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. X., İstanbul, 1970, s.54; Faruk Sümer, **Safevî Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri’nin Rolü**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1992, s.16-18; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.3; Uğur, **a.g.e.**, s.48.

[5] J.H. Kramers, “İran”, **İ.A.**, M.E.B., İstanbul, 1968, C.V/2, s.1023; Sümer, **a.g.e.**, s.20; Uğur, **a.g.e.**, s.48.

[6] Zeki Sâbityan, **Devre-i Safevîyye, (İsnâd ve Nâme-hây-ı Tarihi)**, Tahran, 1964, s.90; Solakzâde, **Solakzâde Tarihi**, (Haz. V. Çabuk), C.I, s.428; Yazıcı, “Şah İsmail”, **İ.A.**, M.E.B., İstanbul, 1966, C.XI, s.277; Sümer, **a.g.e.**, s.21-22.

[7] Vecih Kevserâni, **El-Fakih Ve’s-Sultân, (Osmanlı Ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi)**, (Çev. Muhlis Canyürek), Denge Yayınları, İstanbul, 1992, s.59.

- [8] Nejat Göyünç, **Kanuni Devri Başlarında Güney-Doğu Anadolu**, T.T.K. Yay., Ankara, 1975, s.63; Kılıç, **a.g.e.**, s.17.
- [9] Yazıcı, **“Şah İsmail”**, **İ. A.**, C.X, s.276; Kevserânî, **a.g.e.**, s.59.
- [10] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, 5. Baskı, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1988, s.447; Sümer, **a.g.e.**, s.31.
- [11] Yaşar Yücel, **Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl**, T.T.K. Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1991, s.8.
- [12] W. Barthold, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, (Terc. M. Fuat Köprülü), **D.İ.B.Y.**, 5. Baskı, Ankara, 1977, s.77-78.
- [13] Mehmet Saray, **Türk-İran Münâsebetlerinde Şiîliğin Rolü**, T.K.A.E. Yayınları, Ankara, 1990, s.19; İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. II, Türkiye Yay., İstanbul, 1948, s.6.
- [14] Solakzâde, **Solak-zâde Tarihi**, s. 359; Solakzâde, **Solakzâde Tarihi**, (Haz. V.Çabuk), C.II, s. 14-15.
- [15] Sarı Abdullah Efendi, **Münşeat-ı Fârisi**, Süleymaniye Ktb., (Yazma) Esat Efendi Kitaplığı, nr. 3332, İstanbul, 1053 h., v.96b-98a; Feridun Ahmed Bey, **Münşeatu's-Selâtin**, C. I, 2. Baskı, İstanbul, 1274-1275 h., C.I, s.378-381; Haydar Çelebi, **Haydar Çelebi Ruznâmesi**, (Haz. Yavuz Senemoğlu), Tercüman Yayınları, İstanbul, s.43-44; Hoca Saadeddin, **Tacüt-Tevârih**, C.II, s.246-248.
- [16] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.3.
- [17] Feridun Bey, **a.g.e.**, C.I, s.374-377; Haydar Çelebi, **Ruznâme**, s.40-41; Süheyli, Ahmed b. Hemdem, **Tarih-i Şahi (veya) Tarihi Süheyli**, (Türkçe Yazma, Müellif Hattı), Süleymaniye Ktb., Fatih Kitaplığı, nr.4356, İstanbul, v.450b; Solakzâde, **a.g.e.**, s. 361; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.III, s. 450.

[18] Bkz; Hoca Saadeddin, *Tacü't-Tevârih*, Haydar Çelebi, *H. Çelebi Ruznâmesi*, Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *T.D.*, S. 22, C.XVII; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*; Tekindağ, *Fatih'ten III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi*; Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Ahbar*, C. III; Celâl-zâde, Mustafa, *Selim-nâme*, (Haz. A.Uğur-M. Çuhadar), 1.Baskı, K.B. Yayınları, Ankara, 1990.

[19] M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi(1451-1590)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1993, s.121.

[20] Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.48; Saray, *a.g.e.*, s.23; Sümer, *a.g.e.*, s.40.

[21] Mehmet Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 5. Baskı, T.K.A.E. Yayınları, Ankara, 1983,s.100.

[22] Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.57; Asrar, *a.g.e.*, s. 42.

[23]Ahmet Nihat Asrar, *Kanuni Sultan Süleyman ve İslâm Alemi*, Hilal Yay., 2. Baskı, İstanbul,?, s.51.

[24] Peçevi İbrahim Efendi, *Tarihi Peçevi*, Amire Matbaası, İstanbul, 1281 h., C.I, s.6; Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Ahbar*, (Terc.İ Erünsal), C.II, s.512; de Lamartine, *Cihan Hakimiyeti, (Türkiye Tarihi)*, (Haz. M.R.Uzmen), Tercüman Yayınları, İstanbul, ?, C.III, s.717; Asrar, *a.g.e*, s.94.

[25] Danişmend, *a.g.e*, C.II, s.61; Sümer, *a.g.e*, s.40.

[26] Yazıcı, "Şah İsmail" *İ.A.*, C.XI, s.278; Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İ.A.*, C.XI, s.637; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.112; Sümer, *a.g.e.*, s.57; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.124.

[27] Yazıcı, "Şah İsmail", *İ.A.*, C.XI, s.278; Saray, *a.g.e.*, s.23.

[28] Gökbilgin, "Süleyman I", *İ.A.*, C.XI, s.105; de Lamartine, *a.g.e.*, C.III, s.746; Asrar, *a.g.e.*, s.96.

[29] Kırzioğlu, **a.g.e.**, s.126; Feridun Emecen, “Kanuni Süleyman Devri”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Zafer Matbaası, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989,C.X, s.330.

[30] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 3-4; Kılıç, **a.g.e.**, s.108-116.

[31] Solakzâde, **a.g.e.**, s.483; Peçevi, **a.g.e.**, C.I, s.174; Müneccimbaşı, **Sahaifu'l-Ahbâr**, (Terc. N.Ahmed), C.III, s.489; Grammont, **a.g.mk**, s.184; Rasim, **a.g.e.**, C.I, s.231; Abdurrahman Şeref, **Tarih-i Devlet-i Osmaniyye**, 2.Baskı, Karâbet Basımevi, İstanbul, 1315 h., C.I, s.253; Danışmend, **a.g.e.**, C.II, s.159.

[32] Abdu'l-Aziz, Karaçelebizâde, **Süleymannâme**, Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmut Kitaplığı, Nr. 4823, Bulak Matbaası, İstanbul, 1248 h, s.113; Solakzâde, **a.g.e.**, s.483; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C.II, s.349; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s.128.

[33] Bostân, **Süleymannâme**, v.145 b; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s.130.

[34] Karaçelebi-zâde, **Süleymannâme**, s.114; Peçevi, **a.g.e.**, C.I, s. 174; Bostân, **Süleymannâme**, v.146 b-148 a; Müneccimbaşı, **Sahaifu'l-Ahbâr**, (Terc. N.Ahmed), C.III, s.490; Rasim, **a.g.e.**, C.I, s.232; Gökbilgin, “Süleyman I”, **İ.A.**, C.XI, s.116; Asrar, **a.g.e.**, s.94.

[35] Irakeyn Seferi için bkz; Celal-zâde, **Tabakâtu'l-Memâlik**, v. 244 b-276 a; Matrakçı Nâsuh es-Silâhi, **Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han**, (Nşr. H.Gazi Yurdaydın), T.T.K. Basımevi, Ankara, 1976; Sefer Ruznâmesi için bkz, Feridun Bey, **a.g.e.**, C.I, s. 584-598; M.Tayyib Gökbilgin, “Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütühâtı”, **Belleten**, T.T.K. Basımevi, , Ankara, 1957, S. 83, C.XXI, s.449.

[36] Hilmi, **a.g.e.**, s.19; Yücel, **a.g.e.**, s.49.

[37] Downey, **a.g.e.**, s.171; Sertoli Salis, **a.g.e.**, s.136; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s.152.

[38] Celâl-zâde, *a.g.e.*, v.220a-223b; Feridun Bey, *a.g.e.*, C.I, s. 595-596; Bostan, *a.g.e.*, v.165a-166b; Hezarfen Hüseyin, *a.g.e.*, v.148a; Solak-zâde, *a.g.e.*, s.490; Kantemir, *a.g.e.*, C.II, s.95; Grammont, *a.g.mk.*, s.185; Şeref, *a.g.e.*, C.I, s.255.

[39] Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.188; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, (Terc. N.Ahmed), C.III, s.491; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s.179; Gökbilgin, "Süleyman I", *İ.A.*, C.XI, s.118; Hilmi, *a.g.e.*, s.37; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.161.

[40] Celâl-zâde, *a.g.e.*, v. 224a; Feridun Bey, *a.g.e.*, C.I, s. 597; Bostân, *a.g.e.*, v. 170a.

[41] Matrakçı Nâsuh, *Beyân-ı Menâzil-i, Sefer-i Irakeyn-i...*, Nşr. H.Gazi Yurtaydın, s.40; Âli, *a.g.e.*, v. 309a; Hezarfen Hüseyin, *a.g.e.*, v.148b; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.188; Nişancı Mehmed, *a.g.e.*, s.233.

[42] Danişmend, *a.g.e.*, C.I, s. 181; Danişman, *a.g.e.*, C.VI, s.167.

[43] Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu...*, s.65; Emecen, *a.g.md*, *D.G.B.İ.T*, C..X, s. 333.

[44] Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.176-177.

[45] Süheyli, *a.g.e.*, v.471b; Peçevî, *a.g.e.*, C.I, s. 276; Solak-zâde, *a.g.e.*, s. 508; Nişancı Mehmed, *a.g.e.*, s. 240; Danişmend , *a.g.e.*, C.II, s. 254; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.II, s. 359; Gökbilgin, "Süleyman I", *İ.A.*, C.XI, s. 132.

[46] III. Şemseddin b. Şeref Han Bidlisi, *Tarih-i Şeref-nâme*, (Farsça Yazma), Mehmet Paşa Ktb., nr.4539/12, Darende, 1051h., v.307a-307b; Peçevî, *a.g.e.*, C.I, s.268-269; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s. 254.

[47] Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s. 256; Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İ.A.*, C.XI, s. 643; Grammont, *a.g.mk*, s. 183; Saray, *a.g.e.*, s. 29.

- [48] Peçevî, *a.g.e.*, C.I, s. 272; Danişmend *a.g.e.*, C.II, s. 254.
- [49] Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s. 255; Asrar, *a.g.e.*, s. 114.
- [50] Celal-zâde, *a.g.e.*, v.312a; Süheyli, *a.g.e.*, v.471b; Hezarfen Hüseyin, *a.g.e.*, v.149b; Peçevî, *a.g.e.*, C.II, s. 269-270; Hammer, *a.g.e.*, (Terc. M.Ata), C.VI, s. 8; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C.II, s. 256; Tekindağ, *Fatih'ten III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi*, s. 178; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.II, s. 358.
- [51] Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyet'e Erzurum*, Y.Ö.K. Matbaası, Ankara, 1992, s.171; Asrar, *a.g.e.*, s. 115; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.184.
- [52] Gökbilgin, "Süleyman I" *İ.A.*, C.XI, s. 132; Kütükoğlu, "Tahmasp I" *İ.A.*, C.XI, s. 643; Konukcu, *a.g.e.*, s.172; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 184; Asrar, *a.g.e.*, s.114.
- [53] Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 179.
- [54] Süheyli, *a.g.e.*, v.471b; Hezarfen Hüseyin, *a.g.e.*, v.149b; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s. 272; Karaçelebi-zâde, *Süleymannâme*, s. 150; Hammer, *a.g.e.*, (Terc.M.Atâ), C.VI, s. 9; Solak-zâde, *a.g.e.*, s.509.
- [55] Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s. 273; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s. 257; Kütükoğlu, "Tahmasp I" , *İ.A.*, C.XI, s. 643.
- [56] Celâl-zâde, *a.g.e.*, v.316a; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s.273; Solak-zâde , *a.g.e.*, s. 509; Müneccimbaşı, (Terc. N. Ahmed), C.III, s. 499; Karaçelebi-zâde , *Ravzatu'l-Ebrâr*, s. 430; Danişmend , *a.g.e.*, s.258.
- [57] Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s. 275; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesi*..., s. 66; Konukçu, *a.g.e.*, s. 172; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.189.
- [58] Öztuna, *Kanuni Sultan Süleyman* , s.118.

[59] Karaçelebi-zâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s.431; Peçevi, *a.g.e.*, C.I.s.285; Solak-zâde, *a.g.e.*, s.513; Gökbilgin, "Süleyman I", *İ.A.*, C.XI, s.133; Grammont, *a.g.mk.*, s.189; Asrar, *a.g.e.*, s. 118.

[60] Yücel, *a.g.e.*, s. 79-80; Kılıç, *a.g.e.*, s. 240.

[61] Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu...*, s.67; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 203; Asrar, *a.g.e.*, s. 119.

[62] Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 211-212; Emecen, *a.g.mk.*, *D.G.B.İ.T.*, C.X, s. 337.

[63] Peçevî, *a.g.e.*, C.I, s. 297-298; Solak-zâde, *a.g.e.*, s. 519; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, (Terc. N.Ahmed), C.III, s. 502; Hammer, *a.g.e.*, C.VI, s. 36; Konukçu, *a.g.e.*, s. 178; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 215.

[64] *B.O.A.*, Ali Emiri, Nr. 335; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 216; Asrar, *a.g.e.*, s.123.

[65] Celâl-zade, *a.g.e.*, v.353b; Solak-zâde, *a.g.e.*, s.522; Peçevî, *a.g.e.*, C.I, s. 301; Gökbilgin, "Süleyman I", *İ.A.*, C.XI, s.135; Hammer, *a.g.e.*, C.VI, s.38.

[66] Celal-zâde, *a.g.e.*, v.355b; Hezarfen, Hüseyin, *a.g.e.*, v.150b; Karaçelebi-zâde, *Süleymannâme*, s. 161; Süheyli, *a.g.e.*, v. 472b; Peçevî, *a.g.e.*, C.I s. 302; Yücel, *a.g.e.*, s. 83.

[67] Şemseddin, b.Şeref, *Tarih-i Şeref-nâme*, v. 310a-310b; Karaçelebi-zâde, *Süleymannâme*, s.162; *Ravzâtu'ul-Ebrâr*, s.432; Hezarfen Hüseyin, *a.g.e.*, v.150b; Süheyli, *a.g.e.*, v. 472b; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s. 303; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, (Terc. N.Ahmed), C.III, s. 502; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.II, s. 403; Carl Brokelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (Terc. N.Çağatay), T.T.K. Basımevi, Ankara, 1992, s. 242; G.de Busbecg, *Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hatırâtı*, (Türk Mektupları) , (Terc. H. Cahid Yalçın), Ankara, 1953, s. 31.

[68] Celâl-zâde, *a.g.e.*, v. 364b-365b; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s. 307; Solak-zâde, *a.g.e.*, s. 527; Karaçelebi-zâde, *Süleymannâme*, s. 163; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, (Terc.N.Ahmed), C.III, s. 503; Hammer, *a.g.e.*, C.VI, s. 43; Gökbilgin, "Süleyman I", *İ.A.*, C.XI, s. 136.

[69] *B.O.A.*, Mühimme Defteri, C.I, s. 39; Sıra nr. 172.

[70] Müneccimbaşı, *a.g.e.*, (Terc. N, Ahmed), C.III, s. 503; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 222; Yücel, *a.g.e.*, s. 86.

[71] Celâl-zâde, *a.g.e.*, v. 373a; Feridun, *a.g.e.*, C.II, s. 19-20; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s. 310; Tekindağ, *Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi*, s. 180; Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İ.A.C.* XI, s. 654.

[72] Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s. 312-313; Solak-zâde, *a.g.e.*, s. 528; Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s. 290; Nişancı Mehmed, *a.g.e.*, s. 246.

[73] Karaçelebi-zâde, *Süleymannâme*, s. 166-167; *Ravzâtu'l-Ebrâr*, s. 433; Hezarfen Hüseyin, *a.g.e.*, v. 150b; Süheyli, *a.g.e.*, v. 472b-473a; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s. 313; Solak-zâde, *a.g.e.*, s. 528.

[74] Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.337-338.

[75] *Kanuni Sultan Süleyman Devri Muhaberatı, T.S.M.K.*, Revân Kısım1, Nr.1956, İstanbul, 1275h,v. 1a-3b; Feridun Bey, *a.g.e.*, C.II, s. 57-58; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 229.

[76] Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s. 326; Karaçelebi-zâde, *Revzatu'l Ebrâr*, s. 433; Süheyli, *a.g.e.*, v. 473a; Nişancı Mehmed, *a.g.e.*, s. 247; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, (Terc. N.Ahmed), C.III, s. 504.

[77] *T.S.M.A.*, Ev. Nr. 9506; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s. 327; Hammer, *a.g.e.*, C.VI, s. 47; Hezarfen Hüseyin, *a.g.e.*, v. 150b; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.II, s. 361; Danişmend, *a.g.e.*,

C.II, s. 293.

[78] **T.S.M.A.**, Ev. Nr. 8968; Şah Tahmasb'ın Eşikağası Ferruhzâde ile Kanuni'ye barış için Amasya'da takdim edilen mektup; Sarı Abdullah, **Düstûru'l-İnşaa**, v. 233a-234b; Peçevi, **a.g.e.**, C.I, s. 329.

[79] Peçevi, **a.g.e.**, C.I, s. 329; Solak-zâde, **a.g.e.**, s. 531; Hammer, **a.g.e.**, (Terc. M.Atâ), C.VI, s. 48; Kütükoğlu, "Tahmasp I", **İ.A.**, C.XI, s. 645.

[80] Danişmend, **a.g.e.**, C.II, s. 295; Rasim, **a.g.e.**, C.I, s. 253; Grammont, **a.g.mk.**, s. 190; Sümer, **Safevî Devletinin Kuruluşu...**, s. 68; Yücel, **a.g.e.**, s. 86; Asrar, **a.g.e.**, s. 130.

[81] Kılıç, **Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları**, s.77; Kütükoğlu, "Tahmasp I", **İ.A.**, C.XI, s. 641; Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, İstanbul,1993, C.IV, s. 17; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 245.

[82] Kılıç, **Kanuni Devri...**, s.355; Danişmend, **a.g.e.**, C.II, s. 295.

[83] Sümer, **Safevî Devleti'nin Kuruluşu...**, s. 68.

[84] Feridun Bey, **a.g.e.**, C.I, s. 619-620; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 246-247.

[85] Feridun Bey, **a.g.e.**, C.I, s. 625-626; Diyânet, **a.g.e.**, s. 9-10; Kırzioğlu **a.g.e.**, s. 248.

[86] Feridun Bey, **a.g.e.**, C.I, s. 625-626; Diyanet, **a.g.e.**, s. 10-11; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 248-249.

[87] Feridun Bey, **a.g.e.**, C.II, s. 12-13; Diyanet, **a.g.e.**, s. 12.

[88] Kılıç, **Kanuni Devri...**, s.365

[89] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyâsî Mûnasebetleri (1579-1612)**, Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993, s. 4; İsmail

Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Bası. (5. Baskı), Ankara, 1988, C.II, s. 361.

[90] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 7; Danişmend, *a.g.e.*, C.III,s. 7.

[91] Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 256-257; Danişmend, *a.g.e.*, C.III,s. 8; Uzunçarşılı, *a.g.e.*,C.III/I,s. 55;

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuât(Osmanlı Tarihi)*, (Haz. Neşet Çağatay), T.T.K. Basımevi, (3. Baskı) Ankara, 1992, s. 113.

[92] Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 257-258; Aksun, *a.g.e.*, C.I, s. 375; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 8; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1988, C.III/I, s. 55-56.

[93] Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 258;

[94] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/I,s. 56; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 259.

[95] Mustafa Nuri, C.I, s. 114; İlgürel, "III. Murad", *D.G.B.İ.T.*, C.X, s. 393; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/I, s. 56-57; Aksun, *a.g.e.*, C.I, s. 375; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 17.

[96] Müneccimbaşı, *Ahmed b.Lütfullah, Sahaifu'l-Ahbâr fi Vekây-i ü'l-A'sâr*, (Terc. Nedim Ahmed), Hacı Mahmud Kitaplığı, Nr. 4741, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1285h.,C.III, s. 538; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 270-272.

[97] Peçevi, *a.g.e.*, C.II, s. 37; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C.III, s. 538; Mustafa Nuri, *a.g.e.*, C.I, s. 114; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/I, s. 58; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 28; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 273; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 15-16.

[98] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 41; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 279.

[99] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 42; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s.

15.

[100] Danişmand, **a.g.e.**, C. III, s. 17-18; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 282; Üsküdar'dan Ardahan'a kadar altmış beş konak bulunduğunu ve bunların "Nusretnâme" de bildirildiğini beyan etmektedir.

[101] Bakınız; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 46; Bu seferi çok geniş ve sahih kaynaklardan nakleden bir çalışmadır. Ayrıca; Kırzioğlu 'nun eseri'de bu hususta oldukça müdellel ve bütün boyutlarıyla bu seferi beyan eder. Her iki araştırmacı da eserlerini oldukça orijinal belgelerden yararlanarak ortaya koymuşlardır.

[102] Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 282; Bazı kaynaklar Tokmak Han'ın kırk beş bin kişi ile Erzurum cephesinde olduğunu belirtmektedir.

[103] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 53; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 287-288; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 19.

[104] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 54-55; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 287; Aksun, **a.g.e.**, C.I, s. 378.

[105] Müneccimbaşı, **Sahaifu'l-Ahbar**, (Terc. N. Ahmed), C.III, s. 538-539; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 21; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 55-56; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 289-290; Peçevi, **a.g.e.**, C.II, s. 39.

[106] Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.III, s. 539; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 57; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 290-291; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 22-23; Peçevi, **a.g.e.**, C.II, s. 40; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C.III/I, s. 59; Kılıç, **Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları**, s.94.

[107] Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.III, s. 539-540; Danişmend, **a.g.e.**, C. III, s. 23-24; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 58; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 292; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C.III/I, s. 59.

[108] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 60-61; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 297-299; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 24-25; Peçevi, *a.g.e.*, C.II, s. 40-41; Mustafa Nuri, *a.g.e.*, C.I, s. 114.

[109] Selanikî Mustafa Efendi, *Tarihi Selâniki*, (Haz. Mehmet İpşirli), Edeb. Fak.Basımevi, İstanbul, 1989, C.I, s. 118-119; Aksun, *a.g.e.*, C.I, s. 380; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 301.

[110] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 25-26; Aksun, *a.g.e.*, C.I, s. 381; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 63-64.

[111] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/I, s. 59; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 65; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 302-303.

[112] Ahmet Ağaoğlu, *İran ve İnkılâbı*, (Bayezid Genel Kitaplığı, Nr. 37951), Ankara, 1941, s.33; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/I, s. 59.

[113] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 27-28; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.303; Kütükoğlu *a.g.e.*, s. 70.

[114] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 27; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 304.

[115] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 71.

[116] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 73; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 307; Her iki müellifte, bu sefere katılan Gelibolu'lu Mustafa Âli'nin "*Nusretnâme*" adlı eserinden yararlanmışlardır.

[117] *Mühimme Defteri*, XXXII, Sıra Nr. 420; Nr. 424; Nr.425; Nr.426; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 73-74; Serdâr Lâla Mustafa Paşa başta olmak üzere, Diyarbakır, Maraş, Halep, Karaman, Erzurum, Rum beylerbeyilerine hükümler gönderilmiştir.

[118] Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhu'l-Ahbar*, 1083 h., v. 321b-322b; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 76.

[119] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 76-77.

[120] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 78-79.

[121] Âlî, *Künhu'l-Ahbâr*, v. 326b-327b; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 79.

[122] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 80.

[123] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 80-81.

[124] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 81.

[125] Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 317.

[126] *Mühimme Defteri*, XXXII, Sıra Nr.175; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 318.

[127] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 83.

[128] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 84.

[129] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 84-85; Aksun, *a.g.e.*, C.I, s. 382; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 31.

[130] Geniş bilgi için bakınız; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 31-33; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 86-87; Peçevi, *a.g.e.*, C.II,s. 47-48; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C.III,s. 542-543; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/I,s. 59.

[131] Selânikî, *Tarihi Selânikî*, C.I, s. 122-123; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C.III, s. 543; Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Haz.Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bak Yayınları, Mersin,1992, C.II, s. 48-49; Aksun, *a.g.e.*, C.I, s. 383; Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 32; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 88.

[132] Danişmend, *a.g.e.*,C.III,s. 34; Aksun, *a.g.e.*, C.I,s. 383; Müneccimbaşı, *a.g.e.*,C.III,s. 544.

[133] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 34-35; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 90-91; Peçevi, *a.g.e.*, C.II, s. 54-55; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C.III, s. 544; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 322.

[134] Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 323.

[135] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 91-93; (Geniş bilgi için bakınız; 90-96); Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C.III/I, s. 60; Danişmend, **a.g.e.**, C.III., s. 37.

[136] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 95; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 37.

[137] Aksun, **a.g.e.**, C.I, s. 384; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 37-38; Peçevi, **a.g.e.**, C.II, s. 58-59; Mustafa Nuri, **a.g.e.**, C.I, s. 115; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 103.

[138] Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 39-40; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 98-99; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.III, s. 545.

[139] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 104-105; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 45; Kırım askerinin seksen bin kadar olduğunu belirtir; Peçevi, **a.g.e.**, C.II, s. 61-62.

[140] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 105-106; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 50-51; Peçevi, **a.g.e.**, C.II, s. 61-62.

[141] Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 51-52; Aksun, **a.g.e.**, C.I, s. 388-389; Peçevi, **a.g.e.**, C.II, s. 63-64; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.III, s. 547; Mustafa Nuri, **a.g.e.**, C.I, s. 115.

[142] **Mühimme Defteri**, XXXIX, Sıra Nr. 524; **M.D.**, XXXIX, Sıra Nr.580; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 109; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 56.

[143] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 109-110; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.III, s. 548.

[144] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 110.

[145] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 111; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 55.

[146] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 112-113; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 55; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.III, s. 549; Peçevi, **a.g.e.**,

C.II, s. 69; Aksun, *a.g.e.*, C.I, s. 390.

[147] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 56; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 113; Peçevi, *a.g.e.*, C.II, s. 60-61.

[148] Danişmend, *a.g.e.*, C.II, s. 56-57; Aksun, *a.g.e.*, C.I, s. 391; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 335.

[149] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 114-115; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 58; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 335-336.

[150] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 115-116; Barış için gönderilen hükümler; bakınız, Kütükoğlu, aynı eser, s. 114-117; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 336.

[151] Hammer, *a.g.e.*, C.VII, s. 78-79; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 117; Bakınız; Kütükoğlu, dipnotlarda 46. Mühimme Defteri'ndeki ilgili hükümleri bir bir belirtmiştir; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 336.

[152] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 118; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 336.

[153] *Mühimme Defteri*, XLIV, Sıra Nr. 123; *M.D.*, XLVII, Sıra Nr. 360; Peçevi, *a.g.e.*, C.II, s. 75; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 118-119; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 61.

[154] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 63; Aksun, *a.g.e.*, C.I, s. 393; Peçevi, *a.g.e.*, C.II, s. 76; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C.III, s. 549.

[155] Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 336-337; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 130; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 64-65.

[156] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 65; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 130-131; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 337.

[157] Peçevi, *a.g.e.*, C.II, s. 80-81; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C.III, s. 551-552; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 55-56; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 337; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 131.

[158] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 68-69; Aksun, *a.g.e.*, C.I,

s. 395.

[159] Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 338; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 69-70; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C.III, s. 552; Mustafa Nuri, *a.g.e.*, C.I, s. 116.

[160] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 140-144; (Geniş olarak bildirmektedir); Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 345-350.

[161] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 74-79; Mustafa Nuri, *a.g.e.*, C.I, s. 117; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C.III, s. 554; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 145-146.

[162] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 148-149; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 356; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 79-80; Aksun, *a.g.e.*, C.I, s. 399; Peçevi, *a.g.e.*, C.II, s. 95-96; Mustafa Nuri, *a.g.e.*, C.I, s. 117.

[163] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 152-157; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 356; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 82-87; Mustafa Nuri, *a.g.e.*, C.I, s. 117.

[164] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 87;

[165] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 159; Aksun, *a.g.e.*, C.I, s. 400.

[166] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 96; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 160-161; Peçevi, *a.g.e.*, C.II, s. 107-108.

[167] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 163-164; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 357.

[168] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 101; Aksun, *a.g.e.*, C.I, s. 403; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C.III, s. 560; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 357; Peçevi, *a.g.e.*, C.II, s. 109; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 167.

[169] Kütükoğlu, *a.g.e.*, 168-169; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 357; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 102.

[170] Faruk Sümer, "Abbas I", *İslâm Ansiklopedisi*, T.D.V,

İstanbul, 1988, C.I, s. 17-18; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 169; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 359; Ahmed Rasim, **Osmanlı Tarihi**, I.Baskı, Şems Matbaası, İstanbul, 1326-1327h, C.I, s. 312-313; Şah Abbas tahta geçtiğinde yirmi sekiz yaşındaydı, demektedir.

[171] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 170-171; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 358-359;

[172] Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.III,s. 561; Danişmend, **a.g.e.**, C.III,s. 104; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 186-187; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 359.

[173] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 187; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 360; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 108.

[174] Feridun Bey, **a.g.e.**, C.II, s. 317-320; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 187-188; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 360.

[175] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 188-189; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 360; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 104-105.

[176] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 189-190; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 105-106; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 360-363.

[177] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 190; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 365.

[178] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 191-192; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 108-109; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 366-367.

[179] Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 192-193; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 109-110; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 367-369; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.III, s. 561.

[180] Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 110; Aksun, **a.g.e.**, C.I, s. 406.

[181] Peçevi, **a.g.e.**, C.II, s. 116-118; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, C.III, s. 561; Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 110-111; Aksun, **a.g.e.**, C.I, s. 406-407; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 193-194; Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 369-370.

[182] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 114; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 194; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 376; Peçevi, *a.g.e.*, C.I, s. 121; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C.III, s. 562; Mustafa Nuri , *a.g.e.*, C.I, s. 118.

[183] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 114; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 194-195; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 376.

[184] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 195.

[185] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 114; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 195; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 377-378.

[186] Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 115-116; Peçevi, *a.g.e.*, C.II, s. 121-122; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 196.

[187] Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 379-380.

[188] 1590'da yapılan Osmanlı-İran arasındaki Ahidnâme sûreti için bakınız; *Münşeat Mecmuası*, Esad Efendi Kitaplığı, Nr. 3345, Süleymaniye Ktb., İstanbul, ?, v. 168a-173b; Feridun Bey, *a.g.e.*, C.II, s. 249-252; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s. 117; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 197; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 380.

[189] Feridun Bey, *a.g.e.*, C.II, s. 249-250; *Münşeat Mecmuâsı*, Nr. 3345, v. 168a-169b.

[190] *Münşeat Mecmuası*, Nr. 3345, v.173b; Feridun Bey, *a.g.e.*, C.II, s. 252; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 197; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 381.

[191] Ekrem Reşad Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, Türkiye Matbaası, İstanbul, 1934, s. 52; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/I, s. 63.

[192] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 198.

[193] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 201; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/I, s. 63.

[194] Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 203.